

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาในเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน ในจังหวัดนครปฐม” โดยได้ศึกษาค้นคว้าแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องรวมถึงงานด้านการวิจัยที่สอดคล้องกัน ตามลำดับต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความคิดเห็น
- ๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาท
- ๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม
- ๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม
- ๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความคิดเห็น

๒.๑.๑ ความหมายเกี่ยวกับความคิดเห็น

การวิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน ในจังหวัดนครปฐม” ผู้วิจัยได้ประมวลแนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นทั้งด้านความหมายและความสำคัญมาเสนอ ดังนี้

เอนเจิล และสเนลโกรม (Engle, T.L. and L. Snellgrove) ได้กล่าวว่า ความคิดเห็นเป็นการแสดงออกทางด้านเจตนาที่ออกมาเป็นความพูดเป็นการสรุปหรือการลงความคิดเห็น โดยอาศัยพื้นฐานความรู้ที่มีอยู่^๑

แมรี แอล กูด (Mary L. Good) ได้ให้ความหมายของความคิดเห็น (Opinion) ไว้หลายความหมาย ได้แก่

๑. ความหมายทั่วไป หมายถึง ความเชื่อ ความคิดเห็น ข้อพิจารณา ความรู้สึก หรือทัศนคติที่ยังไม่ได้รับการพิสูจน์อย่างแน่นอน และยังขาดน้ำหนักทางเหตุผลหรือการวิเคราะห์ หรือกล่าวกว้าง ๆ ได้ว่ามีความเป็นไปได้มากกว่าความรู้
๒. ความหมายเฉพาะ หมายถึง การพิจารณาหรือการวินิจฉัยอย่างมีแบบแผนจากแหล่งข้อมูล หรือบุคคลที่เชื่อถือได้
๓. ความคิดเห็นสาธารณะ (Public Opinion) หมายถึง การพิจารณาหรือข้อวินิจฉัยรวมๆ ของกลุ่มคนในสังคมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ หรือข้อเท็จจริง^๒

^๑Engle, T.L. and L. Snellgrove, *Psychology: Its Principle and Application*, (Boston : Houghton Mifflin Company, 1969), p. 593.

^๒Mary L. Good, *Integrating the Individual and the Organization*, (New York : Wiley, 2006), p. 17.

ลูธานส์ ฟรีแมน (Luthans Freeman) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง ความพร้อมทางด้านจิตใจที่จะตอบสนองต่อบุคคล สถานการณ์ วัตถุและความคิดเห็น โดยมีลักษณะที่คงที่แน่นอน ซึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้ และมีรูปแบบการตอบสนองอย่างเดียวกัน^๓

ไอแซค (Isaak) ได้กล่าวไว้ว่า ความคิดเห็นเป็นการแสดงออกทางคำพูดหรือคำตอบที่บุคคลได้แสดงออกต่อสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง โดยเฉพาะจากคำถามที่ได้รับทั่วไป โดยปกติแล้วความคิดเห็นจะแตกต่างจากทัศนคติ คือความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ขณะที่ทัศนคติจะเป็นเรื่องทั่วไป ซึ่งจะมีความหมายที่กว้าง^๔

โคเลสนิค (Kolesnik) ได้กล่าวไว้ว่า ความเห็นเป็นการออกซึ่งการตัดสินใจจากการประเมินค่า หรือทัศนคติเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ^๕

กมลรัตน์ หล้าสุวงษ์ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นเป็นเพียงการแสดงออกที่เกิดจากความรู้สึกภายในต่าง ๆ ซึ่งความรู้สึกภายในนั้นอาจเป็นเพียงเจตคติหรือความเชื่อหรือความนิยม หรือถ้าจะกล่าวในลักษณะของพฤติกรรมในแง่ของจิตวิทยาก็กล่าวได้ว่าเจตคติ ความเชื่อ ความนิยมเป็นพฤติกรรมภายในที่ไม่มีผู้ใดสังเกตหรือทราบได้ นอกจากตัวของเขาผู้นั้น แต่ความคิดเห็นพฤติกรรมภายนอกที่ผู้อื่นสามารถสังเกตหรือทราบได้อย่างชัดเจนดังนั้นคนที่มีความเจตคติหรือความเชื่อหรือค่านิยมอย่างหนึ่ง แต่ถ้าเขาไม่แสดงความคิดเห็นออกมา ก็จะไม่ผู้ใดทราบได้เลยว่าเขามีเจตคติหรือความเชื่อหรือค่านิยมเช่นใด^๖

จำลอง เงินดี ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง ความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในลักษณะที่ไม่ลึกซึ้งเหมือนทัศนคติ ความคิดเห็นนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการแสดงออกของทัศนคติก็ได้ สังเกตและวัดได้จากคนแต่มีส่วนที่แตกต่างไปจากทัศนคติตรงที่ทัศนคตินั้นเจ้าตัวอาจจะตระหนักหรือไม่ตระหนักก็ได้^๗

ถวิล ธาราโภชน ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า การเกิดความคิดเห็นว่าเกิดจากประสบการณ์ การอบรมเลี้ยงดู อิทธิพลของสื่อมวลชน เหตุการณ์ที่ประทับใจ บุคลิกภาพขอบุคคล ความต้องการที่จะบรรลุผลตามที่ปรารถนา อื่น ๆ อีกหลายประการซึ่งมนุษย์จะเรียนรู้หลังเกิดอย่างไรก็ดีตามสาเหตุที่ทำให้บุคคลมีความคิดเห็นต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้น ๔ ประการ คือ^๘

^๓ Luthans Freeman, *Ogranization Behavioral*, 7th ed., (Singapore : McGraw-Hill, 1995), p. 609.

^๔ Isaak, A.C., *Scope and Methods of Political Scienec : An Introduction to the MeThodology of Political Inquiry*, (Illinois : The Dorsey Press, 1981), p. 203.

^๕ Kolesnik, W.L., *Education Psychology Industry*, (Boston : Houghton Mifflin Company, 1970), p. 320.

^๖ กมลรัตน์ หล้าสุวงษ์, *จิตวิทยาสังคม*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๗), หน้า ๑๗๔-๑๗๕.

^๗ จำลอง เงินดี, *เอกสารคำสอนวิชาจิตวิทยาสังคม*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๒.

^๘ ถวิล ธาราโภชน, *จิตวิทยาสังคม*, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๖๕-๖๗.

๑. ประสบการณ์เฉพาะอย่าง เป็นประสบการณ์ที่บุคคลได้พบกับเหตุการณ์นั้นด้วยตนเอง และการไปพบนั้นทำให้เกิดความฝังใจกลายเป็นความคิดเห็นของบุคคลนั้น

๒. การติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่น โดยปกติในชีวิตประจำวันคนเราต้องเกี่ยวข้องติดต่อกับบุคคลอื่น ดังนั้น จึงรับเอาความคิดเห็นหลาย ๆ อย่างไว้โดยไม่ตั้งใจ เพราะการเกี่ยวข้องกันนั้นเป็นลักษณะที่ไม่มีแบบแผน โดยจะเป็นกลุ่มครอบครัว เครือญาติ หรือผู้ที่สนับสุนกัน ส่วนตัวกลางที่เป็นสื่อสำคัญและมีอิทธิพลในการสร้างทัศนคติ คือ โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ หนังสือ วารสารต่าง ๆ เป็นต้น

๓. รูปแบบบ่อยครั้งที่ความคิดเห็นพัฒนามาจากการเลียนแบบ กล่าวคือ เป็นการมองดูบุคคลอื่นว่า การกระทำหรือปฏิบัติต่อสิ่งต่าง ๆ อย่างไร แล้วก็จำเป็นเอาเป็นรูปแบบปฏิบัติ ซึ่งรูปแบบนั้นจะก่อให้เกิดความคิดเห็นได้มากหรือน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับว่า ผู้เป็นแบบนั้นเป็นบุคคลที่เขายอมรับนับถือเพียงใด

๔. องค์ประกอบของสถาบัน อันได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน วัด หน่วยงาน สมาคม องค์กรต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งสถาบันเหล่านั้นมีส่วนในการสร้างความคิดเห็นแก่บุคคล

ธงชัย สันติวงษ์ ได้กล่าวถึง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการแสดงความคิดเห็น ได้แก่^๙

๑. การรูปร่างร่างกาย ความคิดเห็นและทัศนคติของคนเกิดได้จากความต้องการให้ได้รับสิ่งต่าง ๆ ความต้องการทางด้านร่างกาย ซึ่งถ้าความคิดเห็นนั้น สามารถตอบสนองความต้องการของร่างกายได้ดี ความคิดเห็นและทัศนคติก็จะออกมาในลักษณะทางบวกและในทางกลับกันหากโอกาสตอบสนองความต้องการของร่างกายไม่ดีลักษณะของความคิดเห็นนั้นจะออกมาในลักษณะทางลบ

๒. ข้อมูลข่าวสาร ความคิดเห็นและทัศนคติส่วนมากจะอยู่บนพื้นฐานของการได้รับข้อมูลข่าวสารที่ได้รับนั้นบางส่วนจะไปสร้างทัศนคติและความคิดเห็นได้

๓. การเกี่ยวข้องกับกลุ่ม ทัศนคติและความคิดเห็นบางอย่างจะมาจากกลุ่ม โดยที่สมาชิกของกลุ่มจะแสดงออกมาเพื่อให้กลุ่มของตนเองอยู่รอด หรือสามารถดำรงอยู่และมีการพัฒนาตลอดทั้งที่เป็นประโยชน์ต่อสมาชิกให้ได้มากที่สุด ครอบครัว กลุ่มเพื่อน กลุ่มนักเรียน กลุ่มกีฬา ชมรมต่าง ๆ บางทีอาจมีการถ่ายทอดข้อมูลจากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่งของกลุ่มแล้วทำให้เกิดทัศนคติ และความคิดเห็นได้เช่นกัน

๔. ประสบการณ์ ประสบการณ์ของแต่ละคนที่มีต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดย่อมมีส่วนทำให้บุคคลนั้นมีความคิดเห็นและทัศนคติได้มาก

๕. ปัจจัยอื่น ๆ เช่น เพศ ของผู้แสดงความคิดเห็น และทัศนคติ เวลาของการแสดงความคิดเห็น คือ คนเราเมื่ออยู่ในสถานการณ์หนึ่งก็จะมีความคิดเห็นแบบหนึ่ง ถ้าอยู่ในสถานการณ์หนึ่งความคิดเห็นก็อาจเปลี่ยนไปเป็นอีกแบบหนึ่งไม่เหมือนเดิม โดยที่ความคิดเห็นและทัศนคติที่เกิดขึ้นนั้นมีได้มาจากทุกปัจจัยแต่จะมาจากหลาย ๆ ปัจจัย แล้วแต่ส่วนไหนมีมากกว่ากัน ซึ่งสามารถดูได้จากความคิดเห็นหรือทัศนคตินั้น

^๙ธงชัย สันติวงษ์, การบริหารงานบุคคล, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๖.

นพมาศ ธีรเวคิน ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นนั้นถูกจัดว่าเป็นส่วนที่มนุษย์ได้แสดงออกมาโดยการพูดหรือการเขียน มนุษย์นั้นจะพูดจากใจจริง พูดตามสังคมหรือพูดเพื่อเอาใจผู้ฟังก็ตาม แต่เมื่อพูดหรือเขียนออกไปแล้วก็ทำให้เกิดผลได้ คนส่วนใหญ่มักจะถือว่าสิ่งที่มนุษย์แสดงออกมานั้นเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงจิตใจ^{๑๐}

บุญเรียง ขจรศิลป์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง การแสดงออกทางวาจาของเจตคติ การที่บุคคลกล่าวว่าเขามีความเชื่อหรือความรู้สึกอย่างไรนั้น เป็นการแสดงความคิดเห็นของบุคคลนั้น ดังนั้น การวัดความคิดเห็นของบุคคลนั้น เป็นสิ่งที่เป็นไปได้^{๑๑}

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง การแสดงออกซึ่งวิจลณญาณที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นการอธิบายเหตุผลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความคิดเห็นมีลักษณะที่แคบกว่าทัศนคติในขณะที่ทัศนคติเป็นสิ่งที่แสดงภาพความรู้สึกทั่วไป เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ แต่ความคิดเห็นจะอธิบายเหตุผลเฉพาะ^{๑๒}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ว่า ความเห็น (ทิวฐิ) หมายความว่า ความรวมถึง ความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฎี ความเข้าใจตามนัยเหตุผล ข้อที่เข้ากับความเข้าใจของตน หลักการที่เห็นสมควร ข้อที่ถูกใจ ข้อที่เชิดชูเอาไว้ความใฝ่นิยม หรือที่ปัจจุบันเรียกกันว่าค่านิยม รวมไปถึงอุดมการณ์ แนวทัศนะในการมองโลกและชีวิต ที่เรียกกันว่า โลกทัศน์และชีวทัศน์ต่างๆ ตลอดจนทัศนคติพื้นฐานที่สืบเนื่องมาจากความเก็บความเข้าใจและความใฝ่นิยมเหล่านั้น ถ้าจะจัดเข้าเป็นพวกๆ ก็คงมี ๒ ระดับ คือ ความเห็น ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าว่า ดี ไม่ดี ควรจะเป็น ไม่ควร จะเป็น ไม่ควรจะเป็น เป็นต้น^{๑๓}

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง เป็นข้อพิจารณาเห็นว่าเป็นจริงจากการใช้ปัญญาและความคิดประกอบ ถึงแม้ว่าจะไม่ได้อาศัยหลักฐานพิสูจน์ยืนยันได้เสมอไปก็ตาม^{๑๔}

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ทัศนคติ/ความคิดเห็น ว่า ทั้งสองคำนี้ มีความแตกต่างกันแต่อาจใช้แทนกันได้ โดยทั่วไป ทัศนคติ (Attitudes) เป็นความพึงพอใจแนวโน้มทัศนะ หรือความรู้สึกของบุคคลต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือความรู้สึกที่มีเกี่ยวกับเหตุการณ์ ส่วนความคิด

^{๑๐} นพมาศ ธีรเวคิน, **จิตวิทยาสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๙๙.

^{๑๑} บุญเรียง ขจรศิลป์, **วิธีวิจัยการศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : พิชาณุพรินตัง, ๒๕๓๔), หน้า ๗๘.

^{๑๒} ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยาอินเตอร์เนชั่นแนล, ๒๕๓๒), หน้า ๒๕.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗๓๕ - ๗๓๖.

^{๑๔} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๖**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๖.

เห็น (Opinion) เป็นการแสดงความคิดเห็นในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยถือว่าทั้งทัศนคติและความคิดเห็นใช้แทนกันได้^{๑๕}

สุชา จันทรเฒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง ความรู้สึกของบุคคลต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่เป็นลักษณะที่ไม่ลึกซึ้งเช่นเดียวกับทัศนคติ ซึ่งกล่าวโดยทั่วไปคนเราจะมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันออกไป และความคิดเห็นก็เป็นส่วนหนึ่งของทัศนคติ^{๑๖}

สุโท เจริญสุข ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง สภาพความรู้สึกทาง ด้านจิตใจที่เกิดจากประสบการณ์และการเรียนรู้ของบุคคลอันเป็นผลให้ บุคคลมีความคิดต่อสิ่งใด สิ่งหนึ่งในลักษณะที่ชอบไม่ชอบ หรือเฉย ๆ^{๑๗}

สุพัตรา สุภาพ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นเป็นการแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มคนที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยเฉพาะการพูดหรือการเขียน ซึ่งในการแสดงออกนี้จะต้องอาศัยพื้นฐานความรู้ ประสบการณ์ และพฤติกรรมระหว่างบุคคล ก่อนที่จะมีการตัดสินใจแสดงออก ซึ่งการแสดงออกนี้อาจได้รับการยอมรับหรือปฏิเสธจากผู้อื่นก็ได้^{๑๘}

อุทัย หิรัญโต ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นของคนมีหลายระดับ คือ อย่างผิวเผินก็มี อย่างลึกซึ้งก็มี สำหรับความคิดเห็นที่เป็นทัศนคตินั้น เป็นความคิดเห็นอย่างลึกซึ้งและติดตัวไปเป็นเวลานาน เป็นความคิดเห็นทั่ว ๆ ไป ไม่เฉพาะอย่างและมีอยู่เป็นเวลานาน สั้น เรียกว่า ความคิดเห็น เป็นความคิดเห็นประเภทหนึ่งที่ไม่ตั้งอยู่บนรากฐานของพยานหลักฐานที่เพียงพอแก่การพิสูจน์ มีความรู้แห่งอารมณ์น้อยและเกิดขึ้นได้ง่ายแต่ก็สลายตัวเร็ว^{๑๙}

สรุปได้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง ความรู้สึกของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือการแสดงออกซึ่งวิจารณ์ญาณที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องของจิตใจและเปลี่ยนแปลงไปตามข้อเท็จจริงหรือสถานการณ์หนึ่ง ๆ ขึ้นกับคุณสมบัติส่วนบุคคลความคิดเห็นคล้ายกับทัศนคติ แต่เป็นความรู้สึกที่ผิวเผินหรือหยาบกว่าทัศนคติ

^{๑๕} ศิริวรรณ เสรีรัตน์, การวิจัยการตลาด ฉบับมาตรฐาน, (กรุงเทพมหานคร : A.N. การพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๑๙.

^{๑๖} สุชา จันทรเฒ, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : แพรวพทยาอินเตอร์เนชั่นแนล, ๒๕๒๐), หน้า ๑๐๓ - ๑๐๔.

^{๑๗} สุโท เจริญสุข, หลักจิตวิทยาและการพัฒนาของมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร : แพรวพทยา, ๒๕๒๕), หน้า ๕๘ - ๕๙.

^{๑๘} สุพัตรา สุภาพ, สังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๒๒, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๒.

^{๑๙} อุทัย หิรัญโต, สังคมวิทยาประยุกต์, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๘๐-๘๑.

๒.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็น

จากการตรวจสอบเอกสารปรากฏว่า มีผู้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้หลายท่าน ดังนี้

เฟรต เอ็ม พี แมน (Feld M.P. Man) ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่าการสำรวจความคิดเห็น เป็นการศึกษารู้สึกของบุคคล กลุ่มคนที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่ละคนจะแสดงความเชื่อและความรู้สึกใด ๆ ออกมาโดยการพูด การเขียน เป็นต้น การสำรวจความคิดเห็นจะเป็นประโยชน์ต่อการวางนโยบายต่าง ๆ การเปลี่ยนแปลงนโยบาย หรือการเปลี่ยนแปลงระบบงาน รวมทั้งในการฝึกหัดทำงานด้วยเพราะจะทำให้การดำเนินงานต่าง ๆ เป็นไป ด้วยความเรียบร้อย และเป็นไปตามความพอใจของผู้ร่วมงาน^{๒๐}

ฮูร์ล็อก อี (Hurlock E.) ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นเป็นการแสดงออกด้านความรู้สึกสิ่งหนึ่งสิ่งใด เป็นความรู้สึกเชื่อถือที่ไม่ได้อยู่บนความแน่นอน หรือความจริง แต่ขึ้นอยู่กับจิตใจบุคคลจะแสดงออกโดยมีข้ออ้าง หรือการแสดงผลสนับสนุน หรือปกป้องความคิดเห็นนั้น ความคิดเห็นบางอย่างเป็นผลของการแปลความหมายของข้อเท็จจริง ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติเฉพาะตัวของแต่ละคน เช่น พื้นความรู้ ประสบการณ์ในการทำงาน สภาพแวดล้อม และมีอารมณ์เป็นส่วนประกอบที่สำคัญ การแสดงความคิดเห็นอาจจะได้รับการยอมรับ หรือปฏิเสธจากคนอื่น ๆ ก็ได้^{๒๑}

นันต์เนลลี จุม ซี (Nunally Jum C.) ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่าทั้งความคิดเห็นและทัศนคติเป็นเรื่องของการแสดงออกของแต่ละบุคคลต่อประชาธิปไตยทั่วไปต่อชนบทรอบนิยามประเพณี และการแสดงออกทางความคิดเห็นในรูปที่เกี่ยวกับตัวเขา และได้กล่าวต่อไปอีกว่า คำว่า ความคิดเห็นนั้น จะใช้ในเรื่องเกี่ยวกับการลงความคิดเห็น (Judgment) และความรู้ (Knowledge) ในขณะที่ทัศนคตินั้นมักใช้กันมากในเรื่องที่เกี่ยวกับความรู้สึก (Feeling) และความชอบพอ (Preference) ท้ายที่สุดเขาได้สรุปว่า เรามักใช้คำว่าความคิดเห็นมากกว่าทัศนคติ^{๒๒}

นพมาศ อีระเวคิน ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นนั้นถูกจัดว่าเป็นส่วนที่มนุษย์ได้แสดงออกมาโดยการพูดหรือการเขียน มนุษย์นั้นจะพูดจากใจจริง พูดตามสังคมหรือพูดเพื่อเอาใจผู้ฟังก็ตาม แต่เมื่อพูดหรือเขียนออกไปแล้วก็ทำให้เกิดผลได้ คนส่วนใหญ่มักจะถือว่าสิ่งที่มนุษย์แสดงออกมานั้นเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงความเป็นใจ^{๒๓}

^{๒๐} Fled M.P. man, *Psychology in the Industrial Environment*, (London : Butterworth and Co., Ltd., 1971), p.3.

^{๒๑} Hurlock E., *Adolescent Development*, (New York : McGraw-Hill Book, 1995), p145.

^{๒๒} Nunally Jum C., *Test and Measurements Assessment and Prediction*, (New York : McGraw Hill Book Co., Inc., 1950), p. 285.

^{๒๓} นพมาศ อีระเวคิน, *จิตวิทยาสังคม*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๙๙.

สุชา จันทรเอม และสุรางค์ จันทรเอม ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นเป็นส่วนหนึ่งของทัศนคติ เราไม่สามารถแยกความคิดเห็นและทัศนคติออกจากกันได้ เพราะความคิดเห็นมีลักษณะคล้ายทัศนคติ แต่ความคิดเห็นแตกต่างจากทัศนคติตรงที่ทัศนคตินั้น เป็นความพร้อมทางจิตใจที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่อาจแสดงออกมาได้ทั้งคำพูดและการกระทำ ทัศนคติไม่เหมือนกับความคิดเห็นตรงที่ไม่ใช่สิ่งเร้าที่จะแสดงออกมาอย่างเปิดเผยหรือตอบสนองอย่างตรง ๆ และลักษณะของความคิดเห็นไม่ลึกซึ้งเหมือนทัศนคติ^{๒๔}

สุพัตรา สุภาพ ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นเป็นการแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มคนที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยเฉพาะการพูดหรือการเขียน ซึ่งในการแสดงออกนี้จะต้องอาศัยพื้นฐานความรู้ ประสบการณ์ และพฤติกรรมระหว่างบุคคล ก่อนที่จะมีการตัดสินใจแสดงออก ซึ่งการแสดงออกนี้อาจได้รับการยอมรับหรือปฏิเสธจากผู้อื่นก็ได้^{๒๕}

อุทัย หิรัญโต ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นของคนมีหลายระดับคือ อย่างผิวเผินก็มี อย่างลึกซึ้งก็มี สำหรับความคิดเห็นที่เป็นทัศนคตินั้น เป็นความคิดเห็นอย่างลึกซึ้งและติดตัวไปเป็นเวลานาน เป็นความคิดเห็นทั่ว ๆ ไป ไม่เฉพาะอย่างและมีอยู่เป็นเวลานาน เรียกว่าความคิดเห็น เป็นความคิดเห็นประเภทหนึ่งที่ไม่ตั้งอยู่บนรากฐานของพยานหลักฐานที่เพียงพอแก่การพิสูจน์ มีความรู้แห่งอารมณ์น้อยและเกิดขึ้นได้ง่ายแต่ก็สลายตัวเร็ว^{๒๖}

สรุปได้ว่า แนวคิดเรื่องความคิดเห็น เป็นการแสดงออกที่เกิดจากความรู้สึกภายใน ซึ่งอาจเป็นเจตคติ ค่านิยม ความเชื่อ ที่มนุษย์ได้แสดงออกมาจากความรู้สึกนึกคิด โดยผ่านมาทางคำพูด การเขียน การตอบ ภาควิชาการ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีพื้นฐานมาจากความเชื่อ ค่านิยม ประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ไม่มีถูกหรือผิด ความคิดเห็นนี้ไม่มีความถาวรและมีการเปลี่ยนแปลงได้โดยง่ายและความคิดเห็นย่อมได้รับอิทธิพลจากทัศนคติ เป็นหลัก

๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาท

๒.๒.๑ ความหมายของบทบาท

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับบทบาท พบว่า มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของบทบาทว่า หมายถึงการทำตามบท การร่ำตามบท โดยปริยายหมายความว่า การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู^{๒๗}

ชนิษฐา วิเศษสาร กล่าวว่า บทบาท หมายถึง การประกอบพฤติกรรมตามตำแหน่งความคาดหวัง หรือตามหน้าที่แสดงจริง^{๒๘}

^{๒๔} สุชา จันทรเอมและสุรางค์ จันทรเอม, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐), หน้า ๑๐๔.

^{๒๕} สุพัตรา สุภาพ, **สังคมวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๒, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๒.

^{๒๖} อุทัย หิรัญโต, **สังคมวิทยาประยุกต์**, หน้า ๘๐ - ๘๑.

^{๒๗} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑๗.

บุญมี วรรณวิเศษ ได้กล่าวว่า บทบาท หมายถึงการแสดงออกหรือพฤติกรรม หรือ การปฏิสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับตำแหน่งหน้าที่นั้นๆของบุคคลในกลุ่มสังคมตลอดจนเป็นการปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพนั้นๆ นั่นถือว่าเป็นพฤติกรรมรวมของทุกๆคน หมายความว่า กิจกรรมต่างๆ ที่ทุกคนแสดงออกมา ไม่ว่าจะเป็นด้านกายหรือด้านวาจา^{๒๙}

ประภาพิศ สัญชาติเจตน ได้กล่าวว่า บทบาท หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่หรือการแสดงออกของคน ซึ่งคนอื่นคาดคิดหรือคาดหวังว่าเขาจะทำเมื่ออยู่ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่ง^{๓๐}

ปราชญา กล้าผจญ ได้ให้ความหมายบทบาทไว้ว่า สิ่งที่บุคคลจะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกับตำแหน่งหรือหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมาย เป็นการแสดงพฤติกรรมตามอำนาจหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมาย เป็นการแสดงพฤติกรรมตามอำนาจหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้เหมาะสมสอดคล้องกับความคาดหวังของผู้ที่มอบหมายอำนาจนั้น^{๓๑}

พระมหาสุภา อุทโทให้ความหมายไว้ว่า บทบาท คือ พฤติกรรมที่บุคคลแสดงออก หรือลงมือปฏิบัติตามคาดหวังของผู้อื่น ตามสถานภาพ และตำแหน่งที่ตนดำรงอยู่ในขณะนั้นๆ

พัชนี วรกวิน ได้กล่าวว่า บทบาท ก็คือ แบบแผนของพฤติกรรมซึ่งเป็นไปตามตำแหน่งหรือสถานภาพของบุคคล อันเกิดจากความคาดหวังของบุคคลในสังคมนั้นๆ และบทบาทอาจเปลี่ยนไปได้ตามตำแหน่งที่เปลี่ยนไป^{๓๒}

พัทยา สายหู ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท คือ การกระทำต่างๆ ตาม “บท” ที่กำหนดไว้ให้ผู้แสดงต้องทำ トラバโตที่ยังอยู่ใน “บท” นั้น เปรียบได้เหมือน “บท” ของตัวละครที่กำหนดให้ผู้แสดงในละครเรื่องนั้นๆ เป็นตัวอะไร มีบทบาทที่จะต้องแสดงอย่างไร”^{๓๔}

ไพบุลย์ ช่างเรียน ได้อธิบายว่า บทบาทของคนในสังคมย่อมขึ้นกับสถานภาพที่ตนครองอยู่ และคุณสมบัติส่วนตัวของบุคคล บทบาทของบุคคลจึงแตกต่างกันไปตามลักษณะของสถานภาพอุปนิสัย ความคิด ความรู้ ความสามารถ มูลเหตุ จูงใจ การอบรมขัดเกลาความพอใจ^{๓๕}

^{๒๙} ษนิษฐา วิเศษสาร, **จิตวิทยาสังคมและมนุษย์สัมพันธ์**, (กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์อุตสาหกรรมและวิทยาศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, ๒๕๒๖), หน้า ๙.

^{๒๙} บุญมี วรรณวิเศษ, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ศึกษาเฉพาะกรณี พระธรรม วิสุทธีมงคล (บัว ญาณสมปนโน) ”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔.

^{๓๐} ประภาพิศ สัญชาติเจตน, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๒๔) หน้า ๘๙.

^{๓๑} ปราชญา กล้าผจญ, **พฤติกรรมผู้นำทางการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๐), หน้า ๓๔.

^{๓๒} พระมหาสุภา อุทโท, “บทบาทพระสงฆ์ในทวารวดี (๒๕๔๑ - ๒๕๖๐)”, **วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต**, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๙.

^{๓๓} พัทณี วรกวิน, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิชย์, ๒๕๒๖), หน้า ๕๒.

^{๓๔} พัทยา สายหู, **กลไกของสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๗.

^{๓๕} ไพบุลย์ ช่างเรียน, **สารานุกรมศัพท์ทางสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : แพรววิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๒๙-๓๐.

วราคม ทีสุกะ กล่าวว่า บทบาท คือสิ่งที่เราทำ หรือหน้าที่ที่เราต้องทำ เมื่อเราเป็นอะไรสักอย่างหนึ่ง สิ่งที่เราทำต้องมาคู่กับสิ่งที่เราเป็นสถานภาพ^{๓๖}

สงวน สุทธิเลิศอรุณ กล่าวว่า บทบาท หมายถึง การประกอบพฤติกรรมตามตำแหน่ง ซึ่งเป็นไปตามความคาดหวังของสังคมหรือตามลักษณะการรับรู้ หรือตามที่ได้แสดงจริง^{๓๗}

โสภา ชูพิกุลชัย ได้ให้ความหมายของบทบาทว่า หมายถึง การแสดงออกหรือการทำหน้าที่ของบุคคลซึ่งสมาชิกคนอื่นของสังคมมุ่งหวังให้เขาทำ ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่งโดยถือเอาฐานะและหน้าที่ทางสังคมของบุคคลนั้นเป็นมูลฐาน บทบาทที่ทำให้คนในสังคมสามารถคาดคะเนพฤติกรรมของบุคคลอื่น รู้ว่าบุคคลอื่นต้องการอะไรจากตน ทำให้เกิดประโยชน์ในการทำงานร่วมกันเป็นทีม^{๓๘}

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของบทบาทว่า หมายถึง การทำตามบท การทำตามบท โดยปริยายหมายความว่า การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู^{๓๙}

ลินตัน (Linton) ให้ความหมายว่า “บทบาทเป็นจุดของความคาดหวังตามกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพสังคม ดังนั้น บุคคลต่างๆ ในสังคมจะมีบทบาทเป็นกรอบและถูกคาดหวังว่าควรมีพฤติกรรมอย่างไร”^{๔๐}

สรุปได้ว่า บทบาทก็คือ พฤติกรรมที่แสดงออกตามสถานของบุคคลในสังคม บทบาทเป็นแบบแผน ความต้องการ เป้าประสงค์ ความเชื่อ ทศนคติ ค่านิยมและการกระทำของสมาชิกที่ชุมชนคาดหวังว่าจะต้องเป็นตามลักษณะของตำแหน่งนั้นๆ หรืออาจกล่าวสั้นๆ ว่า บทบาทคือสิทธิหน้าที่ในการกระทำของบุคคลหนึ่งที่มีต่อบุคคลอื่นในสังคมตามสถานภาพของตนเอง

๒.๒.๒ ประเภทของบทบาท

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับบทบาท พบว่า มีนักวิชาการหลายท่านได้ จำแนกประเภทของบทบาท ไว้ดังนี้

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์และคณะ ได้จำแนกประเภทของบทบาทได้เป็น ๓ ประการ คือ

๑. บทบาทในอุดมคติ เป็นบทบาทที่กำหนดไว้เป็นกฎระเบียบหรือกฎหมาย
๒. บทบาทที่บุคคลเข้าใจเป็นบทบาทที่ขึ้นอยู่กับความรู้สึกนึกคิดของบุคคลใดบุคคล

หนึ่ง

๓. บทบาทที่แสดงออกจริง เป็นการกระทำที่เกิดจากกระทำของบุคคลจริง^{๔๑}

^{๓๖} วราคม ทีสุกะ, สังคมวิทยาสำหรับผู้เริ่มเรียน, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๓๔), หน้า ๒๙.

^{๓๗} สงวน สุทธิเลิศอรุณ, จิตวิทยาสังคมเพื่อการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : เกรียงศักดิ์การพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๕๘.

^{๓๘} โสภา ชูพิกุลชัย, จิตวิทยาสังคมประยุกต์, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๔๕.

^{๓๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑๗.

^{๔๐} ลินตัน (Linton), อ้างใน ชิตยา สุวรรณชฎ, พัฒนาการ : ความคาดหวังบทบาทของพัฒนาการคณะกรรมการหมู่บ้านและเจ้าหน้าที่ระดับตำบล : ส่วนท้องถิ่น สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๗), หน้า ๔๓.

สรวงศรี วิรัชชัย ได้แบ่งลักษณะบทบาทออกเป็น ๕ ประเภท คือ

๑. บทบาทที่กำหนด หมายถึง บทบาทที่สังคม กลุ่ม หรือองค์กรกำหนดไว้ว่าเป็นรูปแบบของพฤติกรรมประจำตำแหน่งต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม กลุ่ม หรือองค์กรนั้นๆ
๒. บทบาทที่ผู้อื่นคาดหวัง หมายถึง บทบาท หรือรูปแบบของพฤติกรรมที่คนอื่น (ผู้เกี่ยวข้อง) คาดหวังว่าผู้อยู่ในตำแหน่งจะถือปฏิบัติ เช่น นักเรียนคาดหวังว่าครูจะช่วยอธิบายปัญหาข้อข้องใจเกี่ยวกับบทเรียนให้กับตน เป็นต้น บทบาทนี้มักจะสอดคล้องกับบทบาทที่กำหนด
๓. บทบาทตามความคิดของผู้อยู่ในตำแหน่ง หมายถึง รูปแบบของพฤติกรรมที่บุคคลผู้อยู่ในตำแหน่งคิด และเชื่อว่าเป็นบทบาทของตำแหน่งที่ตนดำรงอยู่
๔. บทบาทที่ปฏิบัติจริง หมายถึง พฤติกรรมที่ผู้อยู่ในตำแหน่งได้ปฏิบัติ หรือแสดงออกมาให้เห็น ซึ่งมักเป็นพฤติกรรมที่สอดคล้องกับบทบาทตามความคิดของเจ้าตัวผู้อยู่ในตำแหน่ง
๕. บทบาทผู้อื่นรับรู้ หมายถึง รูปแบบพฤติกรรมที่ผู้อื่นได้รับทราบเกี่ยวกับการปฏิบัติบทบาทของผู้อื่นในตำแหน่ง^{๑๒}

สัมพันธ์ เตชะอริก และคณะ ได้กล่าวถึงบทบาทและพฤติกรรมมนุษย์ไว้ ๓ ประการ คือ

๑. บทบาทที่ถูกกำหนดขึ้น เป็นบทบาทตำแหน่งหน้าที่สิทธิทางสังคม
๒. บทบาทที่คาดหวังเป็นบทบาทที่อยู่ในระดับความคิดส่วนบุคคลหรือความคาดหวังของสังคมที่ต้องให้บุคคลแสดงบทบาทตามตำแหน่งหน้าที่ รวมทั้งความคาดหวังของตนเองแสดงพฤติกรรมตามความคาดหวัง
๓. บทบาทที่เป็นจริงเป็นบทบาทที่เจ้าของตำแหน่งหน้าที่ตามสภาพแสดงจริงอาจเป็นบทบาทที่สังคมคาดหวังหรือเป็นบทบาทที่ตนเองคาดหวังหรือเป็นบทบาทที่ถูกกำหนดหรืออาจไม่เป็นไปตามทั้งบทบาทที่ถูกกำหนด และบทบาทที่ถูกคาดหวังก็ได้

แสวง รัตนมงคลมาศ ได้จำแนกลักษณะบทบาทไว้ ๕ ประการ ดังนี้

๑. บทบาทในอุดมคติ (ideal roles) หมายถึง บทบาทที่ควรจะเป็นไปตามอุดมคติอุดมการณ์หรือหลักการในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง
๒. บทบาทที่เป็นจริง (actual roles) หมายถึง ข้อเท็จจริงในด้านกิจกรรมหรือผลงานที่ได้ปฏิบัติจริง
๓. บทบาทที่รับรู้ (perceived role) หมายถึง ความรู้ความเข้าใจในหน้าที่ความรับผิดชอบหรือภาระกิจของตนว่าควรเป็นอย่างไร
๔. บทบาทที่คาดหวัง (expecting role) หมายถึง ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมุ่งหวังต้องการให้อีกฝ่ายหนึ่งประพฤติปฏิบัติอย่างไร
๕. บทบาทที่ถูกคาดหวัง (expected role) หมายถึง การที่ฝ่ายหนึ่งถูกคาดหวังจากอีกฝ่ายหนึ่งว่า ต้องประพฤติปฏิบัติอย่างไรจึงจะเป็นไปตามคาดหวังของอีกในการศึกษาเรื่องบทบาท

^{๑๑} จานงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา , พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๒.

^{๑๒} สรวงศรี วิรัชชัย, จิตวิทยาสังคมเพื่อการศึกษา , (กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต, ๒๕๒๗), หน้า ๒๓ - ๒๔.

ในแต่ละคู่ นั้น มีหลักการวิเคราะห์ว่าบทบาทในแต่ละคู่ควรที่จะสอดคล้อง (role must be commensuraie) จึงจะมีความสำเร็จสูง หากมีความขัดแย้งในบทบาท (role conflict) มากเท่าไร ความล่มสลายจะเกิดขึ้น^{๔๓}

ลีวินสัน (Levinson) ได้ให้ความหมายของ บทบาทไว้ ๓ ประการดังนี้

๑. บทบาท หมายถึง ปทัสถาน ความมุ่งหวัง ข้อห้าม ความรับผิดชอบและอื่นๆที่มีลักษณะในทำนองเดียวกัน ซึ่งผูกพันกับตำแหน่งทางสังคมที่กำหนดให้บทบาทตามความหมายนี้ คำนึงถึงตัวบุคคลน้อยที่สุด แต่มุ่งไปถึงการชี้บ่งถึงหน้าที่อันควรกระทำ
 ๒. บทบาท หมายถึง ความเป็นไปของบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งที่คิด และทำเมื่อดำรงตำแหน่งนั้นๆ
 ๓. บทบาท หมายถึง การกระทำของบุคคลแต่ละคนที่กระทำโดยให้สัมพันธ์กับ โครงสร้างทางสังคมหรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ แนวทางอันบุคคลพึงกระทำเมื่อตนดำรงตำแหน่งนั้นๆ^{๔๔}
- สรุปได้ว่า บทบาทก็คือ พฤติกรรมที่แสดงออกตามสถานของบุคคลในสังคม บทบาท เป็นแบบแผน ความต้องการ เป้าประสงค์ ความเชื่อ ทัศนคติ ค่านิยมและการกระทำของสมาชิกที่ ชุมชนคาดหวังว่าจะต้องเป็นตามลักษณะของตำแหน่งนั้นๆ หรืออาจกล่าวสั้นๆว่าบทบาทคือสิทธิ หน้าที่ในการกระทำของบุคคลหนึ่งที่มีต่อบุคคลอื่นในสังคมตามสถานภาพของตนเอง

๒.๒.๓ ทฤษฎีบทบาท (Role Theory)

ในการศึกษาครั้งนี้ คงไม่สามารถละเอียดที่จะมีกล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีบทบาท (Role Theory) ได้ การเข้าใจทฤษฎีบทบาทจะทำให้สามารถวิเคราะห์พฤติกรรมมนุษย์ได้ ดังนั้นสมาชิกทุกคนในสังคม จึงควรที่จะเรียนรู้บทบาทของกันและกันว่าเมื่อไร เวลาไหน และที่ใด บุคคลควรจะแสดง บทบาทอย่างไรจึงจะเหมาะสมอันเป็นที่พึงพอใจของทุกฝ่าย พอจะสรุปทฤษฎีต่างๆ ได้ ดังนี้

กรณีการ ขวัญอารีย์ได้แบ่งลักษณะบทบาทของคนในสังคมไว้ดังนี้ คือ

๑. บทบาทที่กำหนดไว้ หรือบทบาทตามอุดมคติ (The Socially prescribed or ideal Role) เป็นบทบาทตามอุดมคติที่กำหนดสิทธิ และหน้าที่ของตำแหน่งไว้
๒. บทบาทที่ควรกระทำ (Perceived Role) เป็นบทบาทแต่ละบุคคลเชื่อว่าควรกระทำใน หน้าที่ของตำแหน่งนั้นๆ ซึ่งอาจไม่ตรง ตามบทบาทอุดมคติทุกประการ และอาจแตกต่างกันไปแต่ละ บุคคลก็ได้

^{๔๓} แสง รัตนมงคลมาศ, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : เพชรสยามการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗.

^{๔๔} ลีวินสัน (Levinson), อังโน วิเชียร ชันทองดี, “บทบาทของพระพุทธศาสนากับการพัฒนาชุมชน : ศึกษา เฉพาะกรณีพระครูวิศาลเขมคุณ วัดพิชโสภาราม อำเภอเขมราชู จังหวัดอุบลราชธานี”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๔๗), หน้า ๑๙.

๓. บทบาทที่กระทำจริง (The performed Role) เป็นบทบาทที่บุคคลได้กระทำจริงตามความเชื่อ ความคาดหวัง ตลอดจนความกดดันและโอกาสที่กระทำในแต่ละสังคมในช่วงเวลาหนึ่งๆ

งามตา สุขประเสริฐ ได้กล่าวว่า การสร้างผู้นำจะช่วยจิตใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกันทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการรวมกลุ่มคน จูงใจคนไปยังจุดประสงค์ โดยทั่วไปแล้ว ผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดี เรียกว่าผู้นำปฏิฐาน (positive leader) ผู้นำพลวัตร คือ เคลื่อนไหวนำทำงานอยู่เสมอ (dynamic leader) และผู้นำในทางที่ไม่ดี คือ ไม่มีผลงานที่สร้างสรรค์ ที่เรียกว่า ผู้นำนินเฮอร์ (negative leader)^{๔๖}

จิตยา สุวรรณขุ ได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องนี้ไว้ว่า บทบาทเป็นลักษณะพฤติกรรมที่กำหนด และยังแบ่งหน้าที่ออกเป็น “บทบาทตามอุดมคติ” (ideal role) หรือบทบาทที่ผู้ดำรงตำแหน่งของสังคมควรปฏิบัติ และเป็นผลรวมของบทบาทตามอุดมคติ บุคลิกภาพของผู้ดำรงตำแหน่ง อารมณ์ขณะแสดงบทบาทและอุปกรณ์ของผู้ดำรงตำแหน่งที่มีอยู่ ปฏิกริยาของผู้เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม **จิตยา สุวรรณขุ** ได้กล่าวสรุปฐานะตำแหน่ง และบทบาททางสังคมไว้ดังนี้ คือ

๑. มีสถานภาพ (status) อยู่จริงในสังคม และมีอยู่ก่อนตัวคนจะเข้าไปครอง
๒. มีบทบาทที่ควรจะเป็นประจำอยู่ในแต่ละตำแหน่ง
๓. วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ในสังคมนั้นๆ เป็นส่วนหนึ่งซึ่งสำคัญในการกำหนดฐานะ ตำแหน่งและบทบาทที่ควรจะเป็น
๔. ฐานะตำแหน่งและบทบาทนั้นได้มาจากการขัดเกลาทางสังคม (socialization) ในสังคมนั้น

๕. บทบาทที่ควรจะเป็นนั้นไม่แน่นอนเสมอไปว่าจะเหมือนกัน พฤติกรรมที่เป็นจริงของคนที่ครองฐานตำแหน่ง เพราะพฤติกรรมจริงเป็นผลของปฏิกริยาของคนที่ครองตำแหน่งที่มีบทบาทที่ควรจะเป็นบุคลิกภาพของตนเอง และของคนอื่นที่เข้าร่วมพฤติกรรม และเครื่องกระตุ้น (stimulus) ที่มีอยู่ในเวลา และสถานที่ที่เกิดการติดต่อทางสังคม^{๔๗}

ทฤษฎีบทบาทมินซ์เบิร์ก (mintzberg) กล่าวว่า ผู้บริหารจะต้องปฏิบัติงานในบทบาท ๑๐ บทบาทด้วยกัน ซึ่งสามารถจัดแบ่งออกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มบทบาทด้านการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และกลุ่มบทบาทการตัดสินใจ

๑. บทบาทความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (interpersonal roles) ได้แก่ บทบาทของความเป็นหัวหน้าในเชิงสัญลักษณ์ (figurehead role) เช่น ประธานในงานพิธีการต่างๆ บทบาทการ

^{๔๕} วรรณิกา ขวัญอารีย์, “บทบาทผู้นำท้องถิ่นต่อการแก้ไขปัญหาแรงงานเด็กในชุมชนที่มีระดับการพัฒนาต่างกัน : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดสุรินทร์”, **วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต**, (คณะสังคมสงเคราะห์ ศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒.

^{๔๖} งามตา สุขประเสริฐ, “การมีส่วนร่วมของประชาชนด้านการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบล ศึกษาเฉพาะกรณีองค์การบริหารส่วนตำบลเสม็ด อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี”, **รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๒), หน้า ๕๐.

^{๔๗} จิตยา สุวรรณขุ, **พัฒนาการ : ความคาดหวังบทบาทของพัฒนากร คณะกรรมการหมู่บ้านและเจ้าหน้าที่ระดับตำบล : ส่วนท้องถิ่น สังคมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๗), หน้า ๔๓.

แสดงออกในฐานะผู้นำ (leader) ได้แก่ การจ้ำงาน การอบรม การกระตุ้นจิตใจ และการรักษาระเบียบวินัยของผู้ใต้บังคับบัญชา ส่วนบทบาทสุดท้าย คือ บทบาทการประสานงานในกลุ่ม (liaison role) ได้แก่ การกระทำกิจกรรมซึ่งต้องสัมพันธ์กับบุคคลหรือกลุ่มที่อยู่ภายใน และภายนอกองค์กร เช่น ผู้จัดการฝ่ายการตลาดขอข้อมูลด้านกำลังคนจากผู้จัดการฝ่ายบริหารทรัพยากรบุคคล ถือเป็นการติดต่อประสานงานกันภายในองค์กรแต่หากผู้จัดการฝ่ายการตลาดติดต่อสื่อสารกับพนักงานของบริษัทอื่น ก็ถือเป็นการประสานงานกันนอกองค์กร เป็นต้น

๒. บทบาทด้านการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร (information roles) ผู้บริหารมีหน้าที่หรือบทบาทในการรับและเก็บรวบรวมข่าวสารจากใน และนอกองค์กรของตน กระทำได้โดยการอ่านวารสาร นิตยสาร หนังสือพิมพ์ แล้วนำมาพูดคุยกับผู้บริหารคนอื่นๆ เช่น องค์การคู่แข่งชั้นมีการวางแผนอะไรในช่วงนี้ รัฐออกกฎหมายใหม่มีผลกระทบต่อบริษัทหรือไม่ เป็นต้น มินต์ซเบิร์ก (Mintzberg) เรียกบทบาทนี้ว่า บทบาทการตรวจสอบ (monitor role) ส่วนบทบาทแพร่กระจายข่าวสาร (disseminator role) ก็เป็นอีกบทบาทหนึ่งของผู้บริหารในการดำรงตนเปรียบเสมือนช่องทางที่ส่งต่อข่าวสารต่างๆ ไปยังสมาชิกในองค์กร และเมื่อถูกเชิญไปเป็นตัวแทนขององค์กรหรือสถาบันอื่นๆ ผู้บริหารจะต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนในฐานะบทบาทโฆษก (spoken role) ขององค์กรด้วย

๓. บทบาทการตัดสินใจ (decisional roles) มินต์ซเบิร์ก (Mintzberg) ได้กำหนดบทบาทของผู้บริหารในด้านนี้ไว้ ๔ ประการ คือ บทบาทในฐานะผู้ประกอบการ (entrepreneurs) คือ ผู้ดูแลโครงการใหม่ๆ ที่จะปรับปรุงการปฏิบัติงานขององค์กรให้ดีขึ้น บทบาทของผู้จัดการความวุ่นวายหรือปัญหาต่างๆ (disturbance handles) ที่เป็นปัญหาเกิดขึ้นอยู่นอกเหนือความคาดหมาย (unforeseen problems) บทบาทของผู้จัดสรรทรัพยากร (resource allocators) ในการรับผิดชอบกระจายทรัพยากร คน สิ่งของ และเงินไปตามส่วนต่างๆ ขององค์กร และสุดท้ายคือบทบาทของผู้เจรจาต่อรอง (negotiators) เพื่อทำหน้าที่ถกเถียงและเจรจาต่อรองกับกลุ่มอื่นๆ ซึ่งอาจจะเป็นสหภาพแรงงาน ผู้ถือหุ้น ฯลฯ ในการเพิ่มผลประโยชน์ให้กับองค์กรที่ตนเองทำงานอยู่^{๔๘}

รالف ลินตัน (Ralp Linton) กล่าวว่า “ตำแหน่ง สถานภาพ เป็นผู้กำหนดบทบาท ผู้ที่มีตำแหน่งจะปฏิบัติหน้าที่ได้สมบทบาทหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลายๆ อย่าง เช่น บุคลิกภาพของผู้สวมบทบาทลักษณะของสังคม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของสังคมนั้นด้วย”^{๔๙}

สรุปได้ว่าบทบาท หมายถึง พฤติกรรมหรือการกระทำของบุคคล ซึ่งอยู่ในฐานะหรือตำแหน่งหรือมีสถานภาพอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งสังคมได้กำหนดให้มีหน้าที่ต้องปฏิบัติ บทบาท และสถานภาพเป็นสิ่งที่ควบคู่กัน นั่นคือสถานภาพจะกำหนดว่าบุคคลนั้นๆ มีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อผู้อื่น

^{๔๘}มินต์ซเบิร์ก (Mintzberg), อ้างใน ตุลลา มหาพสุตานนท์, **หลักการจัดการ หลักการทำเรือแหลมฉบัง LAEM CHABANG PORT**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ตำรวจ, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖.

^{๔๙}รالف ลินตัน (Ralp Linton), อ้างใน นุจรี เกตุปราษฎ์, “บทบาทของประธานคณะกรรมการพัฒนาสตรี จังหวัดทั่วประเทศ ในการพัฒนาสตรีระดับจังหวัด”, **รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐.

อย่างไร ส่วนบทบาทเป็นการปฏิบัติตามหน้าที่สังคมได้กำหนดไว้ ในแต่ละสถานภาพ การแสดงบทบาทจะสอดคล้องกับบรรทัดฐานของสังคม ในสถานภาพหนึ่งๆ บุคคลอาจจะต้องแสดงบทบาทมากมาย เมื่อบุคคลดำรงอยู่ในบทบาทใดบทบาทหนึ่งแล้ว จะต้องกระทำตามบทบาทของตนให้ดีที่สุด เพื่อสร้างคุณค่าให้แก่ตัวเอง และสร้างประโยชน์ให้แก่ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศ ตลอดจนมวลมนุษยชาติให้มากที่สุด โดยที่ไม่ทำให้ตนเอง และผู้ที่อยู่รอบข้างเดือดร้อนจากการกระทำของตน กล่าวคือ กระทำทั้งประโยชน์ต่อตนเอง และประโยชน์บุคคลอื่นให้สมบูรณ์ เพราะหากว่าทุกคนไม่สามารถกระทำตามบทบาทที่ตนเองดำรงอยู่แล้ว ก็อาจจะทำให้สังคมเกิดความไม่สงบสุขขึ้นได้

บทบาทของพระสงฆ์โดยแท้จริงถูกกำหนดโดยพระธรรมวินัยเป็นหลัก นอกเหนือจากพฤติกรรมทางวินัยแล้ว ก็จัดเป็นบทบาทเสริม เช่น เดียวกันกับแนวคิด ที่ได้กล่าวไว้ว่า “เมื่อบุคคลอยู่ในองค์กร ความคาดหวังขององค์กรถือว่าเป็นบทบาทคาดหวังที่มีความสำคัญมาก และเป็นมาตรฐานสำหรับการประเมินพฤติกรรมอย่างเป็นทางการ ” โดยนัยนี้ ก็หมายความว่า บทบาทของพระสงฆ์ ย่อมขึ้นอยู่กับข้อกำหนดตามพระธรรมวินัยเป็นสำคัญ ส่วนบทบาทตามความคาดหวังของสังคมถือว่าเป็นบทบาทเสริมอีกด้วย

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

จากการตรวจสอบเอกสารเกี่ยวกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแล้วปรากฏว่ามีผู้ให้ความหมายประเภท และสาระสำคัญเกี่ยวกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมไว้หลายท่าน ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ ความหมายคุณธรรมจริยธรรม

คุณธรรมจริยธรรมเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาในระดับบุคคลและระดับประเทศ ในการพัฒนาประเทศนั้นต้องพัฒนาไปโดยใส่ใจต่อคุณธรรมจริยธรรมควบคู่กันไปเช่นกัน และจุดมุ่งหมายของการพัฒนาประเทศก็เพื่อให้ประชาชนในประเทศมีความเจริญ และมีความสมบูรณ์ โดยยึดหลัก ๓ ประการ คือ ๑) ความก้าวหน้า ๒) ความมีเสถียรภาพ และ ๓) ต้องมีความยุติธรรม ในสังคม สิ่งที่เป็นอุปสรรคในการพัฒนา คือ การมีอวิชชาในการพัฒนา ความเหลวไหล และการรั่วไหล ซึ่งเกิดจากความโลภ และตณหา การมีหิริโอตตัปปะ นับเป็นสิ่งสำคัญในตัวบุคคล เพราะว่าถ้าทุกคนต่างมีความละอายแก่ใจตนและเกรงกลัวต่อบาปในการประพฤติปฏิบัติที่ผิดศีลธรรมแล้ว การพัฒนาจะสามารถดำเนินไปได้ และหากมีสติสัมปชัญญะควบคู่ด้วยจะเป็นสิ่งที่จะช่วยนำไปสู่คุณธรรมจริยธรรม และคุณธรรมจริยธรรมนั้นเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนา

คำว่า **คุณธรรมจริยธรรม** หมายถึงความประพฤติ หรือกิจที่ควรประพฤติ และ เป็นหลักคำสอนของศาสนา หลักปฏิบัติ คุณงามความดี ดังนั้น คุณธรรมจริยธรรมหลักคำสอนของศาสนา ที่ควรประพฤติปฏิบัติ หรือคุณงามความดีที่ควรปฏิบัติ หรือแนวทางที่ควรประพฤติ

กนก จันทร์ขจร ได้กล่าวความหมายของจริยธรรมว่า จริยธรรม หมายถึง การประพฤติ
 ถูกธรรมตามคุณลักษณะของพลเมืองดี มีคุณภาพบุคลิกลักษณะอุปนิสัยและความประพฤติที่ดี มี
 ศีลธรรมตามความต้องการ และความจำเป็นของประเทศชาติ”^{๕๐}

กิริติ บุญเจือ ได้กล่าวไว้ว่า คุณธรรมจริยธรรม หมายถึง ประมวลผลกฎเกณฑ์ความ
 ประพฤติ^{๕๑}

โกวิท ประวาลพุกษ์ อธิบายความหมายของคุณธรรมจริยธรรม ว่ามี ๒ นัย ดังนี้

๑. คุณธรรม จริยธรรมเป็นหลักการและเหตุผลที่พิจารณาเกี่ยวกับการกระทำการ
 พิจารณา ตัดสินใจและการตัดสินใจ ซึ่งเป็นความหมายที่คนทั่วไปเข้าใจกันมาตั้งแต่เดิม

๒. คุณธรรมจริยธรรมเป็นพฤติกรรมหรือการกระทำ เป็นคุณธรรมทางจริยธรรมที่มี
 พื้นฐานอยู่บนการกระทำหรือเจตคติที่สามารถสังเกตเห็นได้ ซึ่งความหมายนี้เป็นความหมายใน
 แนวคิดแบบใหม่^{๕๒}

ชอบ เอี่ยมประสงค์ ได้กล่าวว่า คุณธรรมจริยธรรม หมายถึง การประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่
 ดีงามทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม จนทำให้เกิดความสุข ความพึงพอใจ และ
 ความยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย^{๕๓}

ชูลีพรพรรณ กษมานนท์ ได้กล่าวว่า คุณธรรมจริยธรรม คือ ความเป็นอยู่ การยังชีวิตให้
 เป็นไป การครองชีพ การใช้ชีวิต การเคลื่อนไหวของชีวิตทุกแง่ทุกด้าน ทุกระดับชั้น ทั้งทางกาย ทาง
 วาจา และทางใจ ทั้งด้านส่วนตัว สังคม อารมณ์ จิตใจ และปัญญา^{๕๔}

โชติกา วรรณวงศ์ ได้กล่าวว่า จริยธรรม หมายถึง ความประพฤติ การกระทำ และ
 ความคิดที่ถูกต้อง เหมาะสม การทำหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์ เว้นในสิ่งควรเว้น กระทำในสิ่งที่ควร
 กระทำด้วยความฉลาด รอบคอบ รู้เหตุผล ถูกต้องตามกาลเทศะและบุคคล รวมถึงการปฏิบัติหรือ

^{๕๐} กนก จันทร์ขจร, *ความรู้และจริยธรรมเพื่อชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร : เพชรสยามการพิมพ์, ๒๕๒๕),
 หน้า ๘.

^{๕๑} กิริติ บุญเจือ, *จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน*, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช,
 ๒๕๔๒), หน้า ๔.

^{๕๒} โกวิท ประวาลพุกษ์, *การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมที่เน้นวินัยและประชาธิปไตย*, (กรุงเทพมหานคร :
 โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๓.

^{๕๓} ชอบ เอี่ยมประสงค์, “สภาพและปัญหาการส่งเสริมจริยธรรมของนักเรียน ในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัด
 กรุงเทพมหานคร”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๔).
 หน้า ๓๒.

^{๕๔} ชูลีพรพรรณ กษมานนท์, “คุณลักษณะทางจริยธรรมของอาจารย์พยาบาล วิทยาลัยพยาบาล สังกัด
 กระทรวงสาธารณสุขในทัศนะของอาจารย์และนักศึกษา”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย :
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๓), หน้า ๘.

แนวทางสำหรับการดำเนินชีวิต สำหรับแต่ละบุคคลในสังคม โดยให้สอดคล้องกับปัจจัยต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น
เป็นวัฒนธรรม ประเพณี กฎเกณฑ์ และข้อบังคับต่าง ๆ ในสังคม^{๕๕}

ชัยพร วิชชาวุธ และคณะ ได้กล่าวว่า คุณธรรมจริยธรรม คือ แนวทางของการ
ประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นคนดี เพื่อประโยชน์สุขของตนเองและส่วนรวม ทั้งนี้คุณธรรมจริยธรรมไม่ใช่
กฎหมาย แต่กฎหมายมีส่วนเกี่ยวข้องกับคุณธรรมจริยธรรมในฐานะเป็นแรงหนุนส่งภายนอกเพื่อให้คน
มีคุณธรรมจริยธรรม^{๕๖}

ดวงเดือน พันธุมนาวิน ได้กล่าวว่าคุณธรรมจริยธรรม คือ ระบบการทำความดี ละเว้น
ความชั่ว ซึ่งคำว่าระบบนี้หมายถึงทั้งสาเหตุที่บุคคลจะกระทำหรือไม่กระทำ และผลของการกระทำ
หรือไม่กระทำนั้น ตลอดจนกระบวนการเกิดและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเหล่านี้ด้วย^{๕๗}

ทิตนา แคมมณี ได้กล่าวว่า คุณธรรมจริยธรรม เป็นการแสดงออกของการประพฤติในสิ่ง
ที่ถูกต้องดีงาม สะท้อนให้เห็นถึงการมีความละเอียดถี่ถ้วน ความเมตตา กรุณา ความหวังดี ความซื่อสัตย์
สุจริต ความเห็นอกเห็นใจ ความจริงใจ ความยุติธรรม ความเที่ยงตรง ความเสียสละ ความสามัคคี
ความอดทนอดกลั้น ความขยัน การให้อภัย ความเกรงใจและอื่น ๆ^{๕๘}

บุญมี แท่นแก้ว ได้กล่าวไว้ว่า คุณธรรมจริยธรรม หมายถึง หลักแห่งความประพฤติที่
เห็นว่าดีงามและถูกต้อง ในฐานะที่มนุษย์อยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อม ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมมี
ความสัมพันธ์กันทั้งในการสร้างสรรค์และทำลาย”^{๕๙}

พนัส หันนาคินทร์ ได้ให้ความหมายของ คุณธรรมจริยธรรมว่า หมายถึงความประพฤติที่
สังคมมุ่งหวัง ความดีงามประพฤติ เป็นมโนธรรมที่สมาชิกของสังคมจะต้องประพฤติ^{๖๐}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า คุณธรรมจริยธรรม หมายถึง การดำเนิน
ชีวิตความเป็นอยู่ การยังชีวิตให้เป็นไป การครองชีวิต การใช้ชีวิต การเคลื่อนไหวของชีวิตทุกแห่ง ทุก
ด้าน ทุกระดับชั้น ทั้งทางกาย วาจา และใจ ทั้งส่วนตัว ด้านสังคม อารมณ์ ด้านจิต ด้านปัญญา การ
ดำเนินชีวิตหรือเป็นอยู่ทั้งระดับศีล ที่เราเรียกว่าศีลธรรม ทั้งระดับจิตใจคุณธรรมภายใน หรือคุณภาพ
จิตใจ สมรรถภาพทางจิตและสุขภาพจิตที่มีสมาธิเป็นแกนกลางและทั้งระดับปัญญาความคิด เหตุผล
ความรู้เท่าทันความจริง ท่านเรียกว่า จริยธรรมทั้งสิ้น^{๖๑}

^{๕๕} โชติกา วรรณวงศ์, “การเข้าร่วมกิจกรรมสหกรณ์กับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนชั้นประถมศึกษา
ช่วงชั้นที่ ๒ (ป.๔-ป.๖) โรงเรียนบ้านค่าย ตำบลกะลุวอเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส”, **วิทยานิพนธ์สังคม
สงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต**, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕.

^{๕๖} ชัยพร วิชชาวุธ และคณะ, **พฤติกรรมจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน : ศึกษาตามแนวทางจิตวิทยาสังคม**
, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๘๙.

^{๕๗} ดวงเดือน พันธุมนาวิน, **ทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรม : การวิจัยและพัฒนาบุคคล**, (กรุงเทพมหานคร :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๓.

^{๕๘} ทิตนา แคมมณี, **การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมและค่านิยม : จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ**, (กรุงเทพมหานคร
: เมธีทิปส์, ๒๕๔๖.), หน้า ๒.

^{๕๙} บุญมี แท่นแก้ว, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : โอ เอ พรินติ้งเฮาส์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๖๘.

^{๖๐} พณัส หันนาคินทร์, **การสอนค่านิยมและจริยธรรม**, ๒๕๒๓, หน้า ๑๙.

^{๖๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่**, (กรุงเทพมหานคร
: ฝ่ายวิชาการคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๒ – ๑๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวว่า คุณธรรมจริยธรรม หมายถึง ระบบการดำเนินชีวิตที่ดีตามธรรมชาติ ซึ่งประกอบไปด้วยปัจจัย ๓ ประการ คือ ๑) ด้านพฤติกรรมภายนอกที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางสังคมและวัตถุ ตลอดจนธรรมชาติ นั่นคือศีล ๒) ด้านจิตใจที่มั่นคง เพราะการมีจิตใจที่มั่นคงเป็นแกนสำคัญในการพัฒนา ซึ่งก็คือสมาธิ ๓) ด้านความรู้ ความเข้าใจในความเป็นจริง การมองเหตุผล คุณค่า ตลอดจนเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ คือปัญญา และปัจจัย ๓ ประการนี้จะส่งผลต่อกัน และเสริมซึ่งกันและกันในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยในการดำเนินชีวิต^{๖๒}

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของ คุณธรรมจริยธรรม ว่าเป็นข้อปฏิบัติ ศีลธรรม กฎศีลธรรม ที่เป็นแนวทางในการประพฤติของแต่ละคน que แสดงออกมาทางความคิด คำพูด การกระทำ เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบ ๒ ประการ คือ ศีลธรรม เป็นการงดเว้นจากการกระทำที่เป็นโทษ และคุณธรรม เป็นคุณภาพจิตฝ่ายดีซึ่งควรปฏิบัติ^{๖๓}

ลำดวน ศรีมณี ได้กล่าวว่า คุณธรรมจริยธรรม หมายถึง การกระทำ การประพฤติปฏิบัติต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อสังคม ทั้งความคิดและเหตุผลที่สอดคล้องกับการปฏิบัติสังคมนิยม ชุมชนบอบ ให้การสนับสนุน และผู้กระทำเกิดความพอใจและเป็นการนำสันติสุขมาให้แก่สังคมและบุคคล ได้ตามสมควรแก่กรณี รวมทั้งการกระทำในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี กฎหมาย อดมการณ์ วินัย มารยาท การดำเนินชีวิต ทั้งกาย วาจา ใจ อย่างถูกต้องเหมาะสม^{๖๔}

วศิน อินทสระ ให้ความหมายของ จริยธรรม ว่า หมายถึง “ความประพฤติการกระทำ และความคิดที่ถูกต้องเหมาะสม การทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้อง สมบูรณ์เว้นสิ่งที่ควรเว้น การกระทำในสิ่งที่ควรกระทำด้วยความฉลาดรอบคอบ รู้เหตุรู้ผล ถูกต้องตามกาลเทศะและบุคคล”^{๖๕}

วิทย์ วิศทเวทย์ และ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้ให้ความหมายของ คุณธรรมจริยธรรม ว่าเป็นหลักคำสอนว่าด้วยความประพฤติเป็นหลักคำสำหรับให้บุคคลยึดถือในการปฏิบัติตน^{๖๖}

วิบูลย์ สิริภัสสรไทย์ ได้ให้ความหมายของ คุณธรรมจริยธรรม ไว้ ๒ ประการ คือ ๑) คุณธรรมจริยธรรมหรือความรับผิดชอบส่วนบุคคล หมายถึง การที่เราตัดสินใจการกระทำอันไหน ถูกต้อง มีจริยธรรม ก็จะตัดสินใจกระทำสิ่งนั้น และเราทำตัวอย่างไรก็สอนคนอื่นอย่างนั้น จริยธรรม ส่วนนี้อิงอยู่กับการให้คุณค่าว่าสิ่งใด หรือการกระทำใดดี ก็ตัดสินใจกระทำสิ่งนั้น หรือการกระทำนั้น เช่น ความซื่อสัตย์ สุจริต ขยัน อดทน เป็นต้น ๒) คุณธรรมจริยธรรมสากล หมายถึง สิ่งใดที่สังคมส่วนใหญ่เห็นว่าถูกต้องดีงาม ก็เอากฎเกณฑ์นั้นมาใช้เป็นคุณธรรมจริยธรรมสากล เป็นการกระทำที่ต่ำลง

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **จริยธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓.

^{๖๓} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.) หน้า ๒๑๔.

^{๖๔} ลำดวน ศรีมณี, **จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ดวงแก้ว, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐.

^{๖๕} วศิน อินทสระ, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, (๒๕๑๘), หน้า ๔๖.

^{๖๖} วิทย์ วิศทเวทย์ และ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **หนังสือสังคมศึกษารายวิชา ส.๔๐๒**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๐), หน้า ๒.

ไปแล้ว คนอื่น ๆ เห็นเหมือนกันว่าเป็นความดี อิงอยู่กับคนอื่น สิ่งอื่น เช่น การมีจิตใจเอื้ออาทร การเสียสละ เป็นต้น^{๖๗}

สุจิรา สุขसार ได้กล่าวว่า คุณ -ธรรม คือ คุณงามความดีที่เป็นธรรมชาติก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ซึ่งรวมสรุปว่าความประพฤติ กิริยาที่ควรปฏิบัติ ส่วน จริย -ธรรม คือ ความประพฤติที่เป็นธรรมชาติเกิดจากคุณธรรมในตัวเอง ก่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยในสังคม รวมสรุปว่าคือข้อควรประพฤติปฏิบัติ เมื่อรวมคำว่า คุณธรรม และจริยธรรม แปลว่า ความประพฤติดี^{๖๘}

สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ ได้กล่าวว่า คุณธรรมจริยธรรม หมายถึง ความถูกต้องที่ดีงาม สังคมทุกสังคมจะกำหนดกฎเกณฑ์ กติกา บรรทัดฐานของตนเองว่าอะไรคือสิ่งที่ดีงาม อะไรคือความถูกต้อง ดังนั้นสิ่งที่มีความดี ความถูกต้องในความคิดของแต่ละบุคคลจึงขึ้นอยู่กับพื้นฐานการขัดเกลาของบุคคลในสังคมนั้นๆ^{๖๙}

ไสว มาลาทอง ได้กล่าวว่า คุณธรรมจริยธรรม แปลว่าความประพฤติ กิริยาที่ควรประพฤติ ธรรม แปลว่า คำสั่งสอนในศาสนา หลักปฏิบัติทางศาสนา ความจริง ความยุติธรรม ความถูกต้อง กฎเกณฑ์ เมื่อรวมกัน คุณธรรมจริยธรรม แปลว่า กฎเกณฑ์แห่งความประพฤติ หลักความจริงที่เป็นแนวทางแห่งความประพฤติปฏิบัติ^{๗๐}

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้กล่าวว่า คุณธรรมจริยธรรม หมายถึง ความดีที่ควรประพฤติปฏิบัติ หรือกิริยาอาการที่แสดงความดี ซึ่งกิริยานั้นเป็นอาการทางกาย ทางวาจา และทางจิตใจ^{๗๑}

สรุปได้ว่า คุณธรรมจริยธรรม หมายถึง ความดีงามที่ควรประพฤติปฏิบัติเพื่อก่อให้เกิดความเจริญงอกงามและความผาสุกแก่สังคม และเป็นความเจริญแห่งจิตของมนุษย์ เป็นหลักประพฤติปฏิบัติที่สังคมยึดเป็นแนวทางเพื่อให้เป็นไปตามความคาดหวังของสังคมนั้น ๆ นอกจากคุณธรรม จริยธรรมเป็นหลักแห่งความประพฤติปฏิบัติซึ่งอยู่บนพื้นฐานของหลักคำสอนของศาสนาปรัชญา และขนบธรรมเนียมประเพณีแล้วคุณธรรมจริยธรรมที่เกิดขึ้นย่อมประกอบด้วย

๑. ความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ ทั้งนี้เพราะความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์มีส่วนกำหนดโครงสร้างของคุณธรรมจริยธรรม เช่น ถ้ามีความเชื่อของมนุษย์เต็มไปด้วยการเห็นแก่ตัว ระบบคุณธรรมจริยธรรมก็จะเป็นไปในลักษณะห้ามมนุษย์ไม่ให้เอาเปรียบกัน

^{๖๗} วิบูลย์ สิริภัสสรโรทัย, “การส่งเสริมจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชนในสถานศึกษาสงเคราะห์เด็ก” วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒.

^{๖๘} สุจิรา สุขसार, “การพัฒนาเครื่องมือวัดคุณธรรม จริยธรรมที่จำเป็นในการดำรงชีวิตอย่างมีความสุขของนักเรียน ตามมาตรฐานโรงเรียนของสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๑”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

^{๖๙} สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, จริยธรรมทางวิชาการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เฟื่องฟ้า, ๒๕๔๒), หน้า ๓.

^{๗๐} ไสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรมสำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา นักบริหาร นักปกครอง และประชาชนผู้สนใจทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๖.

^{๗๑} สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, ชุดฝึกอบรมผู้บริหารระดับสูงพฤติกรรมศาสตร์ เล่ม ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๘.

๒. ความเชื่อเกี่ยวกับอุดมคติหรือความดีสูงสุด คือความสมเหตุสมผลแก่ระบบจริยธรรม เช่น ชาวพุทธมหายานบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ เพราะเชื่อว่าวิถีชีวิตเช่นนั้นช่วยให้ตนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในกรณีนี้ความเป็นพระพุทธเจ้าจึงเป็นอุดมคติของเขา

๓. ระเบียบปฏิบัติหรือแนวทางแห่งการดำเนินชีวิต ที่ชี้แนะว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ ทั้งนี้เพื่อพาชีวิตไปสู่จุดหมายสูงสุดหรืออุดมคติ คนส่วนมากมักคิดว่า แนวทางแห่งการประพฤติปฏิบัตินี้เท่านั้นเป็นคุณธรรมจริยธรรมที่แท้จริงคุณธรรมจริยธรรมยังประกอบด้วยสิ่งอื่น

๔. เหตุจูงใจให้คนปฏิบัติและเลิกละการปฏิบัติผิด เหตุจูงใจที่ทำให้คนดำเนินตามหลักคุณธรรมจริยธรรมหรือกฎศีลธรรม

การพัฒนาทางคุณธรรมจริยธรรมเป็นระยะเวลาอันยาวนาน พอจะแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ พวกหนึ่งเห็นว่า สิ่งแวดล้อมทางสังคมมีอิทธิพลต่อการพัฒนาทางคุณธรรมจริยธรรมโดยตั้งพื้นฐานไว้ว่า คนเรานั้นไม่ได้ดี หรือชั่วมาแต่กำเนิด จิตอยู่ในสภาวะกลาง ๆ พร้อมทั้งจะได้รับการตกแต่งทั้งในแง่บวกและแง่ลบภายในสภาพแวดล้อมที่บุคคลอาศัยอยู่ ไม่ว่าดีหรือเลวจะเป็นเงื่อนไขปัจจัยผลักดันให้ผู้นั้นเป็นคนดี หรือ เลว (ชั่ว) พุดง่าย ๆ ว่าจิตใจเขาบริสุทธิ์มาแต่กำเนิด เมื่อเติบโตขึ้น ลักษณะของคุณธรรมจริยธรรมของเขาเริ่มสำแดงตัวเด่นชัด พัฒนาการไปตามวิถีทางที่ดีขึ้น ส่วนอีกทางหนึ่งเห็นว่า การพัฒนาการทางด้านคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลเป็นไปตามขั้นตอนเป็นลำดับขั้นที่แน่นอนตายตัว แนวคิดนี้เป็นของ เพียเจต์ (Piaget) และ โคล์เบอร์ก (Kohlberg) ซึ่งเปรียบเทียบกับได้กับหลัก พระพุทธศาสนา ดวงเดือน พันธุมนาวัน ได้อ้างทฤษฎีการพัฒนาทางคุณธรรมจริยธรรมของ เพียเจต์ (Piaget) ว่ามีการพัฒนาทางคุณธรรมจริยธรรม ๓ ขั้น คือ

๑. เริ่มตั้งแต่แรกเกิดจนถึง ๒ ขวบ เด็กชั้นนี้ยังไม่มีความสามารถรับรู้สิ่งแวดล้อมอย่างละเอียด มีความต้องการทางกายภาพ ต้องการการตอบสนองความอยากได้ โดยไม่คำนึงถึงกาลเทศะใด ๆ เมื่อพูดได้จะเริ่มรับรู้สภาพแวดล้อม และบทบาทของตนเองต่อบุคคลอื่น

๒. ขั้นยึดคำสั่ง เด็กอายุ ๒-๗ ขวบ จะเกรงกลัวผู้ใหญ่ และเห็นว่าคำสั่งของผู้ใหญ่คือประกาศิตที่ตนจะต้องทำ

๓. ขั้นยึดหลักแห่งตน เด็กอายุ ๘-๑๐ ปี มีการพัฒนาทางสติปัญญา และประสบการณ์เพิ่มขึ้น การยึดคำสั่ง หรือการเกรงกลัวอำนาจภายนอก จะกลายเป็นความคิดเชื่อมโยงทางเหตุผล ความเป็นไปได้ และความเป็นไปไม่ได้ ความถูกต้องยุติธรรม^{๗๒}

ในทางพระพุทธศาสนา **พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต)** ได้กล่าวถึงสิ่งแวดล้อม และ การใช้ปัญญาในการพัฒนาจริยธรรม ดังนี้

๑. โปรโตโมสะ หมายถึง สิ่งแวดล้อมภายนอกในที่นี้เน้น กัลยามิตร คือผู้คอยให้คำแนะนำที่ดี เช่น บิดา มารดา ครูอาจารย์ ท่านผู้รู้ทั้งหลาย ตลอดถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคมทั่วไปที่ดี ที่เกื้อกูลแก่การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม เด็กที่มีโปรโตโมสะที่ดีพร้อมจะก้าวหน้าทางคุณธรรมจริยธรรมมากกว่าเด็กที่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวย

^{๗๒} บุญเชื้อ อินทวรัตน์, **จริยธรรมกับชีวิต**, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครสวรรค์, ๒๕๓๗), หน้า ๕๒ - ๕๓.

๒. โยนิโสมนสิการ หมายถึง การรู้จักใช้วิจารณ์ญาณปัญญา พิจารณาเหตุผลใช้ความคิด ที่ถูกวิธีรู้จักคิดคือคิดแยกแยะ และสืบสาวต้นตอตามหลักความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยต่างๆ กล่าวคือ เป็นคนคิดแก้ปัญหาเป็น^{๗๓}

ในทางปฏิบัติ การสร้างคุณธรรมจริยธรรม จะต้องขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมส่วนหนึ่งและสร้างคุณธรรมภายใน โดยเฉพาะการรู้จักคิดอีกส่วนหนึ่ง ครูอาจารย์จะช่วยเป็นกัลยาณมิตรชี้แนะให้ใช้ความคิดให้ถูกวิธีรู้จักคิดหาเหตุผล ถ้าไม่มีกัลยาณมิตรโยนิโสมนสิการจะเกิดยาก

การจัดการศึกษาการฝึกอบรม ชี้แนะให้บุคคลรู้แจ้งชัดถึงความสำคัญของคุณธรรม จริยธรรมกับชีวิตมนุษย์ ย่อมเป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานสำคัญ สำหรับพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในสังคมให้เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า เมื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แล้ว ทรัพยากรอื่นอันเป็นผลผลิตของมนุษย์ก็จะพลอยมีค่าต่อมนุษยโลกอีกด้วย

คุณธรรมจริยธรรมตามหลักคำสอน ในทางพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพจิตมนุษย์ สิ่งสำคัญอยู่ที่ว่ามนุษย์จะใช้เวลาในปัจจุบันให้เป็นประโยชน์ในการพัฒนาตนเองได้มากน้อยเพียงใด พระพุทธศาสนาไม่ได้คำนึงถึงอนาคตมากนัก แต่กล่าวให้ความสำคัญกับปัจจุบัน เป็นกรณีพิเศษ เพราะอนาคตเป็นสิ่งที่ยังมาไม่ถึง จึงเน้นในเรื่องการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ที่จะได้รับทำประโยชน์ได้เต็มความสามารถในปัจจุบัน ทั้งยังไม่ส่งเสริมให้อดีตอันเป็นสิ่งล่วงไปแล้วเข้ามา มีอิทธิพลครอบงำจิตใจคน จนทำอะไรไม่ได้ เลยในปัจจุบัน^{๗๔}

การฝึกจิตนั้น หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสภาพจิตที่มักจะตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ตัณหา หรือความต้องการที่มักไหลไปตามอำนาจฝ่ายต่ำ และมักจะทำสิ่งที่ไม่ถูกต้องบ่อย ๆ จนกลายเป็นความเคยชินในการคิดสิ่งที่ไม่ดีการแสดงออกทางกายวาจาที่ไม่สุภาพ การกระทำทางกายที่โหดร้ายทารุณเพราะจิตถูกอกุศลเป็นสิ่งที่กระตุ้นจิตที่เศร้าหมองไปแล้วจะกลับมามีสภาพดังเดิมได้อีก ต้องอาศัยการฝึกฝนพัฒนาจิตด้วยการทำจิตใจให้ว่าง^{๗๕}

การที่คำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎก เน้นความสำคัญของจริยธรรมก็เพราะพระพุทธศาสนาพิจารณาเห็นว่า “จริยธรรม” มีประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนแต่ละคนไม่มีดวงจิตที่สูงส่งขึ้น “โดยข้อเท็จจริงคนในสังคมส่วนใหญ่มักจะถูกครอบงำด้วยอำนาจการพัฒนาสังคมให้มีความสุข ซึ่งโดยข้อเท็จจริง คนในสังคมส่วนใหญ่มักจะถูกครอบงำด้วยอำนาจความรู้สึกฝ่ายต่ำ อันเกิดจากอิทธิพลของกิเลสตัณหาที่เข้าครอบงำจิต”^{๗๖}

คุณธรรมจริยธรรมจึงเป็นเรื่องของความประพฤติที่พึงประสงค์ของแต่ละคน ตลอดจนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายอันจะเป็นเหตุให้เกิดประโยชน์สุข เป็นสิ่งที่ทุกคนควรบำเพ็ญให้มีขึ้นในชีวิต

^{๗๓} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๖๒๒ – ๖๒๓.

^{๗๔} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พัฒนาคน**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลดิมทอง, ๒๕๓๑), หน้า ๔๕ – ๔๖.

^{๗๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๙๓/๒๕๑.

^{๗๖} ออง. ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๗๗/๔๙๔.

พระพุทธศาสนาทรงเน้นให้สาวกบำเพ็ญประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง และคนอื่นที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนสภาพสังคม สภาพแวดล้อมที่อาศัยอยู่ ทั้งยังจะเป็นปัจจัยให้เกิดสันติภาพแก่ส่วนรวมด้วย”^{๗๗}

เรารู้ความจริงของชีวิตว่า “ชีวิตทุกชีวิตต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จะอยู่แต่เพียงลำพังย่อมไม่ได้ทั้งยังพิจารณาเห็นว่าทุกชีวิตล้วนมีความถูกต้องเข้าครอบงำอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น การที่พระพุทธศาสนาถือว่าเมตตา กรุณา เป็นผลมาจากความรู้”^{๗๘} ทำให้คำสอนในเรื่องเมตตา กรุณา เป็นสิ่งจำเป็นในการพัฒนาจริยธรรม พระภิกษุรูปใดประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีก็ได้รับการชมเชยยกย่องให้เป็นเอตทัคคะจากพระพุทธองค์ในเรื่องนั้น ๆ การประพฤติตนเป็นแบบอย่างของความประพฤติที่ดีงาม เป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะสาธุชนโดยทั่วไปมักจะยึดถือพระสงฆ์เป็นแบบอย่างของความประพฤติที่ดีงาม เนื่องจากเชื่อว่าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าที่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเป็นหลักในการดำรงชีวิต จะต้องมีความประพฤติที่ถูกต้องดีงามผิดแปลกไปจากคนธรรมดาสามัญโดยทั่วไป

พระธรรมวินัยจึงเป็นหลักคุณธรรมจริยธรรมที่พระสงฆ์ยึดถือกันเอง ในกรณีที่พระสงฆ์ไม่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ ก็แสดงว่าพระสงฆ์รูปนั้นไม่มีธรรมจริยา ในสมัยครั้งพุทธกาล พระสงฆ์รูปใดไม่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ประชาชนก็จะแสดงออกด้วยการพร้อมใจกันคว่ำบาตร ไม่ยอมเคารพนับถือ ไม่ให้การอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔ แต่พระภิกษุสงฆ์ ส่วนพระภิกษุสงฆ์รูปใดที่ประพฤติตนไม่เหมาะสม เมื่อนั้นประชาชนก็จะพากันไม่ยอมรับเช่นนั้น ท่านก็หันหน้าเข้าหากันประชุมหาข้อยุติกรณีพิพาทต่าง ๆ ลงได้ก็ด้วยอาศัยหลักธรรมคุณธรรม ดังนั้นคุณธรรมจริยธรรมจึงเป็นเครื่องอยู่ของพระภิกษุ การที่พระภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบจึงเป็นการสอนคุณธรรมจริยธรรมแก่สาธุชนไปโดยปริยาย ทั้งยังสามารถให้สำเร็จผลได้เป็นอย่างดีด้วย

วิธีการสอนคุณธรรมจริยธรรมของพระพุทธเจ้า ๔ ประการคือ

๑. การสอนด้วยวิธีทำพระองค์ให้เป็นแบบอย่าง โดยทำตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา
๒. การสอนให้ประสบการณ์ด้วยตนเอง โดยให้ทำสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน
๓. การสอนด้วยการแสดงตามโดยแสดงธรรมให้ผู้ฟังรู้แจ้งเห็นจริง ในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น และควรที่จะต้องปฏิบัติตาม
๔. การสอนด้วยการให้ดู ฟัง อ่าน และคิดหาเหตุผล โดยการสอนปฏิจจนสมุปบาทองค์ธรรมที่เป็นเหตุปัจจัย เป็นเหตุเป็นผลต่อกัน และกาลามสูตรเหตุที่ไม่ควรเชื่อ ๑๐ อย่าง^{๗๙}

^{๗๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๓๓/๔๙๔.

^{๗๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕.

^{๗๙} พระมหาวิเศษ ปญญาวชิโรดม, “การนำหลักสัมมาอาชีวะไปใช้ในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของนักศึกษาภาคสมทบ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา”, รายงานวิจัย, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐.

๒.๓.๒ ความสำคัญของคุณธรรมจริยธรรม

ในสมัยก่อนสถาบันพระพุทธศาสนาเป็นสถาบันแห่งแรกที่ทำให้การศึกษาแก่คนไทย การศึกษาของเราเริ่มต้นจากวัดกับวังเท่านั้น แต่วัดเป็นฝ่ายที่ใกล้ชิดประชาชนมากที่สุดโดยเฉพาะในด้านจริยธรรม แม้ในปัจจุบันความสำเร็จในด้านนี้ก็ยังมิได้อยู่ ผู้วิจัยขอเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับความสำคัญของบทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของนักวิชาการดังนี้

ชวงค์ ฉายะบุตร และมุ่งหมาย ชื่อดัง^{๔๐} ได้สรุปความสำคัญของคุณธรรมจริยธรรม ไว้ดังนี้

๑. ช่วยให้การดำรงชีวิตเป็นไปอย่างสงบสุข
๒. ช่วยควบคุมความเจริญทางด้านวัตถุและจิตใจของมนุษย์ให้เติบโตไปพร้อม ๆ กัน
๓. ช่วยสร้างความมั่นคงทางจิตใจให้มนุษย์
๔. ช่วยให้เราสัมผัสสัมผัสอยู่ตลอดเวลา
๕. ช่วยให้มนุษย์นำความรู้ และประสบการณ์ที่ได้เรียนมาสร้างสรรค์แต่สิ่งที่มีคุณค่า
๖. ช่วยสร้างความมีระเบียบวินัยให้แก่บุคคลในชาติ
๗. ช่วยส่งเสริมคนดีให้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น
๘. ช่วยสร้างให้บุคคลในสังคมมีคุณธรรมประจำใจ เช่น การรู้จักเสียสละ การรู้จัก

สามัคคี การดเว้นจากการประทุมิชอบ

คุณธรรมจริยธรรมเป็นเรื่องสำคัญยิ่งในปัจจุบัน โดยเฉพาะในสังคมไทยที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ตลอดจนการหลั่งไหลของวัฒนธรรมตะวันตกทำให้เกิดภาวะการแข่งขันขึ้น ก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรมของประชาชน ดังนั้นการพัฒนาคนในภาวะที่สังคม เศรษฐกิจและการเมือง มีแต่การแข่งขัน จึงจำเป็นต้องเน้นให้คนมีคุณธรรมจริยธรรมควบคู่ไปกับการศึกษาในส่วนอื่น ๆ ด้วย ทั้งนี้เพื่อให้คนกับสังคมในปัจจุบัน ไม่เช่นนั้นแล้วคนก็จะคล้อยตามไปกับกระแสสังคมอุตสาหกรรม ทุนิยม จนลืมคุณธรรมจริยธรรมอันดี

รัฐบาลเห็นความสำคัญในเรื่องการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม จึงได้กำหนดแนวทางการจัดการศึกษาด้านคุณธรรมจริยธรรมไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติ และหลักสูตรในแผนการศึกษาทุกระดับ เพื่อมุ่งพัฒนาจิตใจของเยาวชนให้มีคุณธรรม โดยเฉพาะในเรื่องความกตัญญู ความรับผิดชอบ ความระเบียบวินัย ความสะอาด ความซื่อสัตย์ การประหยัด รวมทั้งการใช้ชีวิตที่เรียบง่าย พร้อมทั้งส่งเสริมกิจกรรมสร้างสรรค์ความรู้ ความเข้าใจ และการกำหนดแนวทางของการปฏิบัติที่ถูกต้องที่มีผลต่อการพัฒนาชีวิตและสังคม และส่งเสริมให้สถานศึกษาฝึกอบรมโดยสอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมในกิจกรรมการเรียนการสอนอยู่เสมอ และดำเนินกิจกรรมเสริมหลักสูตรในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้นักเรียนได้ประพฤติตนตามหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนา ปลูกฝังพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมและค่านิยมที่พึงประสงค์กล่าวได้ว่า การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมมีความสำคัญต่อการพัฒนาพลเมืองให้มีคุณภาพ ดังนั้น สถานศึกษาจึงมีหน้าที่ที่จะต้องปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้กับเยาวชนของชาติ ซึ่ง

^{๔๐}ชวงค์ ฉายะบุตร และมุ่งหมาย ชื่อดัง, หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐาน หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ช่วงชั้นที่ ๓ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๘), หน้า ๔ - ๖.

จะเป็นผู้ใหญ่ในภายหน้า มีความประพฤติปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสม อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ในสังคมและ
เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศต่อไป

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้ศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับคุณลักษณะ
ทางจิตใจที่จะนำไปสู่พฤติกรรมที่ช่วยสร้างเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตของเด็กและเยาวชนให้มีความ
เก่ง ความดี และมีความสุข ซึ่งเกี่ยวข้องกับอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด โดยเน้นคุณธรรมจริยธรรมเป็น
สำคัญ เพื่อหาแนวทางในการปลูกฝังค่านิยมและแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับเยาวชนและ
สังคมไทย โดยมุ่งเน้นให้เยาวชนมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ๕ ประการ ได้แก่^{๘๑}

๑. ความสนใจใฝ่รู้และสร้างสรรค์ เป็นคุณลักษณะทางจิตใจและพฤติกรรมที่แสดง
ถึงความกระตือรือร้น สนใจใฝ่คิดค้นแสวงหาความรู้ด้านต่าง ๆ

๒. ความมีน้ำใจเป็นคุณลักษณะทางจิตใจและพฤติกรรมที่แสดงถึงความรู้สึกที่ดี
บุคคลกระทำเพื่อผู้อื่นและสังคม ความมีน้ำใจเป็นคุณลักษณะที่เด่นของคนไทยที่ปรากฏอย่างเด่นชัด
ในสังคมชนบท ความมีน้ำใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเอื้ออาทรต่อกัน ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่
น่าอยู่ การเปลี่ยนแปลงของสังคมเมืองที่เน้นเศรษฐกิจ ทำให้วิถีชีวิตของคนมีความเร่งรีบและต่อสู้มาก
ขึ้น ซึ่งมีผลต่อการแสดงออกต่อกันด้านความมีน้ำใจ และปรากฏชัดมากขึ้นในสังคมอุตสาหกรรม หาก
สังคมไม่ให้ความสนใจในการส่งเสริมด้านความมีน้ำใจอาจทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา ความมีน้ำใจ
มีพื้นฐานมาจากการรู้จักช่วยเหลือ รับผิดชอบต่อตนเอง และการรู้จักเข้าใจความรู้สึกของคนอื่น รู้สึกละ
เห็นอกเห็นใจอันจะนำมาซึ่งการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่น รู้จักแบ่งปันและให้ ตลอดจนเสียสละโดยไม่
หวังผลตอบแทน

๓. ความมีวินัย เป็นคุณลักษณะทางจิตใจและพฤติกรรมที่จะช่วยให้สามารถควบคุม
ตนเอง และปฏิบัติตามระเบียบเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม นักจิตวิทยาและนักสังคมวิทยาเชื่อ
ว่าวินัยมีพื้นฐานมาจากวันแรกของชีวิต มีการเรียนรู้ การเลียนแบบและฝึกฝนจากบุคคลและสังคม
แวดล้อมไปพร้อม ๆ กับการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจนเกิดการซึมซับคุณธรรมขึ้นภายใน ทำให้เกิด
พฤติกรรมคุณธรรมจริยธรรมของบุคคล

๔. ความเป็นไทย เป็นคุณลักษณะทางจิตใจและพฤติกรรมที่แสดงถึงการเห็นคุณค่า
ภาคภูมิใจและสำนึกในความเป็นไทยที่มีวัฒนธรรม พร้อมทั้งจะปฏิบัติ ปกป้องอนุรักษ์ และสืบทอดอีก
ทั้งเทิดทูนสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ แต่เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงของสังคม ยุคโลก
ไร้พรมแดน ความเป็นไทยจะคงอยู่ยาวนานเพียงใด ขึ้นอยู่กับ การดูแลรักษาและอนุรักษ์ความเป็น
ไทย จึงต้องช่วยกันปลูกฝังสิ่งที่ตั้งมั่นด้านความเป็นไทยสู่จิตใจของเด็กและเยาวชน

๕. การบริโภคด้วยปัญญาในวิถีชีวิตไทย เป็นการวิเคราะห์และไตร่ตรอง ตัดสินใจ
เลือกรับหรือกระทำสิ่งใด ๆ ด้วยความรู้และเข้าใจในประโยชน์ และคุณค่าที่แท้จริง การศึกษาไทยควร
เน้นในเรื่องการบริโภคด้วยปัญญา แต่ความก้าวหน้าทางวัตถุนิยมที่มนุษย์ไม่อาจควบคุมให้อยู่ใน
หลักการแห่งความพอดีเป็นความเสื่อมทางจิตใจ พฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกมาจึงมีลักษณะของ
การสร้าง ความเสื่อมแก่สภาพแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นบุคคลหรือธรรมชาตินำไปสู่ความวิบัติของดินฟ้า

^{๘๑} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, **สรุปผลการประชุมสัมมนาทางวิชาการ จิตพิสัย : มิติ
สำคัญของการพัฒนาคน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑ - ๖.

อากาศ ทุกชีวิตในโลกจึงไร้ความปลอดภัย เพราะความเจริญทางด้านวัตถุแต่ขาดความเจริญทางด้านจิตใจ

๒.๓.๓ โครงสร้างของคุณธรรมจริยธรรม

โครงสร้างของคุณธรรมจริยธรรม ประกอบด้วยแหล่งที่มาต่างกัน ซึ่ง ไสว มาลาทอง ได้กล่าวว่า คุณธรรมจริยธรรมแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ^{๔๒}

๑. คุณธรรมจริยธรรมที่เป็นพื้นฐาน ซึ่งได้แก่ คุณธรรมจริยธรรมซึ่งอยู่ในรูปของนามธรรม มีลักษณะเป็นคุณภาพหรือคุณสมบัติ นำความประพฤติของบุคคลให้ออกมาในรูปของความดีงามมีลักษณะเป็นค่านิยมที่บุคคลในสังคมส่วนใหญ่คาดหวัง แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑.๑ ความมีศีลธรรม (Moral Value) คุณธรรมจริยธรรมในเชิงนี้มีกฎเกณฑ์ทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วย ได้แก่ ศีล ๕ ซึ่งเป็นศีลขั้นต้นที่ฆราวาสพึงประพฤติปฏิบัติตาม

๑.๒ ความมีคุณธรรม (Ethical Value) เป็นค่านิยมซึ่งบุคคลพึงประพฤติปฏิบัติ เพราะคนส่วนใหญ่ในสังคมต้องการให้ทำเช่นนั้น เช่น สังคมมหาวิทยาลัยต้องการให้อาจารย์ผู้สอนเป็นผู้มีความรู้อย่างถ่องแท้ พูดความจริงกับนักศึกษา เตรียมการสอนให้ครบถ้วนและคอยช่วยเหลือนักศึกษา เป็นต้น อาจารย์ผู้มีความรู้จะต้องทำตามกล่าวนั้น ใครไม่ทำตามถือว่าไม่มีคุณธรรม เป็นต้น

๑.๓ ความมีวัฒนธรรม (Conventional Value) ได้แก่ การยึดถือและปฏิบัติตามระเบียบประเพณีของสังคม ไม่ประพฤติตนนอกกรอบ หรือเบี่ยงเบนออกจากเกณฑ์มาตรฐานของสังคม ผู้ที่เดินตามร่องรอยของขนบธรรมเนียม นับได้ว่าเป็นผู้มีความรู้คุณธรรมจริยธรรม

๑.๔ ความมีกฎหมายและกฎเกณฑ์ (Legal Value) การที่บุคคลประพฤติปฏิบัติตามกฎหมายของสังคม เป็นการแสดงออกทางคุณธรรมจริยธรรมอย่างหนึ่ง เพราะกฎหมายคือหลักเกณฑ์นำความประพฤติของบุคคลไปในทางที่ดีงาม คนที่ไม่ปฏิบัติตามกฎหมาย คือคนไร้คุณธรรมและจริยธรรม เช่น กฎหมายห้ามฉ้อโกงทรัพย์สินของผู้อื่น ผู้ใดฝ่าฝืนถือว่าไร้คุณธรรม เป็นต้น

๒. คุณธรรมจริยธรรมในวิชาชีพ หรือจรรยาบรรณ (Professional Value) เป็นคุณธรรมจริยธรรมประจำกลุ่มอาชีพหนึ่ง ๆ เป็นคุณธรรมจริยธรรมในเชิงปฏิบัติ เป็นกฎเกณฑ์ที่นำการปฏิบัติไปสู่เป้าหมายเพื่อความสำเร็จในการทำมาหาเลี้ยงชีพในแต่ละแขนงคุณธรรมจริยธรรมในวิชาชีพเป็นกฎเกณฑ์ที่แคบ ใช้เฉพาะในกลุ่มอาชีพหนึ่ง ๆ ซึ่งไม่เกี่ยวกับวิชาชีพอื่น ๆ นอกวงการ เรียกคุณธรรมจริยธรรมทางอาชีพนี้ว่า จรรยาบรรณในวิชาชีพ (Code of Ethics) เป็นกฎเกณฑ์อย่างเป็นรูปธรรมร่างไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น จรรยาบรรณของข้าราชการ ได้แก่ การรับใช้ประชาชน การทำงานเพื่อประเทศชาติและประชาชน การเสียสละและการมีศีลธรรม เป็นต้น

ดังนั้น โครงสร้างของคุณธรรมจริยธรรมสำหรับทุกสังคม จึงมีพื้นฐานจากขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา และวิชาชีพต่าง ๆ ที่ได้รับการยอมรับเป็นข้อตกลงร่วมกันจากผู้คน

^{๔๒} ไสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรมสำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา นักบริหาร นักปกครองและประชาชนผู้สนใจทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐ - ๑๒.

ส่วนมาก และต้องการให้ผู้ร่วมสังคมและวิชาชีพได้ยึดเป็นแนวทางในการอยู่ร่วมกันในสังคมและองค์กรที่สังกัดอยู่ เพื่อความพร้อมเพรียงของหมู่คณะ

๒.๓.๔ ลักษณะของคุณธรรมจริยธรรม

นักวิชาการหลายท่านได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการแบ่งลักษณะของคุณธรรมจริยธรรมไว้ ในที่นี้ ผู้วิจัยขอนำเสนอแนวคิดนักวิชาการ ดังต่อไปนี้

ศวิณี ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา ได้กล่าวว่า การจำแนกลักษณะทางคุณธรรมจริยธรรมของมนุษย์นั้น นักพฤติกรรมศาสตร์ ได้จำแนกลักษณะทางคุณธรรมจริยธรรมออกเป็น ๔ ลักษณะ คือ^{๘๓}

๑. ความรู้เชิงคุณธรรมจริยธรรม หมายถึง การมีความรู้ว่าคุณในสังคมของตนนั้นถือว่าการกระทำชนิดใดควรกระทำ และการกระทำชนิดใดเลวควรงดเว้น ลักษณะพฤติกรรมประเภทใดเหมาะสมหรือไม่เหมาะสมมากนักน้อยเพียงใด ความรู้เชิงคุณธรรมจริยธรรมหรือความรู้เกี่ยวกับค่านิยมทางสังคมนี้ขึ้นอยู่กับอายุ ระดับการศึกษา และพัฒนาการทางสติปัญญาของบุคคลด้วย ความรู้เกี่ยวกับกฎเกณฑ์ทางสังคมและศาสนาส่วนใหญ่ เด็กจะเริ่มเรียนรู้ตั้งแต่เกิด โดยเฉพาะในช่วงอายุ ๒ - ๑๐ ปี จะได้รับการปลูกฝังค่านิยมเหล่านี้เป็นพิเศษ

๒. ทศนคติเชิงคุณธรรมจริยธรรม หมายถึง ความรู้สึกของบุคคลเกี่ยวกับลักษณะหรือพฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรมต่าง ๆ ว่า ตนชอบหรือไม่ชอบลักษณะนั้น ๆ เพียงใด ทศนคติเชิงคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลส่วนมากจะสอดคล้องกับค่านิยมของสังคมนั้น แต่บุคคลบางคนในสถานการณ์ปกติอาจมีทศนคติต่างไปจากค่านิยมของสังคมก็ได้ ทศนคติเชิงคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลมีความกว้างขวางกว่าความรู้เชิงคุณธรรมจริยธรรมของบุคคล เพราะทศนคตินั้นรวมทั้งความรู้และความรู้สึกในเรื่องนั้น ๆ เข้าด้วยกัน ทศนคติเชิงคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลในเวลาหนึ่งยังอาจเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมได้

๓. เหตุผลเชิงคุณธรรมจริยธรรม หมายถึง การที่บุคคลใช้เหตุผลในการเลือกที่จะกระทำหรือเลือกที่จะไม่กระทำพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เหตุผลที่กล่าวถึงนี้จะแสดงให้เห็นเหตุจูงใจที่อยู่เบื้องหลังการกระทำต่าง ๆ ของบุคคล การศึกษาเหตุผลเชิงคุณธรรมจริยธรรมจะทำให้ทราบว่า บุคคลผู้มีความคุณธรรมจริยธรรมในระดับแตกต่างกันอาจมีการกระทำที่คล้ายคลึงกันได้ นักทฤษฎีพัฒนาการทางคุณธรรมจริยธรรม คือ เพียเจต์ และ โคล์เบอร์เกอร์ ได้ใช้การอ้างเหตุผลเชิงคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลเป็นเครื่องแสดงถึงพัฒนาการด้านอื่น ๆ ของบุคคล คือ พัฒนาการด้านสติปัญญา อารมณ์ และมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมประเภทต่าง ๆ ของบุคคล

๔. พฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรม หมายถึง การที่บุคคลแสดงพฤติกรรมที่สังคมนิยมชมชอบ หรืองดเว้นการแสดงพฤติกรรมที่ฝ่าฝืนกฎเกณฑ์หรือค่านิยมในสังคมนั้น พฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรมซึ่งเป็นการกระทำที่สังคมเห็นชอบและให้การสนับสนุนมีหลายประเภท เช่น การให้ทาน การเสียสละเพื่อส่วนรวม การช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก นอกจากนี้พฤติกรรมเชิงคุณธรรม

^{๘๓} ศวิณี ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา, “การศึกษาปัญหาการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมของครูให้แก่นักเรียนระดับประถมศึกษากลุ่มบูรพาสังกัดกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓.

จริยธรรมอีกพวกหนึ่งคือพฤติกรรมในสถานที่เย้ายวนใจ หรือในสภาพยั่วให้บุคคลกระทำความผิด กฎเกณฑ์ เพื่อประโยชน์ส่วนตนบางประการ พฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรมในสถานที่ยั่ว เช่น การ โกงสิ่งของ เงิน ทอง หรือคะแนน และการกล่าวเท็จ เป็นต้น ซึ่งอาจรวมเรียกว่า พฤติกรรมที่ไม่ ซื่อสัตย์ พฤติกรรมเชิงจริยธรรมเป็นสิ่งที่บุคคลให้ความสำคัญมากกว่าด้านอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะการ กระทำในทางที่ดีและเลวของบุคคลนั้น ส่งผลโดยตรงต่อความผาสุกและความทุกข์ของสังคม องค์ประกอบของคุณธรรมจริยธรรมทั้ง ๔ ด้านเบื้องต้นนี้ คือ ความรู้เชิงคุณธรรม จริยธรรม ทศนคติเชิงคุณธรรมจริยธรรม เหตุผลเชิงคุณธรรมจริยธรรม และพฤติกรรมเชิงคุณธรรม จริยธรรม มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยผู้มีความรู้เชิงคุณธรรมจริยธรรมสูงนั้น มักเป็นผู้มีความรู้และมี เหตุผลเป็นอย่างดี กล่าวคือ เป็นผู้มีความรู้ ความเข้าใจว่าในสังคมของตนนั้นเป็นการกระทำสิ่งใดสิ่ง หนึ่ง โดยใช้เหตุผลที่เหมาะสมมีเหตุผล นอกจากนี้ยังมีทศนคติเชิงคุณธรรมจริยธรรม กล่าวคือ มี ความรู้รู้สึกชอบพฤติกรรมที่เหมาะสมที่สังคมยอมรับ และมีความรู้รู้สึกไม่ชอบพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม หรือที่สังคมไม่ยอมรับ และมีพฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรม คือ กระทำในส่วนที่เป็นการกระทำที่ สังคมเห็นชอบและสนับสนุน งดเว้นการกระทำที่ผิดกฎเกณฑ์ของสังคม ส่วนผู้มีความรู้เชิงคุณธรรมจริยธรรมต่ำ นั้น อาจเป็นผู้ขาดองค์ประกอบทั้ง ๔ ด้านนี้ หรืออาจขาดองค์ประกอบบางอย่างได้

ลำดวน ศรีมณี ได้กล่าวว่า ลักษณะทางสังคมของมนุษย์มีขอบเขตครอบคลุมถึง พฤติกรรมทางสังคม แต่สามารถสรุปลักษณะของคุณธรรมจริยธรรมเกี่ยวกับพฤติกรรม มี ๒ ลักษณะ คือ

๑. ลักษณะที่สังคมต้องการ คือ พฤติกรรมที่สังคมนิยมชมชอบ ต้องการให้มีอยู่ใน สมาชิกของสังคม และให้การสนับสนุนแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ยกย่องสรรเสริญให้เป็นผู้มีเกียรติใน สังคม

๒. ลักษณะที่สังคมไม่ต้องการ คือ พฤติกรรมที่สังคมประณามว่าไม่ดี ไม่ต้องการให้มี อยู่ในสมาชิกของสังคม และไม่สนับสนุนผู้กระทำโดยวิธีการลงโทษผู้มีพฤติกรรมเช่นนั้น รู้สึกสำนึกว่า เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง และไม่ควรกระทำต่อไป^{๘๔}

สายสุรีย์ จุติกุล จำแนกคุณธรรมจริยธรรมออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ ๑๓ กลุ่ม ดังนี้^{๘๕}

๑. การบังคับตนเอง คือ การมีวินัยในตนเอง มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ฯลฯ
 ๒. ความรับผิดชอบต่อสังคม คือ เคารพระเบียบ เคารพกฎหมาย กฎข้อบังคับ ฯลฯ
 ๓. ความเสมอภาค คือ มีความเป็นธรรมในสังคม รักษา และเคารพในสิทธิของผู้อื่น การไม่เบียดเบียนกัน ฯลฯ

๔. ความเสียสละ คือ การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ฯลฯ

๕. ความซื่อสัตย์ คือ ความไม่ฉ้อโกง ความตรง ไม่พูดเท็จ รักความจริง ฯลฯ

^{๘๔} ลำดวน ศรีมณี, **จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๓๙), หน้า ๓ - ๔.

^{๘๕} สายสุรีย์ จุติกุล, **นโยบายและแผนพัฒนาเด็กและเยาวชนด้านจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๓), หน้า ๑๔๐ - ๑๔๑.

๖. ความกล้า คือ กล้ารับความจริง พุทความจริง กล้าที่จะมีความคิดเห็นของตนเอง รวมทั้งกล้าที่จะสู้กับความผิดเพื่อความถูกต้อง ฯลฯ

๗. การมีแนวคิดกว้าง คือ มีความพร้อมที่จะรับฟังความคิดเห็นที่ต่างจากตน ฯลฯ

๘. ความสามัคคี คือ มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการร่วมงานกับผู้อื่น ฯลฯ

๙. เข้าใจและมีหลักธรรมศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยว คือ รักสันโดษ รู้จักพอ ไม่โลภ ไม่หลง ฯลฯ

๑๐. ความมีเมตตากรุณาและการให้อภัย

๑๑. ความ پاکเพียรและอดทน

๑๒. การรู้จักคุณค่าของการทำงาน คือ การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ มีทัศนคติที่ดีต่องานบริสุทธิ์ทุกประเภท ค่าของคนอยู่ที่การทำงาน ฯลฯ

๑๓. การรู้จักค่าของทรัพยากร คือ การประหยัด และการออม ฯลฯ

กรมวิชาการ

ในการประชุมทางวิชาการ เกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรมไทย ในวันที่ ๒๒ – ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๓ มีการสรุปโครงสร้างของคุณลักษณะของคุณธรรมจริยธรรม ดังนี้^{๘๖}

๑. ความรับผิดชอบ หมายถึง ความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะทำการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความผูกพัน ด้วยความ پاکเพียร และด้วยความละเอียดรอบคอบ ยอมรับผลการกระทำในการปฏิบัติหน้าที่ เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย ทั้งพยายามที่จะปรับปรุงการปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น

๒. ความซื่อสัตย์ หมายถึง การประพฤติปฏิบัติอย่างเหมาะสม และตรงต่อความเป็นจริง ประพฤติปฏิบัติอย่างตรงไปตรงมา ทั้งกาย วาจา ใจ ต่อตนเอง และผู้อื่น

๓. ความมีเหตุผล หมายถึง ความสามารถในการใช้ปัญญาในการประพฤติปฏิบัติ รู้จักไตร่ตรอง พิสูจน์ให้ประจักษ์ ไม่หลงงมงาย มีความยับยั้งชั่งใจ โดยไม่ผูกพันกับอารมณ์ และความยึดมั่นของตนเองที่มีอยู่เดิม ซึ่งอาจผิดได้

๔. ความกตัญญูกตเวที หมายถึง ความรู้บุญคุณ และตอบแทนคุณต่อผู้อื่น และสิ่งอื่นที่มีบุญคุณ

๕. การรักษาระเบียบ หมายถึง การควบคุมความประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องและเหมาะสมกับจรรยาบรรณ ขอบบังคับ ข้อตกลง กฎหมาย และศีลธรรม

๖. ความเสียสละ หมายถึง การละความเห็นแก่ตัว การให้ปันแก่คนที่ควรให้ ด้วยกำลังกาย กำลังทรัพย์ กำลังสติปัญญา รวมทั้งการรู้จักสละทั้งอารมณ์ร้ายในตนเองด้วย

๗. ความสามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ร่วมมือกันกระทำกิจการให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว

๘. การประหยัด หมายถึง การใช้สิ่งของทั้งหลายพอเหมาะพอควร ให้ได้ประโยชน์มากที่สุด ไม่ยอมให้มีส่วนเกินมากนัก รวมทั้งการรู้จักระมัดระวัง รู้จักยับยั้งความต้องการให้อยู่ในกรอบและขอบเขตที่พอเหมาะพอควร

^{๘๖} กรมวิชาการ, แนวทางการพัฒนาจริยธรรมไทย : การประชุมวิชาการเกี่ยวกับจริยธรรมไทย ๒๒ – ๒๗ มกราคม ๒๕๒๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๓), หน้า ๑๔๖ – ๑๕๗.

๙. ความยุติธรรม หมายถึง การปฏิบัติด้วยความเที่ยงตรง สอดคล้องกับความเป็นจริงและเหตุผล ไม่มีความลำเอียง

๑๐. ความอดุสาหะ หมายถึง ความพยายามอย่างเข้มแข็ง เพื่อให้เกิดความสำเร็จในการทำงาน

๑๑. ความเมตตากรุณา หมายถึง ความรักใคร่ปรารถนาจะให้ผู้อื่นเป็นสุขและความสงสารคิดจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัย ราชภัฏนครปฐม ปีการศึกษา ๒๕๔๕ ได้กำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียนไว้ ๔ คุณลักษณะ ดังนี้^{๘๗}

๑. ความรับผิดชอบ ในสังคมถ้าทุกคนมีความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะปฏิบัติหน้าที่ด้วยความผูกพัน ด้วยความพากเพียร มีความละเอียดรอบคอบ ยอมรับผลการกระทำในการปฏิบัติหน้าที่ เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย ทั้งพยายามที่จะปรับปรุงการปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น สังคมนั้นย่อมที่จะเป็นสังคมที่มีศักยภาพอย่างเต็มที่ เพราะทุกคนมีความรับผิดชอบนั่นเอง

๒. ความซื่อสัตย์ เป็นคุณธรรมอันประเสริฐ บุคคลใดมีความซื่อสัตย์ย่อมได้รับเกียรติและได้รับการวางไว้วางใจจากผู้อื่น ทั้งยังเป็นผู้องอาจ สง่าผ่าเผย และทำให้หน้าที่การงานมั่นคงเจริญก้าวหน้า

๓. ความประหยัด ในสังคมปัจจุบัน ทุกคนเกิดมามีความต้องการมีชีวิตอย่างสุขสบาย การที่ทุกคนจะได้รับสิ่งที่ต้องการนั้น จำเป็นต้องจัดหาด้วยความยากลำบาก ดังนั้น ความประหยัดจึงมีความจำเป็นเพื่อในอนาคตจะได้ไม่พบกับความลำบากยากจน ตลอดจนทำให้ลูกหลานมีชีวิตและอนาคตที่ดี

๔. ความมีน้ำใจเสียสละ เป็นคุณลักษณะที่สำคัญที่พึงมีในตัวบุคคลและเป็นคุณธรรมที่สำคัญประการหนึ่งของคนไทย เนื่องจากคนเราอยู่คนเดียวไม่ได้ จะต้องพึ่งพาอาศัยกันเริ่มตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย

๒.๓.๕ ประเภทของคุณธรรมจริยธรรม

การจำแนกประเภทของคุณธรรมจริยธรรม ได้มีการจำแนกออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามมุมมองของนักวิชาการแต่ละสาขา ดังนี้

บุญช่วย จินดาพันธ์ ได้แบ่งประเภทของคุณธรรมจริยธรรม ออกเป็น

๑. คุณธรรมจริยธรรมประเภทสร้างความเจริญให้แก่ตนเอง คือ แนวประพฤติปฏิบัติที่เกี่ยวกับการเรียน การทำงาน การสังคม ความขยันหมั่นเพียร ความอดทน การตรงต่อเวลา การประหยัด ความกล้าหาญ

^{๘๗}โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, ธรรมนูญโรงเรียน ปีการศึกษา ๒๕๔๕, (นครปฐม : โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, ๒๕๔๕), หน้า ๒๘.

๒. คุณธรรมจริยธรรมประเภทสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างมนุษย์ ซึ่งมีคุณธรรมจริยธรรมหลายประการ คือ ความสุภาพอ่อนโยน ความกตัญญูกตเวที ความเห็นอกเห็นใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

๓. คุณธรรมจริยธรรมประเภทส่งเสริมชาติบ้านเมือง เน้นคุณธรรมจริยธรรมที่แสดงค่านิยมในการแสดงความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสน์ กษัตริย์ เสียสละ เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว^{๘๘}

แสง จันทร์งาม ได้แบ่งประเภทของคุณธรรมจริยธรรม ออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. คุณธรรมจริยธรรมตามธรรมชาติ หมายถึง พฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรมที่เป็นไปเองโดยธรรมชาติ หรือเป็นไปตามสัญชาตญาณ คุณธรรมจริยธรรมประเภทนี้มีแม้กระทั่งในสัตว์เดือยาน ซึ่งคุณธรรมจริยธรรมประเภทนี้ ส่งผลดีต่อส่วนรวมมาก เพราะจะเป็นไปเองโดยเคร่งครัด

๒. คุณธรรมจริยธรรมแบบบังคับ หมายถึง การเว้นชั่วและทำความดีของคน เพราะถูกอำนาจบางอย่างบังคับไม่ให้ทำ เช่น กฎหมาย กฎทางศาสนา เป็นต้น ซึ่งคุณธรรมจริยธรรมประเภทนี้ ยังไม่ดีแท้ เพราะถูกบังคับจึงทำ ถ้าไม่มีอะไรมาบังคับก็จะทำชั่วและเลิกทำความดีทันที

๓. คุณธรรมจริยธรรมที่ประกอบด้วยเจตนา หมายถึง การเว้นชั่วและทำความดีด้วยเจตนา คือ ตั้งใจด้วยตนเอง โดยไม่มีใครมาบังคับ ซึ่งคุณธรรมจริยธรรมประเภทนี้จัดว่าดีแท้ เพราะคนมีเจตนา จดเว้นจากความชั่ว ทั้ง ๆ ที่มีโอกาสที่จะทำได้อย่างเต็มทีนั้นถือว่าเป็นคนดี^{๘๙}

สรุปได้ว่า จากประเภทของบทบาทเป็นการบรรยายถึงลักษณะหรือพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกมา เป็นความเชื่อมโยงกับสภาพภาพที่ได้รับ ดังนั้นจึงนำไปใช้ในการกำหนดบทบาทของปัจเจกชนหรือกลุ่มชน เพื่อให้เกิดความเข้าใจและสามารถดำเนินได้ตามบทบาทอย่างถูกต้อง

๒.๓.๖ องค์ประกอบของคุณธรรมจริยธรรม

คุณธรรมจริยธรรมนั้นเป็นสิ่งที่ควรประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของสังคม เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและความพอใจของสังคมนั้น และได้มีผู้กล่าวถึงองค์ประกอบของคุณธรรมจริยธรรม ไว้ดังนี้

ประภาศรี สีหอำไพ คุณธรรมจริยธรรมเปรียบเสมือนเครื่องชี้้นำทางให้ผู้คนในสังคมแต่ละคนใช้ในการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคม เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและสงบสุขของสังคม ฉะนั้นคุณธรรมจริยธรรมจึงมีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้^{๙๐}

๑. ระเบียบวินัย (Discipline) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่ง สังคมที่ขาดกฎเกณฑ์ ทุกคนสามารถทำทุกอย่างได้ตามอำเภอใจ ย่อมเดือดร้อนละส่ำระสาย ขาดผู้นำผู้ตาม ขาด

^{๘๘} บุญช่วย จินดาพันธ์, การศึกษาเพื่อชีวิต, (ยะลา : ฝ่ายเอกสารตำรา, ๒๕๓๒), หน้า ๑๑๗.

^{๘๙} สำนักปลัดทบวงมหาวิทยาลัย, รายงานการประชุมสัมมนา เรื่องกลวิธีเพื่อบรรลุผลในการพัฒนาบุคลิกภาพและจริยธรรมของนิสิตนักศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : กองบริการการศึกษา, ๒๕๓๐), หน้า ๒๐.

^{๙๐} ประภาศรี สีหอำไพ, พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๘.

ระบบที่กระชับ ความเข้าใจเป็นแบบแผนให้ยึดถือปฏิบัติ การหย่อนระเบียบวินัย ยากที่จะพัฒนาไปได้ ทัดเทียมชาติอื่น ๆ จึงควรประพฤติปฏิบัติตามจารีตประเพณีของสังคม

๒. สังคม (Society) การรวมกลุ่มกันประกอบกิจกรรมอย่างมีระเบียบแบบแผน ก่อให้เกิดขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ดีงาม มีวัฒนธรรมอันเป็นความมีระเบียบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน เป็นกลุ่มที่ขยายวงกว้าง เรียกว่า สังคม

๓. อิสระเสรี (Autonomy) การมีจิตสำนึกในมโนธรรมที่พัฒนาเป็นลำดับก่อให้เกิดความอิสระ สามารถดำรงชีวิตตามสิ่งที่ได้เรียนรู้จากการศึกษาและประสบการณ์ชีวิตมีความสุขอยู่ในระเบียบวินัย และสังคมของตน เป็นค่านิยมสูงสุดที่คนได้รับการขัดเกลาแล้วสามารถบำเพ็ญตนตามเสรีภาพเฉพาะตนได้อย่างอิสระ สามารถปกครองตนเองและชักนำตนเองให้อยู่ในทำนองคลองธรรมสามารถปกครองตนเองได้

ชัยพร วิชชาวุธ และคณะ ได้กล่าวว่า องค์ประกอบหรือส่วนที่สำคัญของคุณธรรมจริยธรรมนั้นประกอบด้วย ๔ ประการ คือ^{๙๑}

๑. ความเชื่อที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ มีส่วนกำหนดโครงสร้างของคุณธรรมจริยธรรม เช่น ถ้าเชื่อว่ามนุษย์เต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว ระบบคุณธรรมจริยธรรมจะเป็นไปในลักษณะห้ามมนุษย์เอาเปรียบกัน ถ้ามีความเชื่อว่า มนุษย์มีธาตุแห่งความเป็นพุทธะซ่อนอยู่ ระบบคุณธรรมจริยธรรมจะส่งเสริมพัฒนาศักยภาพนั้นเพื่อความเป็นพุทธะที่เบ่งบานเต็มที่

๒. ความเชื่อที่เกี่ยวกับอุดมคติ เป็นการให้ความหมายหรือความสมเหตุสมผลแก่ระบบคุณธรรมจริยธรรม เช่น ชาวพุทธฝ่ายมหายานที่บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ เพราะเชื่อว่า วิถีชีวิตเช่นนั้นช่วยให้ตนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในกรณีนี้ความเป็นพระพุทธเจ้าจึงเป็นอุดมคติของเขา

๓. แนวทางแห่งการดำเนินชีวิต เป็นการชี้แนะว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ ทั้งนี้เพื่อนำพาชีวิตไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดหรืออุดมคติ คนส่วนมากมักคิดกันว่าแนวทางแห่งการประพฤติปฏิบัติเท่านั้นที่เป็นคุณธรรมจริยธรรม ที่แท้จริงธรรมยังประกอบด้วย ความเชื่อที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ ความเชื่อที่เกี่ยวกับอุดมคติ และเหตุจูงใจให้คนปฏิบัติดี

๔. เหตุจูงใจให้คนปฏิบัติดีและเลิกละปฏิบัติผิด เพราะเหตุจูงใจที่ทำให้คนดำเนินตามหลักคุณธรรมจริยธรรมหรือกฎศีลธรรมมี ๓ ประการ คือ

๔.๑ ผลประโยชน์ส่วนตน เป็นเหตุจูงใจให้คนทำดีมีคุณธรรมจริยธรรม เพราะถ้าไร้ซึ่งคุณธรรมจริยธรรม สังคมอาจจะตำหนิหรือคว่ำบาตร และกฎหมายอาจลงโทษเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตน คนเราจึงมีคุณธรรมจริยธรรมทั้งนี้ เพราะเล็งเห็นผลตอบแทนในชาตินี้หรือหวังสวรรค์ในชาติหน้า

๔.๒ ความเคารพศรัทธาเป็นนิสัย ทำให้คนอยู่ในระเบียบวินัยและดำเนินตามหลักคุณธรรมจริยธรรม คนเราถูกฝึกตั้งแต่เล็กให้เชื่อฟังกตีกา เรารักษาสัญญาเพราะเห็นว่าสัญญาต้องเป็นสัญญา

^{๙๑}ชัยพร วิชชาวุธ และคณะ, พุทธจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน : ศึกษาตามแนวทางจิตวิทยา สังคม, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๘๙.

๔.๓ ความมีน้ำใจต่อผู้อื่น อันรวมถึงความรักเคารพผู้อื่น ทำให้คนเรารักษาคำมั่นสัญญา หรือละเว้นการเบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งข้อนี้เป็นกำหนัดบ่งชี้ว่าคนดี เพราะมีคุณธรรมประจำใจ องค์ประกอบหรือปัจจัยที่มีส่วนในการกำหนดคุณธรรมจริยธรรมข้างต้นนั้น ประกอบด้วย ๓ องค์ประกอบ คือ ๑) ระเบียบวินัย ข้อบังคับ กฎเกณฑ์สำหรับการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม ๒) ความเชื่อหรือความคิดเห็นส่วนตัวที่บุคคลมีความเชื่อมั่นในสิ่งต่าง ๆ ๓) สังคม ผลประโยชน์ สิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่เป็นสาเหตุทำให้บุคคลมีคุณธรรมจริยธรรมได้

๒.๓.๗ ทฤษฎีการพัฒนาทางคุณธรรมจริยธรรม

นักทฤษฎีทั้งหลายยอมรับว่าคุณธรรมจริยธรรมของมนุษย์นั้นพัฒนาขึ้นตามลำดับอย่างเห็นได้ชัดจากวัยทารกไปจนถึงวัยผู้ใหญ่ แม้มนุษย์จะมีการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมที่แตกต่างกัน แต่นักทฤษฎีก็ยังเชื่อว่าการพัฒนาในบุคคลต่างกัน มีลำดับขั้นตอนเป็นแบบอย่างที่คล้ายคลึงกัน นอกจากนี้ยังนักค้นคว้าทางคุณธรรมจริยธรรมยังเห็นว่าต้นกำเนิด และแหล่งที่ก่อให้เกิดการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมนั้นอยู่ที่การเรียนรู้ทางสังคม ซึ่งทฤษฎีพัฒนาการทางคุณธรรมจริยธรรม ที่นำเสนอในการวิจัยครั้งนี้ มีดังนี้

ทฤษฎีพัฒนาการทางความคิด หรือปัญญาของเพียเจต์ (Piaget) นักชีววิทยาที่ได้ศึกษาเรื่องพัฒนาการทางความรู้ ความคิดและเขาวนปัญญา โดยเสนอว่าความรู้คิดและปัญญาของมนุษย์มีขั้นตอนการพัฒนาจากง่ายไปยากตามลำดับ จากรูปธรรม (Concrete) ไปสู่นามธรรม (Abstract) Piaget อธิบายว่าพัฒนาการของเขาวนปัญญามาจากการที่บุคคลปรับตัวกับสิ่งแวดล้อม เริ่มจากปัจจัยทางชีวภาพที่ติดตัวเด็กมาแต่กำเนิด เด็กจะมีปฏิกิริยาต่อลักษณะของสภาพแวดล้อมที่ละขั้นตอน การพัฒนาด้านเขาวนปัญญา ประกอบไปด้วยสิ่งสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑. การรับไว้ (Assimilation) คือการที่มนุษย์ได้รับสิ่งที่ตนประสบเข้าใจไว้เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างของจิตใจของตน โดยสร้างเป็นแผนผังความคิด (Schema)

๒. การปรับตัว (Accommodation) คือวิธีการที่มนุษย์เรียนรู้โดยการปรับตัว คือการปรับผังความคิด เมื่อได้พบประสบการณ์ใหม่ ๆ ที่เราไม่สามารถรับสิ่งนั้นไว้ได้ เพราะสิ่งนั้นไม่เข้ากับความคิดรวบยอด (Concept) ที่เรามีอยู่เดิม เราต้องเปลี่ยนหรือสร้างความคิดรวบยอดขึ้นมาใหม่ ซึ่งก็คือการเรียนรู้เรื่องใหม่ที่เกิดขึ้นนั่นเอง^{๙๒}

เพียเจต์ ได้กล่าวถึงพัฒนาการของปัญญา ว่าประกอบด้วย ๓ ลำดับขั้นตอน โดยเริ่มจากวัยทารกจนถึงวัยรุ่น ได้แก่

๑. วัยแรกเกิด - ๒ ขวบ เรียกว่าปัญญาระดับการรับรู้สัมผัสและการเคลื่อนไหว (Sensorimotor Intelligence)

๒. วัย ๒-๑๑ ปี เรียกว่าวัยของการเตรียมตัวและการรู้จักคิดเชิงรูปธรรม (Preparation and Organization of Concrete Operation)

^{๙๒} Piaget, Jean, *The Moral Judgment of the Child*, (Illionis : The Free Press, 1960), p. 122.

๓. วัย ๑๑-๑๕ ปี เรียกว่าวัยของการใช้ความคิดเชิงนามธรรม (Formal or Abstract Formation) แม้ว่าจะมีกำหนดอายุไว้ แต่ลำดับขั้นตอนก็มิได้กำหนดตายตัวตามอายุ แต่กำหนดตามลักษณะของการพัฒนาการในแต่ละวัย ซึ่งเป็นไปตามลำดับขั้นเป็นสำคัญ^{๙๓}

พัฒนาการทางความคิดและปัญญาในแต่ละขั้นตอนมีดังนี้ คือ

๑. ขั้นการรับรู้สัมผัสและการเคลื่อนไหว (Sensorimotor Intelligence Period) ตั้งแต่อายุแรกเกิด-๒ ขวบ ทารกจะแสดงปฏิกิริยาโต้ตอบต่อสิ่งแวดล้อมทางกล้ามเนื้อ และประสาทสัมผัส เด็กพัฒนาการใช้งานของกล้ามเนื้อ และการรับรู้ทางประสาทสัมผัสโดยการรับรู้สภาพแวดล้อม และเมื่อทารกอายุมากขึ้น ทารกจะเรียนรู้วิธีอื่นในการปรับตัว ทำให้ทารกสัมผัสสิ่งต่าง ๆ และทำให้เรียนรู้ลักษณะของสิ่งนั้น ๆ

๒. ขั้นการเตรียมตัวและการรับรู้จักคิดเชิงรูปธรรม (Preparation and Organization of Concrete Operation Period) แบ่งเป็น ๒ ขั้นตอนย่อย คือ ขั้นเตรียมตัวในการใช้ความคิด (Preoperational Thought Period) และขั้นการใช้ความคิดเชิงรูปธรรม (Concrete Operation)

๒.๑ ขั้นเตรียมตัวในการใช้ความคิด (Pre-operational Thought Period) อายุ ๒-๗ ปี เด็กจะรับเอาความรู้ต่าง ๆ ที่เรียนจากการใช้ประสาทสัมผัสและกล้ามเนื้อไว้ในตนเอง ซึ่งเป็นการเตรียมตัวในการที่จะเปลี่ยนจากการเรียนรู้โดยการกระทำไปสู่การเรียนรู้โดยการรู้จักคิด

๒.๒ ขั้นการใช้ความคิดเชิงรูปธรรม (Concrete Operation) อายุ ๗-๑๑ ปี เด็กเริ่มที่จะรวบรวมและสร้างความคิดเป็นระบบ พยายามแปลความหมายและจัดระเบียบการรับรู้ในปัจจุบัน โดยเปรียบเทียบกับสิ่งที่ผ่านมานในอดีตและผสมผสานความคิดต่าง ๆ ให้เป็นรูปแบบ

๓. ขั้นการใช้ความคิดเชิงนามธรรม (Formal or Abstract Operation) อายุ ๑๑-๑๕ ปี พัฒนาการทางความคิดในขั้นนี้ถือเป็นการใช้ความคิดขั้นสูงสุด โดยคนบางกลุ่มอาจไม่พัฒนาถึงขั้นนี้ แม้จะมีระดับเขาวนปัญญาที่ไม่ต่ำ แต่อาจเกิดจากการขาดการกระตุ้นจากสภาพแวดล้อมและประสบการณ์ด้านการเรียนรู้มีน้อย บางคนอาจมีการพัฒนาถึงระดับหนึ่งแล้ว แต่ผู้นั้นอาจมีความถนัดหรือความสนใจเบนไปสู่การเรียนรู้ในอีกรูปแบบอื่นได้ เด็กในวัยนี้สามารถใช้ความคิดเชิงนามธรรมได้ คือ การรู้จักคิดด้วยเหตุผล สามารถคิดโดยไม่ต้องใช้วัตถุเป็นสื่อ มีความคิดรวบยอดได้ รู้จักคิดวิเคราะห์ดี ตีความหมายและทดสอบสมมติฐานได้^{๙๔}

ศรีเรือน แก้วกังวาน จากทฤษฎีพัฒนาการทางความคิดและปัญญาของ Piaget ได้ย้ำในประเด็นที่ว่า การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมจำเป็นต้องไปตามลำดับขั้นตอน แต่อัตราการพัฒนาอาจแตกต่างกันได้ ดังนี้

๑. อายุแรกเกิด-๒ ขวบ มีพัฒนาการลำดับขั้นการใช้สัมผัสและกล้ามเนื้อ (Sensorimotor Period) ลักษณะเด่น ได้แก่ รู้จักความแตกต่าง รู้จักแสวงหาสิ่งเร้า รู้จักจำสิ่งที่น่าสนใจ ภาษาพูดยังพัฒนาไม่เต็มที่ เข้าใจเรื่องราวได้โดยการเคลื่อนไหวและประสาทสัมผัสรู้ว่าวัตถุที่มีอยู่ย่อมไม่สูญหาย มีความเฉลียวฉลาด

^{๙๓} Ibid., p. 128.

^{๙๔} Ibid., p. 143.

๒. อายุ ๒-๓ ปี มีพัฒนาการลำดับขั้นกำหนดความคิดไว้ล่วงหน้า (Preoperational Thought Period) และขั้นคิดเอาเอง (Initiative) ๔-๗ ปี ลักษณะเด่น ได้แก่ เอาแต่ใจตัว ไม่ชอบ คิดเป็นเหตุผล ไม่เข้าใจความคิดของผู้อื่น เห็นความเหมือนแต่ไม่เห็นความแตกต่าง รู้จักแบ่งพรรค แบ่งพวก ใช้เหตุผลจากการรับรู้เป็นแม่บท รู้จักแยกประเภทและแบ่งชั้นเข้าใจความเกี่ยวพัน เข้าใจจำนวนเลข มีพัฒนาการความคิดเรื่องการทรงสภาพเดิม

๓. อายุ ๗-๑๑ ปี มีพัฒนาการลำดับขั้นใช้ความคิดดำเนินการเชิงรูปธรรม (Concrete Operation) ลักษณะเด่น เช่น รู้จักคิดอย่างใช้เหตุผล สามารถคิดย้อนกลับได้ในเชิงเลขคณิต รู้จักคิดในเชิงสัมพันธ์ รู้จักแบ่งแยกจัดหมวดหมู่ลำดับขั้น รู้จักองค์ประกอบลดหลั่นกันจากเล็กไปหาใหญ่ และเข้าใจเรื่องการทรงสภาพเดิม

๔. อายุ ๑๑-๑๕ ปี มีพัฒนาการลำดับขั้นใช้ความคิดดำเนินการอย่างเป็นระบบ (Formal Operation) ลักษณะเด่น ได้แก่ สามารถคิดโดยไม่ใช้วัตถุเป็นสื่อ มีความคิดในเชิงตั้งคำถาม และหาวิธีการหาคำตอบ มีความคิดรวบยอด รู้จักคิดวิเคราะห์ตีความหมาย คิดในรูปแบบต่าง ๆ ได้สมบูรณ์แล้ว รู้จักตั้งสมมติฐาน และแสวงหาความเป็นจริง เพื่อพิสูจน์สมมติฐาน และพัฒนาความคิดเชิงอุดมคติที่เข้มข้น^{๙๕}

ทฤษฎีพัฒนาการของอีริกสัน (Ericson) ให้ความสำคัญกับเด็กว่าเป็นวัยที่กำลังเรียนรู้สิ่งแวดล้อมรอบตัว ซึ่งเด็กเห็นเป็นสิ่งแปลกใหม่ และน่าตื่นเต้น ถ้าสิ่งแวดล้อมที่เด็กอยู่ทำให้เด็กมีความสุข เด็กจะมองโลกในแง่ดี มีความเชื่อมั่นในตนเอง และมีความไว้วางใจผู้อื่น

ขั้นตอนต่าง ๆ ของการพัฒนาตามทฤษฎีของอีริกสัน (Ericson) มีดังนี้^{๙๖}

ขั้นตอนที่ ๑ ขั้นไว้วางใจกับไม่ไว้วางใจ (Trust and Mistrust) เกิดตั้งแต่ในช่วงแรกเกิด-๑ ปี อีริกสันเชื่อว่าในขั้นที่ ๑ นี้ ถ้ามารดาให้ความอบอุ่น เอ็นดู เลี้ยงดู และตอบสนองความต้องการของเด็กอย่างดี ทำให้เด็กสร้างความไว้วางใจขึ้นได้ ในทางตรงกันข้าม หากมารดาเลี้ยงดูลูกอย่างปล่อยปละละเลย ทอดทิ้ง ขาดความรัก ไม่สนองตอบความต้องการของเด็กเหล่านี้ จะทำให้เด็กไม่ไว้วางใจในโลกและบุคคลรอบข้าง

ขั้นตอนที่ ๒ ขั้นนี้มีความเป็นตัวของตัวเองกับความสงสัยในตัวเอง (Autonomy and Doubt) เกิดในช่วงอายุ ๑-๓ ปี เป็นช่วงที่เด็กเริ่มรู้สึกเป็นตัวของตัวเอง เริ่มช่วยตัวเองในการเดิน การพูด แต่ก็ยังต้องพึ่งมารดาและบิดาอยู่ การเลี้ยงดูในระยะนี้ไม่เพียงแต่ป้องกันมิให้เกิดอันตรายเท่านั้นที่เพียงพอ หากผู้ใหญ่บังคับให้เด็กกระทำในสิ่งที่เด็กไม่ชอบ เด็กจะเกิดความไม่มั่นใจในตัวเอง

ขั้นตอนที่ ๓ ขั้นนี้มีความริเริ่มกับความรู้สึกผิด (Initiative and Guilt) เกิดในช่วงอายุ ๔-๕ ปี เป็นวัยก่อนเข้าเรียน ช่วงนี้เด็กจะมีจินตนาการ เรียนรู้และเข้าใจสภาพความเป็นจริงได้มากขึ้น มีความคิดริเริ่ม ซึ่งถ้ามีสภาพจิตใจไม่ดี หรือมีความคับข้องใจแล้วมักจะรู้สึกกว่าตนมีความผิด ทำให้เด็กชอบหลีกเลี่ยงสถานการณ์ได้

^{๙๕} ศรีเรือน แก้วกังวาน, จิตวิทยาพัฒนาการชีวิตทุกช่วงวัย (เล่ม ๑) แนวคิดเชิงทฤษฎีเด็กตอนกลาง, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๔ - ๕๖.

^{๙๖} ถวิล ธาราโกชน และศรัณย์ ดำริสุข, จิตวิทยาทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทยวิสุทธิ์, ๒๕๔๑), หน้า ๔๑ - ๔๘.

ขั้นตอนที่ ๔ ขั้นเอาการเอางานกับปมด้อย (Industry and Inferiority) เกิดในช่วงอายุ ๖-๑๑ ปี คุณลักษณะที่สำคัญในช่วงนี้ของเด็กคือการเป็นผู้รู้จักหน้าที่ความรับผิดชอบ และมุ่งมั่นเพื่อแสวงหาความสำเร็จ การพัฒนาความสามารถด้านการเรียนและทางสังคม การรู้จักทำงานในหน้าที่อย่างจริงจัง เป็นการเตรียมตัวเพื่อรับบทบาททางสังคมต่อไป ส่วนคุณลักษณะที่ตรงข้ามได้แก่การมีปมด้อยอันเนื่องมาจากการทำงานไม่ดี เช่น เกียจคร้าน หลีกเลียงการแข่งขันที่ต้องใช้ความสามารถ หากเด็กไม่ประสบผลสำเร็จ จะทำให้รู้สึกหดหู่ใจ การสนับสนุนให้เด็กประสบความสำเร็จในกิจกรรมต่างถือเป็นสิ่งที่ดี

ขั้นตอนที่ ๕ ขั้นเข้าใจในจิตลักษณะตนกับไม่เข้าใจบทบาทของตน (Ego Identity and Role Confusion) เกิดในช่วงอายุ ๑๒-๒๐ ปี เด็กวัยนี้จะพยายามสร้างลักษณะประจำตัว เช่น มีเจตคติต่อโลกและชีวิตในแง่ลึกซึ้ง มีความเข้าใจโลกและชีวิตมากขึ้น เด็กรู้จักประกอบการทำงานตามหน้าที่และบทบาทของตน การรู้จักเป็นผู้นำและผู้ตาม เด็กต้องการการยอมรับ ส่วนคุณลักษณะที่ตรงข้ามคือถ้าเด็กไม่ได้รับการยอมรับ เด็กจะแสดงออกในทางก้าวร้าว มีความรู้สึกว่าวุ่นและสับสนเกี่ยวกับตัวเองทุกด้าน เช่น ด้านการงาน บทบาททางเพศ เป็นต้น

ขั้นตอนที่ ๖ ขั้นรู้สึกเสนาหากับความรู้สึกเปล่าเปลี่ยว (Intimacy and Isolation) เกิดในผู้ใหญ่ตอนต้น อายุประมาณ ๒๐-๓๕ ปี คุณลักษณะที่ควรสร้าง ได้แก่ การรู้จักผูกพันกับผู้อื่น การมีความรักและการครองชีวิตคู่ในที่สุด ลักษณะตรงข้ามคือการขาดเพื่อและหลีกเลี่ยงการมีความรักผูกพันกับผู้อื่น มีปัญหาด้านลักษณะนิสัย มีพฤติกรรมสับสนไม่ชอบคบผู้คน ชอบแยกตัวออกจากสังคม

ขั้นตอนที่ ๗ การบำรุงส่งเสริมบุคคลอื่นกับการพะว้าพะวงแต่ตัวเอง (Generativity and Self-Sorption) เกิดในผู้ใหญ่ตอนกลาง อายุประมาณ ๓๕-๕๐ ปี เป็นวัยที่สร้างครอบครัวโดยมีบุตรสืบสกุล มีความภาคภูมิใจในความเป็นผู้ให้กำเนิด รู้จักใช้ชีวิตและมีความสามารถในการอบรมและแนะแนวทางให้แก่บุตรหลานได้ ลักษณะตรงข้ามคือ ความเบื่อหน่ายต่อชีวิต รู้สึกตัวเองไร้ค่า

ขั้นตอนที่ ๘ ความมั่นคงทางจิตใจกับความสิ้นหวัง (Integrity and Despair) เกิดในช่วงผู้ใหญ่ตอนปลายอายุประมาณ ๕๐-๖๐ ปี ลักษณะที่ดีของคนวัยนี้ คือพอใจกับชีวิตของตน ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ยอมรับวัฏจักรของชีวิต แต่สิ่งที่ตรงข้ามคือ เริ่มมีความรู้สึกท้อแท้เวลาที่เหลือสั้นเกินไป เพราะตัวเองยังไม่รู้สึกว่าการดำเนินชีวิตที่ผ่านมามีความหมาย มีความรู้สึกหมดศรัทธาในตัวเองและผู้อื่น ทำให้อยากมีโอกาสอีกครั้งในการดำเนินชีวิตสภาพแวดล้อมที่ดีกว่าที่เป็นอยู่

ศรีเรือน แก้วกังวาน ได้สรุปขั้นตอนพัฒนาการของอีริกสันไว้ดังนี้

๑. อายุ ๐-๑๘ เดือน มีพื้นฐานพัฒนาการในความไว้วางใจแย้งกับความสงสัยน้ำใจผู้อื่น (Trust VS Mistrust) ซึ่งอิทธิพลต่อพัฒนาการ คือ แม่ ความรัก ความอบอุ่นมิตรไมตรี เมื่อเด็กเกิดการเรียนรู้ทางสังคม หรือผ่านพัฒนาการในขั้นตอนนี้ จะส่งผลให้มีลักษณะพัฒนาการที่พึงประสงค์ คือ มีพลังกำลัง และมีความหวัง รู้จักอดทนเมื่อต้องรอคอย แต่ถ้าไม่ผ่านพัฒนาการขั้นนี้ เด็กจะมีพัฒนาการที่ไม่พึงประสงค์ คือ ขี้สงสัย หนีสังคม และไม่ไว้วางใจใครเลย

๒. อายุ ๑๘ เดือน-๓ ปี มีพื้นฐานพัฒนาการในความเป็นอิสระตั้งใจ แย้งกับความละอายใจและไม่แน่ใจ (Autonomy VS Shame and Doubt) ซึ่งอิทธิพลต่อพัฒนาการ คือ พ่อ แม่ที่

สนับสนุนลูก และการเลียนแบบ เมื่อเด็กเกิดการเรียนรู้ทางสังคม หรือผ่านพัฒนาการในขั้นตอนนี้ จะส่งผลให้มีลักษณะพัฒนาการที่พึงประสงค์ คือ รู้จักควบคุมตนเอง และมีความตั้งใจ แต่ถ้าไม่ผ่านพัฒนาการขั้นนี้ เด็กจะมีพัฒนาการที่ไม่พึงประสงค์ คือ ย้ำคิดย้ำทำ ลึกกลับ และต่อต้านสังคม

๓. อายุ ๓-๖ ปี มีพื้นฐานพัฒนาการในความคิดริเริ่มแย่งกับความรู้สึกผิด (Initiative VS Guilt) ซึ่งอิทธิพลต่อพัฒนาการ คือ พ่อ แม่ที่สนับสนุนลูก การอวดลักษณะ และการพัฒนาอวดลักษณะแห่งตนกับตัวแบบที่รู้จัก (เช่น พ่อ แม่) เริ่มรู้จักรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง เมื่อเด็กเกิดการเรียนรู้ทางสังคม หรือผ่านพัฒนาการในขั้นตอนนี้ จะส่งผลให้มีลักษณะพัฒนาการที่พึงประสงค์ คือ ทำอะไร ๆ อย่างมีจุดหมาย มุ่งความสำเร็จ มีแนวทางที่จะทำ แต่ถ้าไม่ผ่านพัฒนาการขั้นนี้ เด็กจะมีพัฒนาการที่ไม่พึงประสงค์ คือ ระมัดระวังตัวเกินไป รู้สึกผิดมากเกินไป

๔. อายุ ๖-๑๓ ปี มีพื้นฐานพัฒนาการของความขยันเอาการเอางานแย่งกับความรู้สึกด้อย (Industry VS Inferiority) ซึ่งอิทธิพลต่อพัฒนาการ คือ โรงเรียน ครู การเรียนรู้ เพศศึกษา และการให้กำลังใจ เมื่อมีการเรียนรู้ทางสังคม หรือผ่านพัฒนาการในขั้นตอนนี้ จะส่งผลให้มีลักษณะพัฒนาการที่พึงประสงค์ คือ รู้จักวิธีการ มีสมรรถภาพ แต่ถ้าไม่ผ่านพัฒนาการขั้นนี้ เด็กจะมีพัฒนาการที่ไม่พึงประสงค์ คือ มีปมด้อย รู้สึกว่าตนไร้สมรรถภาพ หรือต่ำต้อย

๕. อายุ ๑๓-๒๐ ปี มีพื้นฐานพัฒนาการของการพัฒนาอวดลักษณะแห่งตนแย่งกับการไม่เข้าใจตนเอง (Identity VS Identity Definition) ซึ่งอิทธิพลต่อพัฒนาการ คือ เพื่อนร่วมรุ่น ผู้ที่ยึดถือเป็นแบบอย่าง (Hero) เมื่อมีการเรียนรู้ทางสังคม หรือผ่านพัฒนาการในขั้นตอนนี้ จะส่งผลให้มีลักษณะพัฒนาการที่พึงประสงค์ คือ ผูกพันกับผู้อื่นด้วยใจบริสุทธิ์ และจงรักภักดี แต่ถ้าไม่ผ่านพัฒนาการขั้นนี้ เด็กจะมีพัฒนาการที่ไม่พึงประสงค์ คือ ขี้อาย ไม่ชอบและต่อต้านสังคม สับสนในอัตลักษณ์แห่งตน และเหงาหงอย

๖. อายุ ๒๐-๔๐ ปี มีพื้นฐานพัฒนาการของความสนิทสนมหา ความร่วมใจแย่งกับความเปล่าเปลี่ยว (Intimacy and Solidarity VS Isolation) ซึ่งอิทธิพลต่อพัฒนาการ คือ คู่ชีวิต เพื่อนร่วมงาน ผู้ที่เป็นที่ปรึกษา กลุ่มสังคมของตน และความโดดเดี่ยว เมื่อมีการเรียนรู้ทางสังคม หรือผ่านพัฒนาการในขั้นตอนนี้ จะส่งผลให้มีลักษณะพัฒนาการที่พึงประสงค์ คือ รู้จักการสร้างไมตรี มีความรัก มีความสนิทสนมหา แต่ถ้าไม่ผ่านพัฒนาการขั้นนี้ ก็จะมีพัฒนาการที่ไม่พึงประสงค์ คือ ไม่อยากผูกมัดตนเอง คิดถึงเฉพาะตน หรือพรอคพวกตนเท่านั้น หลงตนเอง

๗. อายุ ๔๐-๖๐ ปี มีพื้นฐานพัฒนาการของการบำรุงส่งเสริมผู้อื่นแย่งกับการพะวงเฉพาะตน (Generatively VS Self-Sorption) ซึ่งอิทธิพลต่อพัฒนาการ คือ คู่ครอง ลูก เพื่อนร่วมงาน ชุมชน และสังคม เมื่อมีการเรียนรู้ทางสังคม หรือผ่านพัฒนาการในขั้นตอนนี้ จะส่งผลให้มีลักษณะพัฒนาการที่พึงประสงค์ คือ มีผลงานสร้างสรรค์ ให้อุ่นเคาระห์บุคคลอื่น มุ่งมั่นพัฒนาสังคมในอนาคต แต่ถ้าไม่ผ่านพัฒนาการขั้นนี้ ก็จะมีพัฒนาการที่ไม่พึงประสงค์ คือ เห็นคนอื่นไม่น่าคบ เห็นแก่ตัว ทะนงตัว

๘. อายุ ๖๐ ปีขึ้นไป มีพื้นฐานพัฒนาการของความมั่นคงทางใจแย่งกับความสิ้นหวัง (Integrity VS Despair) ซึ่งอิทธิพลต่อพัฒนาการ คือ คู่ชีวิต ญาติ เพื่อน ลูกหลาน ชุมชน และศาสนา เมื่อมีการเรียนรู้ทางสังคม หรือผ่านพัฒนาการในขั้นตอนนี้ จะส่งผลให้มีลักษณะพัฒนาการที่พึง

ประสงค์ คือ รู้จักปล่อยวาง ลดความยึดมั่นในตน ฉลาดเท่าทันโลกและชีวิต แต่ถ้าไม่ผ่านพัฒนาการขั้นนี้ ก็จะมีพัฒนาการที่ไม่พึงประสงค์ คือ เสรีสร้อย สับสน รู้สึกเป็น ผู้ต่ำต้อย^{๙๗}

ทฤษฎีพัฒนาการทางคุณธรรมจริยธรรมของโคล์เบอร์ก (Kohlberg) ได้กล่าวว่า ลักษณะทางคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลนั้น ประกอบด้วยด้านต่าง ๆ ที่สำคัญ คือความรู้และความรู้สึกเชิงคุณธรรมจริยธรรม พฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรม และเหตุผลเชิงคุณธรรมจริยธรรม มีผู้พบว่าความรู้เชิงคุณธรรมจริยธรรมนั้น ส่วนใหญ่เด็กจะมีอยู่แล้วภายในปีแรกที่เข้าโรงเรียนและการพัฒนาการทางด้านนี้ก็ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายในอายุต่อมา ส่วนพฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรมนั้น ขึ้นอยู่กับลักษณะของสถานการณ์ ซึ่งทำให้การศึกษาพัฒนาการทางด้านนี้เป็นไปอย่างยากลำบาก โคล์เบอร์กจึงเห็นว่าการใช้เหตุผลเพื่อตัดสินใจที่จะเลือกกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งในสถานการณ์ต่าง ๆ ย่อมจะแสดงให้เห็นถึงความเจริญเติบโตของบุคคลได้อย่างมีแบบแผน นอกจากนี้ยังอาจทำให้เข้าใจพฤติกรรมของบุคคลในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ และท้ายสุดอาจทำให้สามารถใช้เหตุผลเชิงคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลเป็นเครื่องทำนายพฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรมของเขาในสถานการณ์แต่ละชนิดได้^{๙๘} และโคล์เบอร์ก (Kohlberg) เชื่อว่า การบรรลุวุฒิภาวะเชิงคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลนั้นจะแสดงออกมาในทางการใช้เหตุผลเชิงคุณธรรมจริยธรรมได้อย่างเด่นชัดที่สุด เหตุผลเชิงนี้ไม่ขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ของสังคมใดสังคมหนึ่งโดยเฉพาะ เหตุผลเชิงคุณธรรมจริยธรรมมิใช่การประเมินค่าการกระทำไปในทำนองว่าดีหรือเลว แต่จะเป็นการใช้เหตุผลที่ลึกซึ้ง ยากแก่การเข้าใจยิ่งขึ้นเป็นลำดับไป

ซึ่งขั้นการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ๖ ขั้น มีรายละเอียดดังนี้

ขั้นที่ ๑ มุ่งการเชื่อฟังและการทำโทษ เป็นขั้นที่คนจะเชื่อฟังหรือยอมรับทำตามผู้ที่มีอิทธิพลเหนือกว่าตน และพยายามหลีกเลี่ยงจากการถูกทำโทษเพราะกลัวถูกตัดสินว่าเป็นคนไม่ดี

ขั้นที่ ๒ มุ่งความพึงพอใจของตนเอง เป็นขั้นตอนที่คนจะกระทำตามใจของตนและต้องการรางวัลจากผู้อื่นด้วย เริ่มมีความรู้สึกนึกคิดที่จะสัมพันธ์กับผู้อื่นบ้าง มีการแลกเปลี่ยนการกระทำต่อกัน โดยแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียมกัน

ขั้นที่ ๓ มุ่งความเป็นเด็กดี เป็นขั้นที่คนจะเกิดความสำนึกว่า จะต้องกระทำในสิ่งที่คนอื่นเห็นว่าดี เป็นการกระทำตามความเห็นของคนส่วนมาก ต้องการให้เป็นที่ยกย่องของบุคคลอื่น ไม่กระทำอะไรที่คนอื่นจะเห็นว่าไม่ดี

ขั้นที่ ๔ มุ่งอำนาจและการรักษาระเบียบของสังคม เป็นขั้นตอนที่ยึดการปฏิบัติตามหน้าที่เป็นสำคัญ การกระทำหรือไม่กระทำมิใช่กลัวถูกลงโทษ แต่เพื่อคงไว้ซึ่งระเบียบที่กำหนดไว้ ซึ่งมีความจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ให้ทุกคนยึดถือปฏิบัติ ตระหนักถึงหน้าที่ของตนและมีศรัทธาต่อกฎเกณฑ์ของกลุ่มสังคมมากพอสมควร และถ้าได้อยู่ในสังคมที่มีกฎเกณฑ์ดี ก็จะกลายเป็นคนดี แต่ถ้าเข้าไปอยู่ในสังคมที่ไม่ดี ก็จะปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคมนั้นและกลายเป็นคนไม่ดีในที่สุด

^{๙๗} ศรีเรือน แก้วกังวาน, จิตวิทยาพัฒนาการชีวิตทุกช่วงวัย (เล่ม ๑) แนวคิดเชิงทฤษฎีวัยเด็กตอนกลาง , หน้า ๔๒ - ๔๓.

^{๙๘} Kohlberg, L. Moral Stages and Moralization: The Cognitive Development Approach and Social Issues. (New York : Holt Rinhart and Winston, 1976), p 4 - 12.

ขั้นที่ ๕ มุ่งที่จะกระทำตามสัญญา เป็นขั้นที่คนใช้การเคารพตนเอง ทำตามข้อตกลงที่ให้ไว้กับผู้อื่น ไม่ล่วงเกินสิทธิของผู้อื่นและจะมองผลประโยชน์ของสังคมส่วนรวมเป็นสำคัญ การตัดสินใจกระทำต่าง ๆ จะเป็นไปตามกฎเกณฑ์และสัญญา

ขั้นที่ ๖ มุ่งตระหนักในความสำนึก เป็นขั้นตอนที่คนจะเคารพในคุณค่าและมองเห็นความสำคัญของชีวิตมนุษย์ทุกคน เป็นพัฒนาการทางคุณธรรมจริยธรรมขั้นสูงสุด นอกจากนี้ **พชณี วรกวิน** ได้ศึกษาพัฒนาการทางคุณธรรมจริยธรรมของโคล์เบิร์ก พบว่า มี ๒ องค์ประกอบ คือ

๑. โครงสร้าง (Structure) หมายถึง เหตุผลที่บุคคลใช้อ้างในการตัดสินใจต่อเนื้อหาของความเชื่อถือที่เขาถืออยู่ มีลักษณะเป็นสากลและเป็นไปตามลักษณะของพัฒนาการ

๒. เนื้อหา (Content) หมายถึง แบบแผนของประสบการณ์ ซึ่งเป็นไปตามการเรียนรู้เนื้อหา จะบอกสิ่งที่เขาเชื่อถือว่า คืออะไร มีลักษณะเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรม ซึ่งเป็นประสบการณ์ของแต่ละคน^{๙๙}

พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุษย์ การสร้างทฤษฎีพัฒนาการทางคุณธรรมจริยธรรมนั้น โคล์เบิร์กมีความเชื่อพื้นฐาน ดังต่อไปนี้^{๑๐๐}

๑. พัฒนาการทางคุณธรรมจริยธรรมของแต่ละบุคคลจะผ่านไปตามขั้นพัฒนาการ (Sequential Stage) โดยมีพื้นฐานมาจากการใช้เหตุผลเชิงตรรกศาสตร์ตามการศึกษาของ เพียเจต์ เหตุผลเชิงคุณธรรมจริยธรรมจะมีความสัมพันธ์ทางบวกกับเหตุผลตรรกศาสตร์

๒. การรับรู้ทางสังคม (Social Perception) และบทบาททางสังคม (Role Taking) ของแต่ละบุคคลนั้น จะมีความสัมพันธ์ในลักษณะปฏิสัมพันธ์ (Interaction) กับพัฒนาการทางคุณธรรมจริยธรรมของเขา

๓. บุคคลจะมีคุณธรรมจริยธรรมขั้นสูง หรือการใช้เหตุผลเชิงคุณธรรมจริยธรรมขั้นสูงได้นั้น จะต้องใช้เหตุผลเชิงตรรกะและสามารถในการรับรู้ทางสังคมในระดับสูงก่อน

จากการศึกษาในหลายประเทศของโคล์เบิร์ก โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ด้วยสภาพการณ์สมมติปัญหาคุณธรรมจริยธรรม ๙ เรื่อง คำถามที่ใช้เป็นแบบปลายเปิด ให้ผู้รับการสัมภาษณ์คิดหาเหตุผลในการตอบปัญหาแต่ละเรื่อง และวิเคราะห์คำตอบ เพื่อสร้างระดับจรรยาวิพากษ์ไว้ ดังนี้

๑. ระดับก่อนมีคุณธรรมจริยธรรมอย่างเป็นเหตุเป็นผล เรียกว่า ก่อนเกณฑ์ ในระดับนี้ พฤติกรรมทางคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลจะขึ้นอยู่กับเหตุผลที่มีผู้อ่านกำหนดให้ หรือเพื่อประโยชน์ของตนเองเป็นใหญ่ โดย โคล์เบิร์ก (Kohlberg) ได้แบ่งขั้นพัฒนาการระดับที่ ๑ ไว้ดังนี้ คือ

๑.๑ ระดับคุณธรรมจริยธรรมของผู้อื่น ซึ่งเรียกว่า หลักการหลีกเลี่ยงมิให้ถูกลงโทษ ได้แก่ การที่เด็กจะตัดสินใจว่า พฤติกรรมใดถูกหรือผิดนั้นขึ้นอยู่กับเหตุผลมีผู้อ่านหรือพฤติกรรมของเขากำหนดโทษ ได้แก่ บิดา มารดา หรือครูอาจารย์ของเขา เป็นต้น

^{๙๙} พชณี กรกวิน, เหตุผลเชิงคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะครุศาสตร์ วิทยาลัยครูจันทระเกษม, ๒๕๒๗), หน้า ๘.

^{๑๐๐} พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุษย์, ทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการ, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๔๑ - ๒๔๕.

๑.๒ ผลประโยชน์ของตนเป็นใหญ่ ซึ่งเรียกว่า หลักการให้รางวัล ในขั้นนี้พฤติกรรมที่ติงามนั้น เหตุผลของเด็กจะขึ้นอยู่กับรางวัลหรือสิ่งที่เขาได้รับเป็นรางวัล เช่น คำชม ขนมน เงิน ในการกระทำที่แสดงว่าพฤติกรรมนั้นถูกต้องดีงาม

๒. ระดับมีคุณธรรมจริยธรรมอย่างมีกฎเกณฑ์ เรียกว่า ระดับตามกฎเกณฑ์ หมายถึง การกระทำตามกฎเกณฑ์ของกลุ่มย่อย ๆ ของตน ระดับนี้บุคคลเริ่มใช้กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้นมากำหนดความถูกต้อง ความดีขึ้นมา โดยเริ่มจากการยอมรับของกลุ่มขึ้นเป็นกฎเกณฑ์ที่กำหนดในสังคม เช่น ระเบียบ ประเพณี จนถึงกฎหมาย เป็นต้น เหตุผลทางคุณธรรมจริยธรรมในระดับนี้แบ่งได้ ๒ ชั้น คือ

๒.๑ การยอมรับของกลุ่ม ซึ่งเรียกว่า หลักการทำความเห็นของผู้อื่น พฤติกรรมที่ถูกที่ควรในขั้นพัฒนาการในวัยนี้ คือ การยอมรับของกลุ่มหรือพรรคพวกเพื่อนพ้อง เช่น กลุ่มเพื่อน เป็นต้น

๒.๒ ระเบียบระบบของสังคม ซึ่งเรียกว่า หลักการทำตามหน้าที่ ตามระบบ ระเบียบของสังคม ในขั้นนี้พฤติกรรมที่ถูกที่ควร ขึ้นอยู่กับระเบียบ ประเพณี หรือกฎเกณฑ์ที่สังคมกำหนดหรือตั้งไว้ เช่น การฆ่าสัตว์เป็นสิ่งที่ไม่ดี เพราะศีล ๕ ในพุทธศาสนาในข้อที่ ๑ ห้ามฆ่าสัตว์ การฆ่าสัตว์ผิดศีล จึงเป็นสิ่งที่ไม่ดี หรือตามประเพณีไทย ลูกผู้ชายต้องบวชเรียน ฉะนั้น การบวชเรียนของลูกชายถึงเป็นสิ่งที่ถูกที่ควร เป็นต้น

๓. ระดับมีคุณธรรมจริยธรรมอย่างมีวิจารณ์ญาณ เรียกว่า ระดับเหนือกฎเกณฑ์ หมายถึงการตัดสินใจขัดแย้งต่าง ๆ ด้วยการนำมาคิดตรึกตรอง ชั่งใจโดยตนเอง ในระดับนี้พฤติกรรมทางคุณธรรมจริยธรรมของโคล์เบอร์กนั้น ขึ้นอยู่กับอิทธิพลของสังคมและกระบวนการสังคมประกิตของบุคคล สิ่งที่ดีงาม ถูกต้อง คือสิ่งที่คนในสังคมส่วนมากยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม สิ่งที่ถูกที่ควร และจากการเรียนรู้ในการเป็นสมาชิกของสังคม สามารถทำให้บุคคลพัฒนาสิ่งที่ที่ดีที่ควรได้ด้วยตนเองในลักษณะที่เป็นสากลนิยม โคล์เบอร์กได้แบ่งพัฒนาการจรรยาวิพากษ์ในระดับนี้ออกเป็น ๒ ชั้น คือ

๓.๑ สัญญาสังคม ซึ่งเรียกว่า หลักการมีเหตุผลและเคารพตนเอง พฤติกรรมที่ถูกที่ควรในขั้นนี้ ได้แก่ พฤติกรรมที่เสี่ยงส่วนมากในสังคมยอมรับ เช่น การช่วยเหลือคนจนเป็นสิ่งที่ดี เพราะคนส่วนมากยอมรับและเห็นด้วย การประกอบพิธีแต่งงานตามประเพณีเป็นสิ่งที่ดี เพราะเป็นที่ยอมรับของคนส่วนมากในสังคมมากกว่าวิวาห์เหาะ เป็นต้น

๓.๒ คุณธรรมสากล ซึ่งเรียกว่า หลักการทำตามอุดมคติสากล เหตุผลที่ใช้ในจรรยาวิพากษ์ขั้นนี้นั้น โคล์เบอร์ก (Kohlberg) เชื่อว่าน่าจะเป็นความถูกต้องที่เป็นสากล ได้แก่ ความถูกต้องที่ได้รับการยอมรับจากคนส่วนมาก ทั่วโลก และสังคม เช่น ความมีใจยุติธรรมเป็นสิ่งที่ดี ไม่ว่า จะอยู่ในที่ใด หรือสถานการณ์ใดก็ตาม และคุณธรรมสากลนั้นจะหล่อหลอมจิตของมนุษย์โดยกาลเวลา และด้วยกระบวนการสังคมประกิตของมนุษย์แต่ละคน

การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม กระทำได้ด้วยการเปิดโอกาสให้บุคคลได้รับรู้ทัศนะของผู้อื่น ซึ่งมีคุณธรรมจริยธรรมอยู่ในขั้นสูงกว่า ๑ ชั้น และเปิดโอกาสให้บุคคลทดลองแสดงบทบาทของผู้อื่น โดยเฉพาะบทบาทผู้อื่นที่มีต่อบุคคลนั้น เพื่อให้มีโอกาสประสบกับทัศนะที่ขัดแย้งกับโครงสร้างความคิดทางคุณธรรมจริยธรรมเดิมของตน ในจังหวะที่เกิดความขัดแย้งนี้ หากมีการชี้แนะที่เหมาะสมก็จะช่วยให้บุคคลพัฒนาเหตุผลทางคุณธรรมจริยธรรมให้สูงขึ้นได้ โดยแนวคิดพื้นฐานในทัศนะของโคล์เบอร์ก คุณธรรมจริยธรรม หมายถึง กฎเกณฑ์ในการตัดสินใจความถูกต้องของการกระทำ ความ

เข้าใจเกี่ยวกับกฎเกณฑ์นี้ขึ้นอยู่กับพัฒนาการทางปัญญา ซึ่งผูกพันกับอายุของบุคคล โคล์เบอร์กได้ยึดทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญาของเพียเจต์ เป็นหลักการสร้างทฤษฎีพัฒนาการทางคุณธรรมจริยธรรม โดยแบ่งพัฒนาการออกเป็น ๓ ระดับ ภายในแต่ละระดับยังแบ่งพัฒนาการออกเป็น ๒ ชั้น ดังนี้

๑. ระดับก่อนกฎเกณฑ์ (อายุประมาณ ๒-๑๒ ปี)

ชั้นที่ ๑ ใช้การลงโทษเป็นเหตุผลในการตัดสินใจ

ชั้นที่ ๒ ใช้การตอบสนองความต้องการของตนเป็นเหตุผลในการตัดสินใจ

๒. ระดับกฎเกณฑ์สังคม (อายุประมาณ ๑๒-๒๐ ปี)

ชั้นที่ ๓ ใช้การเป็นที่ยอมรับของสังคมเป็นเหตุผลในการตัดสินใจ

ชั้นที่ ๔ ใช้ระเบียบแบบแผนและกฎเกณฑ์ของสังคมเป็นเหตุผลในการตัดสินใจ

๓. ระดับเลยกฎเกณฑ์สังคม (อายุประมาณ ๒๐ ปีขึ้นไป)

ชั้นที่ ๕ ใช้สัญญาสังคมเป็นเหตุผลในการตัดสินใจ

ชั้นที่ ๖ ใช้หลักการคุณธรรมจริยธรรมสากลเป็นเหตุผลในการตัดสินใจ

ตามทัศนะของโคล์เบอร์ก จริยธรรมแต่ละชั้นเป็นผลของการคิดไตร่ตรองที่จำเป็นต่ออาศัยข้อมูล ซึ่งข้อมูลที่น่ามาพิจารณาส่วนหนึ่งเป็นความเข้าใจของตนเองเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ และอีกส่วนหนึ่งเกิดจากประสบการณ์ทางสังคมที่ได้รับใหม่ มีการจำแนกประเด็นปัญหาต่าง ๆ ให้มีความชัดเจนและละเอียดมากขึ้น และมีการบูรณาการประเด็นต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เป็นความเข้าใจใหม่ที่สามารถอธิบายสิ่งต่าง ๆ ได้ดีขึ้น ความเข้าใจใหม่เกิดจากการจัดระเบียบทางความคิด เป็นโครงสร้างความคิดใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม กระบวนการจำแนกและบูรณาการจึงเป็นกลไกของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ผลของกระบวนการนี้ทำให้เกิดความเข้าใจใหม่ขึ้นมาแทนที่ความเข้าใจเก่า คุณธรรมจริยธรรมใหม่นี้จัดอยู่ในขั้นสูงกว่าคุณธรรมจริยธรรมเก่า และแตกต่างจากคุณธรรมจริยธรรมเก่าในเชิงคุณภาพอย่างสิ้นเชิง

จากทฤษฎีทางคุณธรรมจริยธรรมทั้ง ๓ ทฤษฎี มองมนุษย์เป็น ๓ ลักษณะ คือ ทฤษฎีพัฒนา การทางความคิดหรือปัญญาของเพียเจต์ มองพัฒนาการทางความคิดของคนเราว่าเป็นไปตามลำดับทางชีวภาพ หมายความว่า คนเราจะมีพัฒนาการที่เป็นเด็กถึงเป็นผู้ใหญ่ก็จะค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับ ทฤษฎีพัฒนาการของอีริคสัน มองพัฒนาการของมนุษย์ว่ามีความต้องการเบื้องต้นทางด้านร่างกาย โดยอาศัยอวัยวะต่าง ๆ เป็นสื่อการตอบสนอง โดยการตอบสนองนั้นจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นในสังคมหรือสิ่งแวดล้อม ส่วนทฤษฎีพัฒนาการทางคุณธรรมจริยธรรมของโคล์เบอร์ก ได้ให้ความสำคัญกับพฤติกรรมทางคุณธรรมจริยธรรมของมนุษย์สัมพันธ์กับระดับอายุ ซึ่งหมายความว่า เด็กจะแสดงพฤติกรรมทางคุณธรรมจริยธรรมไปตามระดับของอายุ เมื่ออายุมากขึ้นก็จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทางคุณธรรมจริยธรรมไปด้วย ซึ่งทั้ง ๓ ทฤษฎีนั้น สามารถนำมาปรับใช้ในการพัฒนาเด็กและเยาวชนได้ โดยเฉพาะนักเรียนในระดับประถมศึกษา เนื่องจากทฤษฎีทั้ง ๓ ได้ให้แนวทางสำหรับที่จะนำไปปรับใช้ในการพัฒนาที่สัมพันธ์กัน โดยทฤษฎีพัฒนาการทางความคิดของเพียเจต์ ให้พื้นฐานทางชีวภาพ ทฤษฎีพัฒนาการของอีริคสัน ให้พื้นฐานทางด้านจิตใจ ส่วนทฤษฎีพัฒนาการทางคุณธรรมจริยธรรมของโคล์เบอร์ก ได้ให้พื้นฐานทางพฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรมโดยสรุปแล้ว ไม่มีทฤษฎีใดที่สำเร็จรูปที่สามารถนำไปใช้ได้เลยทันที ทั้งนี้ เพราะมนุษย์เรามีจิตใจ มีอารมณ์ มีความรู้สึกดีใจ เสียใจ การที่จะนำมาใช้กับมนุษย์ได้ต้องนำมาบูรณาการเข้าด้วยกัน

เนื่องจากแต่ละทฤษฎีได้ให้องค์ความรู้แตกต่างกันในการนำมาปรับใช้ต้องคำนึงถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของสังคมไทยด้วย

๒.๓.๘ คุณธรรมจริยธรรมที่ควรปลูกฝังในสังคมไทย

ในสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างเช่นปัจจุบัน ทำให้อุปนิสัยใจคอ คุณธรรม จริยธรรมของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปในทางเสียมากกว่าในทางเจริญ ดังนั้น คุณธรรมจริยธรรมที่จำเป็นต้องปลูกฝังพัฒนาให้กับประชาชน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนซึ่งเป็นวัยแห่งการเรียนรู้และสามารถรับเอาค่านิยมที่ดีของสังคมได้ ซึ่ง ไสว มาลาทอง ได้กล่าวว่า คุณธรรมจริยธรรมของคนไทยที่ประเทศชาติต้องการ และมีความจำเป็นต้องปลูกฝังให้ถึงพร้อมในสถานการณ์ปัจจุบันมี ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. ความมีระเบียบ
๒. ความซื่อสัตย์สุจริต และความยุติธรรม
๓. ความขยัน ประหยัด และยึดมั่นในสัมมาชีพ
๔. การมีจิตสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบต่อสังคมและประเทศชาติ
๕. การรู้จักคิดริเริ่ม วิจัย และตัดสินใจอย่างมีเหตุผล
๖. ความกระตือรือร้นในการปกครองระบอบประชาธิปไตย รักและเทิดทูนชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์
๗. การมีสุขภาพพลานามัยที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ
๘. การรู้จักพึ่งพาตนเองและมีอุดมคติ
๙. การมีความภาคภูมิใจและรู้จักบำรุงศิลปวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ
๑๐. การมีความเสียสละ เมตตาอารี กตัญญูกตเวที กล้าหาญ และความสามัคคี^{๑๐๑}

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ ได้เสนอคุณธรรมจริยธรรมและทัศนคติที่ควรพัฒนาให้กับเด็กและเยาวชนไว้ดังนี้ คือ

๑. ความซื่อสัตย์สุจริต
- ๒ . ความรับผิดชอบต่อ
- ๓ . ความอดทน อุตสาหะ
- ๔ . ทัศนคติในการเรียนรู้ตลอดชีวิต
- ๕ . ทัศนคติในการเรียนรู้เพื่อปวงประชา
- ๖ . ทัศนคติในการเห็นคุณค่าของการงานและวิชาชีพ
- ๗ . ทัศนคติในการสร้างลักษณะนิสัยที่ถูกต้อง
- ๘ . การมีทัศนคติที่เป็นประชาธิปไตย
๙. การมีทัศนคติที่เห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อม ^{๑๐๒}

^{๑๐๑} ไสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรมสำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา นักบริหาร นักปกครองและประชาชนผู้สนใจทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑ - ๒.

พฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรม ๘ ด้าน

พฤติกรรมเชิงคุณธรรมจริยธรรมเป็นแนวทางในการปลูกฝังหรือส่งเสริมให้เกิดขึ้น จากการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยได้แบ่งจริยธรรมออกเป็น ๘ ด้าน ดังต่อไปนี้

๑. ความรับผิดชอบ ในสังคมถ้าทุกคนมีความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะปฏิบัติหน้าที่ด้วยความผูกพัน ด้วยความพากเพียร มีความละเอียดรอบคอบ ยอมรับผลการกระทำในการปฏิบัติหน้าที่เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย ทั้งพยายามที่จะปรับปรุงการปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น สังคมนั้นย่อมที่จะเป็นสังคมที่มีศักยภาพอย่างเต็มที่ เพราะทุกคนมีความรับผิดชอบนั่นเอง จึงมีผู้ให้ความหมายของความรับผิดชอบไว้หลายลักษณะ ดังนี้

ผ่องศรี สามศรีทอง ได้กล่าวว่า ความรับผิดชอบ หมายถึง ความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะทำการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความผูกพัน และละเอียดรอบคอบ ยอมรับผลการกระทำในการปฏิบัติหน้าที่เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย อีกทั้งพยายามที่จะปรับปรุงการปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น การมีความสำนึก และการปฏิบัติหน้าที่ของตนทั้งที่เป็นภารกิจส่วนตัว ภารกิจที่ได้รับมอบหมาย และภารกิจทางสังคม โดยจะต้องกระทำจนบรรลุผลสำเร็จ ไม่หลีกเลี่ยงภาระดังกล่าว และยอมรับผลในการกระทำของตน^{๑๐๓}

สุจิตรา สุขสาร ได้กล่าวว่า ความรับผิดชอบ คือ ความสนใจ ความตั้งใจที่จะทำงานและติดตามผลงานที่ได้ทำไปแล้ว เพื่อปรับปรุงแก้ไขให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ยอมรับในสิ่งที่ตนเองกระทำลงไปทั้งในด้านที่เป็นผลดีและผลเสีย โดยแสดงออกในรูปการปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายด้วยความเต็มใจ ปฏิบัติงานด้วยความระมัดระวังอย่างมีจุดหมาย เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามที่ได้รับงานมา^{๑๐๔}

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ ได้อธิบายลักษณะของผู้ที่มีความรับผิดชอบ ว่าจะต้องยอมรับในสิ่งที่ตนเองได้กระทำ คนที่มีความรับผิดชอบจะไม่ทำงานกลางคัน ไม่ผัดวันประกันพรุ่งหรือทิ้งปัญหาไว้ และที่สำคัญคือไม่โทษผู้อื่น หากงานเกิดความเสียหายหรือไม่บรรลุผลสำเร็จ แต่สามารถแสดงความรับผิดชอบร่วมกับผู้อื่นและแก้ปัญหาจนสำเร็จลุล่วงไปได้^{๑๐๕}

^{๑๐๒} เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, **ลักษณะชีวิตสู่ความสำเร็จ ๒**, (กรุงเทพมหานคร : ชัคเชสมิเดีย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๑ - ๑๐๙.

^{๑๐๓} ผ่องศรี สามศรีทอง, “การศึกษาคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนโรงเรียนธัญรัตน์ จังหวัดปทุมธานี”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๘), หน้า ๒๙.

^{๑๐๔} สุจิตรา สุขสาร, “การพัฒนาเครื่องมือวัดคุณธรรม จริยธรรมที่จำเป็นในการดำรงชีวิตอย่างมีความสุขของนักเรียน ตามมาตรฐานโรงเรียนของสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๑”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๕), หน้า ๒๘.

^{๑๐๕} เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, **ลักษณะชีวิตสู่ความสำเร็จ ๒**, หน้า ๘๔ - ๘๕.

ฟลิปโป (Flippo) ได้กล่าวว่า ความรับผิดชอบ หมายถึง ความผูกพันในการที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ ซึ่งความสำเร็จนั้นเกี่ยวข้องกับปัจจัย ๓ ประการ คือ พันธะผูกพัน หน้าที่การงาน และวัตถุประสงค์^{๑๐๖}

จากความหมายข้างต้น สรุปว่า ความรับผิดชอบ หมายถึง ความตั้งใจมุ่งมั่นและสามารถควบคุมตนเองให้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเพียรพยายาม ละเอียดรอบคอบ ตรงต่อเวลาและยอมรับผลของการปฏิบัติหน้าที่นั้น ทั้งในด้านดีและไม่ดี พร้อมกับปรับปรุงการปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น

๒. ความซื่อสัตย์ เป็นคุณธรรมอันประเสริฐ บุคคลใดมีความซื่อสัตย์ย่อมได้รับเกียรติและได้รับการวางใจไว้วางใจจากผู้อื่น ทั้งยังเป็นผู้องอาจ สง่าผ่าเผย และทำให้หน้าที่การงานมั่นคงเจริญก้าวหน้า จึงมีผู้ให้ความหมายของความซื่อสัตย์ไว้หลายลักษณะ ดังนี้

ฐิตินันท์ ภาควัตถะการ ได้กล่าวว่า ความซื่อสัตย์ หมายถึง การกระทำที่ยึดหลักแห่งความยุติธรรม ไม่เอาเปรียบผู้อื่น มีความเคารพมั่นในตนเอง เป็นที่ไว้วางใจของผู้อื่น มีสัจจะและความจริงใจ โดยความซื่อสัตย์เป็นคุณธรรมที่สามารถทำให้คนอยู่ร่วมกันได้ด้วยความจริงใจกัน ทำให้สังคมมีความสุข การปฏิบัติตนให้เป็นที่มีความซื่อสัตย์นั้นมีลักษณะการกระทำ หรือพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความซื่อสัตย์ ดังนี้ ๑) ปฏิบัติตนเหมาะสมตามหน้าที่ ๒) ซื่อตรงต่อตนเอง และ ๓) ซื่อตรงต่อผู้อื่น^{๑๐๗}

ชวงค์ ฉายะบุตร และมุ่งหมาย ซื่อตรง ได้กล่าวว่า ความซื่อสัตย์ หมายถึง การปฏิบัติตนทางกาย ทางวาจา และทางใจ ที่ตรงไปตรงมา ไม่แสดงความคดโกง ไม่หลอกลวง ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น ถิ่นวาจาว่าจะทำงานสิ่งใด ก็ต้องทำให้สำเร็จเป็นอย่างดี ไม่กลับกลอก มีความจริงใจต่อทุกคน จนเป็นที่ไว้วางใจของทุกคน^{๑๐๘}

ผ่องศรี สามศรีทอง ได้กล่าวไว้ว่า ความซื่อสัตย์เป็นคุณธรรมประจำมนุษย์ในทุกโอกาสทุกสถานที่ จึงได้ชื่อว่าเป็นคนประพัตติ ปฏิบัติชอบ คนที่ได้ชื่อว่ามี ความซื่อสัตย์ต้องมีความจริง ๕ ประการ ดังนี้

- ๑ . จริงต่องาน หมายถึง ทำอะไรจริง มุ่งให้งานสำเร็จ เกิดประโยชน์ส่วนตนหรือส่วนรวมได้จริง
- ๒ . จริงต่อหน้าที่ หมายถึง ทำจริงในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ทำงานให้ดีที่สุด ไม่เลินเล่อ ไม่หละหลวม ไม่หลีกเลียงบิดพลิ้ว เอาใจใส่ให้งานสำเร็จเกิดผลดี
- ๓ . จริงต่อวาจา หมายถึง การพูดจริง ไม่กลับกลอก รักษาวาจาสัตย์อย่างเคร่งครัด พูดจริงทำจริง

^{๑๐๖} Flippo , E.B. *Management: A Behavioral Approach*. Boston : Allyn and Bacon, 1966), p.122.

^{๑๐๗} ฐิตินันท์ ภาควัตถะการ, “การศึกษาคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนโรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.” *วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗.

^{๑๐๘} ชวงค์ ฉายะบุตร และมุ่งหมาย ซื่อตรง, *หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐาน หน้าที่พลเมืองวัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓* ช่วงชั้นที่ ๓ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๘, หน้า ๗.

๔. จริงต่อบุคคล หมายถึง การจริงใจต่อคนที่เกี่ยวข้อง จริงใจต่อมิตรและเพื่อนร่วมงาน จริงใจต่อเจ้านาย และจริงใจต่อผู้มีพระคุณ

๕. จริงต่อความดี หมายถึง มุ่งประพฤติปฏิบัติต่อความดี จนติดเป็นนิสัยเป็นบุคคลที่ประกอบด้วยหิริโอตตัปปะ^{๑๐๙}

ชาญชัย อาจิณสมาจาร ได้กล่าวว่า ความซื่อสัตย์เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความเป็นมนุษย์ที่ศักดิ์สิทธิ์ หากผู้ใดได้รับการยอมรับว่าเป็นมนุษย์ที่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว เขาผู้นั้นก็จะได้รับการยอมรับศรัทธาอย่างจริงใจจากผู้ที่อยู่ใกล้ชิด และยอมให้ความร่วมมือปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ^{๑๑๐}

กฤตรินทร์ นิมทองคำ ได้อธิบายว่า ความซื่อสัตย์ประกอบด้วย ๓ ลักษณะ ได้แก่ การประพฤติอย่างเหมาะสม มีความซื่อสัตย์ไม่คดโกง ทั้งต่อตนเอง ต่อครอบครัว ต่อมิตรสหาย และมีความจงรักภักดีต่อประเทศชาติ ไม่คิดคดทรยศ ประกอบอาชีพในทางสุจริต ไม่ขโมยของผู้อื่น และปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่กำหนด^{๑๑๑}

ประภาศรี สีหอำไพ ให้ความหมายของความซื่อสัตย์ ว่าหมายถึงการประพฤติปฏิบัติอย่างตรงไปตรงมาทั้งกาย วาจา ใจ ทั้งต่อตนเอง และต่อผู้อื่น ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ยึดหลักแห่งความยุติธรรม ซื่อตรงต่อตนเองและผู้อื่น รวมไปถึงสังคมประเทศชาติ หน้าที่การงาน คำมั่นสัญญาแบบแผน กฎหมายที่ถูกต้องดีงาม ประพฤติปฏิบัติตนเหมาะสมและตรงต่อความเป็นจริง^{๑๑๒}

สมคิด ไชยยันบุรณ์ ให้ความหมายของความซื่อสัตย์ ว่าหมายถึงความจริง ความเที่ยงตรง ความแน่นอน ความซื่อสัตย์สุจริต คือการกระทำที่ยึดหลักแห่งความยุติธรรม ไม่เอาเปรียบผู้อื่น ผู้ที่จะอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขต้องยึดถือความซื่อสัตย์ และมีสัจจะ ปฏิบัติตนตามคำพูดที่พูดไว้อันเป็นผู้ที่มีความจริงใจ นำคบหาสมาคม การกล่าวสารภาพรับผิดไม่หลอกลวง โยนความผิดให้ผู้อื่น ไม่หยาบของผู้อื่นใช้โดยไม่ได้รับอนุญาต และไม่กระทำต่อหน้าอย่างหนึ่ง ลับหลังอีกอย่างหนึ่ง และต้องซื่อสัตย์ต่อตนเอง ตั้งใจเรียน ทำการบ้านด้วยตนเอง ไม่ลอกการบ้านผู้อื่น ความซื่อสัตย์จะทำให้มีความมั่นใจในตนเอง และเป็นที่น่าไว้วางใจเชื่อถือของคนทั่วไป^{๑๑๓}

จากความหมายข้างต้น สรุปว่า ความซื่อสัตย์ หมายถึง การประพฤติปฏิบัติอย่างเหมาะสม มีความจริงใจ ทั้งกาย วาจา ใจ ทั้งต่อตนเอง ผู้อื่น ต่อสังคม และต่อประเทศชาติ

^{๑๐๙} ผ่องศรี สามศรีทอง, “การศึกษาคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนโรงเรียนธัญรัตน์ จังหวัดปทุมธานี ”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๘), หน้า ๓๓.

^{๑๑๐} ชาญชัย อาจิณสมาจาร, **ทักษะภาวะผู้นำ**, (กรุงเทพมหานคร : มัลติมีเดียอินเตอร์เนชั่นแนล, ๒๕๔๓), หน้า ๕๒.

^{๑๑๑} กฤตรินทร์ นิมทองคำ, “ตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับความซื่อสัตย์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนเซ็นโยเซฟคอนเวนต์ กรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕.

^{๑๑๒} ประภาศรี สีหอำไพ, **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๖๕ – ๖๖.

^{๑๑๓} สมคิด ไชยยันบุรณ์, **การสอนจริยศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๓๕), หน้า ๑๔.

๓. ความมีน้ำใจเสียสละ เป็นคุณลักษณะที่สำคัญที่พึงมีในตัวบุคคลและเป็นคุณธรรมที่สำคัญประการหนึ่งของคนไทย เนื่องจากคนเราอยู่คนเดียวไม่ได้ จะต้องพึ่งพาอาศัยกันเริ่มตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ซึ่งมีผู้ให้ความหมายของความมีน้ำใจเสียสละ ไว้ดังนี้

กรมล ท่องธรรมชาติ และคณะ อธิบายความหมายของ จาคะ แปลว่า เสียสละ โดยมีความหมายใน ๒ ด้าน คือด้านใน หมายถึง สละกิเลส สละโลก โกรธ หลง ความตระหนี่ถี่เหนียว ความยึดติด ความเห็นแก่ตัวออกจากใจ และด้านนอก หมายถึง การสละวัตถุสิ่งของหรือสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่มองเห็นได้ อันเป็นผลมาจากการเสียสละด้านใน^{๑๑๔}

ปริญญา ตันสกุล ได้ให้ความหมายของความเสียสละไว้ว่า เป็นการให้ในสิ่งที่ตนมีแก่ผู้ไม่มี เพื่อให้บุคคลนั้นพ้นทุกข์ โดยสิ่งที่มีนั้นเมื่อให้ไปแล้วอาจจะหมดไปหรือเหลือน้อยลง และเป็นการให้ที่ไม่หวังจะเอาคืน^{๑๑๕}

วินัย พัฒนรัฐ และคณะ ได้กล่าวว่า ความเสียสละ หมายถึง การให้หรือบริจาคสิ่งของต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ส่วนรวม ความเสียสละช่วยให้บุคคลไม่เห็นแก่ตัว ยอมอุทิศตนเพื่อประโยชน์และความสุขในสังคม คนที่ปฏิบัติตนเป็นคนเสียสละนั้นมีลักษณะการกระทำหรือพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความเสียสละ ดังนี้ ๑) รู้จักแบ่งปันทรัพย์สินและสิ่งต่าง ๆ ๒) มีความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ๓) เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน^{๑๑๖}

จากความหมายข้างต้น สรุปว่า ความมีน้ำใจเสียสละ หมายถึง การแสดงออกที่มีวัตถุประสงค์ เพื่อการช่วยเหลือผู้อื่นและส่วนรวมมากกว่าเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ลดความเห็นแก่ตัว มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และมีเมตตาแก่ผู้ที่ด้อยกว่า มีความเห็นอกเห็นใจ และมีความปรารถนาดีที่จะช่วยเหลือผู้อื่นอย่างจริงใจ โดยไม่หวังผลตอบแทน

๔. ความประหยัด ในสังคมปัจจุบัน ทุกคนเกิดมามีความต้องการมีชีวิตอย่างสุขสบาย การที่ทุกคนจะได้รับสิ่งที่ต้องการนั้น จำเป็นต้องจัดหาด้วยความยากลำบาก ดังนั้น ความประหยัดจึงมีความจำเป็นเพื่อในอนาคตจะได้ไม่พบกับความลำบากยากจน ตลอดจนทำให้ลูกหลานมีชีวิตและอนาคตที่ดี จึงมีผู้ให้ความหมายของความประหยัด ไว้ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน ได้กล่าวว่า ความประหยัด คือ การยับยั้ง ระมัดระวัง เช่น การใช้จ่ายแต่พอควรแก่ฐานะ^{๑๑๗}

วศิน อินทสระ ได้กล่าวว่า ความประหยัด คือการใช้ทรัพย์สินไม่ให้เกิดความสูญเปล่า เช่น อาหารไม่กินครึ่งทั้งครึ่ง เสื้อผ้าหรือข้าวของเครื่องใช้ที่ใช้จนคุ้มค่าคุ้มราคา และใช้อย่างทะนุถนอม การใช้เวลาให้คุ้มค่าและเกิดประโยชน์มากที่สุด^{๑๑๘}

^{๑๑๔} กรมล ท่องธรรมชาติ และคณะ, หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐาน หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม.๔ - ม.๖ ช่วงชั้นที่ ๔ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑๐.

^{๑๑๕} ปริญญา ตันสกุล, ศาสตราจารย์, (กรุงเทพมหานคร : จิตจักรวาล, ๒๕๔๓), หน้า ๖๐.

^{๑๑๖} วินัย พัฒนรัฐ และคณะ, แนวการสอนแบบเรียนมาตรฐาน ฉบับพิเศษ เน้นกระบวนการ สอน.๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประสานมิตร, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑-๑๒.

^{๑๑๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๑๑.

จักรพงษ์ นิลพงษ์ สรุปข้อบ่งชี้และพฤติกรรมเกี่ยวกับความประหยัด ไว้ดังนี้

๑ . การประหยัดเวลา ได้แก่ การรู้จักใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ให้เหมาะสมกับกาลเทศะ รู้คุณค่าของเวลา มียอมให้เวลาหมดเปลืองไปโดยเปล่าประโยชน์ แต่นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการหาความรู้ การสร้างความคิด

๒ . การประหยัดทรัพย์ ได้แก่ การรู้จักใช้ทรัพย์ให้ถูกต้องเหมาะสม เช่น พยายามจ่ายทรัพย์เท่าที่จำเป็นให้สมควรแก่อัตภาพ การรู้จักกำหนดรายจ่ายให้พอเหมาะพอควรแก่กำลังทรัพย์ การรู้จักเก็บรวบรวมรายได้อันควรเก็บไว้เป็นทุนสำรอง ทำทรัพย์ที่มีอยู่ให้เจริญงอกงาม คุ้มครองรักษาทรัพย์ให้ปลอดภัย บุรณะของเก่าอันควรบูรณะให้กลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ ใช้และถนอมของใช้และทรัพย์สินให้ทรงคุณค่าและประโยชน์นาน ๆ รู้จักทำของใช้เอง อย่างคิดแต่จะซื้อหรือจ้างวานให้เขาทำเรื่อยไป ไม่ใช่จ่ายอย่างฟุ้งเฟ้อให้หมดเปลืองไปโดยเปล่าประโยชน์ ไม่บำรุงบำเรอความสนุกสนานจนเกินไป และขยันหาทรัพย์ใหม่มาเพิ่ม^{๑๑๙}

วินัย พัฒนรัฐ และคณะ ได้กล่าวว่า ความประหยัด หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพย์สินหรือสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามความจำเป็น โดยใช้ให้น้อยที่สุด แต่เกิดประโยชน์คุ้มค่ามากที่สุด ทั้งนี้ต้องอาศัยความพอดี คือไม่ตระหนี่เกินไปจนเป็นการเบียดเบียนตนเอง และไม่สุรุ่ยสุร่ายจนเกินไป ซึ่งการรู้จักประหยัดโดยการใช้จ่ายเท่าที่จำเป็นและเหมาะสมกับสภาพตนเอง และครอบครัวจะทำให้ชีวิตในอนาคตมีความมั่นคงและมีความสุข มีพฤติกรรมที่แสดงออก ดังนี้ ๑) เป็นผู้มี ความประหยัด ๒) ดูแลรักษาสมบัติส่วนรวม ๓) ดูแลรักษาสมบัติส่วนตัว ๔) ชี้แนะบุคคลอื่นให้เห็นคุณค่าของทรัพยากร และ ๕) เป็นแบบอย่างที่ดีในการใช้สิ่งของและทรัพย์สิน^{๑๒๐}

จากความหมายข้างต้น สรุปว่า ความประหยัด หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพย์สินหรือสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์คุ้มค่ามากที่สุด การรู้จักใช้ทรัพย์ให้ถูกต้องเหมาะสม การรู้จักใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ รวมทั้งรู้จักระมัดระวังและยับยั้งความต้องการให้อยู่ในกรอบและขอบเขตอันพอเหมาะพอควร

๕. ความมีระเบียบวินัย ความมีระเบียบวินัย หมายถึงการปฏิบัติตามระเบียบ ข้อบังคับ กฎ คำสั่งและกติกาต่าง ๆ ที่วางไว้ ทั้งนี้ผู้ให้ความหมายของความมีระเบียบวินัยไว้ดังนี้

อ่อนศรี ทองไพจิตร ได้ให้ความหมายของความมีระเบียบวินัยไว้ว่า หมายถึง การควบคุมตนเองตามกฎหมาย ข้อบังคับ ระเบียบแบบแผนและขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามเพื่อความสุจริตใจของตนเองและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม^{๑๒๑}

^{๑๑๘} วศิน อินทสระ, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๐ - ๑๕๘.

^{๑๑๙} จักรพงษ์ นิลพงษ์, “การศึกษาจริยธรรมนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดชัยภูมิ”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔.

^{๑๒๐} วินัย พัฒนรัฐ และคณะ, **แนวการสอนแบบเรียนมาตรฐาน ฉบับพิเศษ เน้นกระบวนการ** สลน.๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประสานมิตร, ๒๕๔๑), หน้า ๗.

^{๑๒๑} อ่อนศรี ทองไพจิตร, “จริยธรรมนักเรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ฉะเชิงเทรา เขต ๑”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏ ฏราชนครินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔.

ชูลีพร รัตนะเจริญชัย ได้กล่าวถึงความมีระเบียบวินัยว่าหมายถึง เน้นให้รู้จักปฏิบัติตามที่มีรูป มีแบบ มีขั้น มีตอน ฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การอยู่ในชั้นเรียน การทำความเคารพ มีวินัยในการเล่นกีฬา ซึ่งเป็นสื่อเชื่อมโยงให้เคารพกฎหมายและระเบียบของสังคมต่อไป^{๑๒๒}

กัลยา ศรีปาน ได้กล่าวว่า การปลูกฝังการมีระเบียบวินัยต้องให้ได้ทั้งหลักการและหลักปฏิบัติ โดยมีหลักเกี่ยวกับระเบียบวินัย ดังนี้

- ๑ . ความมีระเบียบช่วยประหยัดเวลา และทำให้งานสำเร็จด้วยความเรียบร้อย
๒. ผู้มีวินัยในตนเองมีความตรงต่อเวลา
- ๓ . การมีวินัยในตนเองเป็นสิ่งที่ฝึกฝนได้
- ๔ . การมีวินัยทำให้เกิดการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
- ๕ . การขาดวินัย ทำให้เป็นผลเสียแก่งานและตนเอง^{๑๒๓}

วิชิต คณิงสุขเกษม ได้กล่าวว่าความมีระเบียบวินัย หมายถึงระบบระเบียบ แบบแผน กฎเกณฑ์และข้อบังคับต่าง ๆ กำหนดขึ้นเพื่อควบคุมความประพฤติ และใช้เป็นแนวปฏิบัติให้เกิดความพร้อมเพรียง ความสงบเรียบร้อย และความเจริญมั่นคงต่อบุคคลและสังคม เช่น กฎหมาย คำสั่ง ข้อบัญญัติ เป็นต้น^{๑๒๔}

ประทีป ม. โกมลมาศ ได้กล่าวว่าระเบียบวินัย เป็นคำสองคำที่มีความหมายต่างกัน แต่มักใช้คู่กัน คือ

ระเบียบ แปลว่า แบบแผนที่วางไว้เป็นแนวปฏิบัติหรือดำเนินการ ถ้าทำแล้วจะเกิดความสวยงาม เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับคนหมู่่มาก หรือเป็นข้อตกลงอย่างหนึ่งร่วมกันของสังคม

วินัย แปลว่า ข้อบังคับ ข้อปฏิบัติในการฝึกกาย ฝึกวาจาให้อยู่ในระเบียบที่ติงามให้อยู่ในทางแห่งการกุศล คือกายไม่ได้ทำชั่ว เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และประพฤติดินในกาม ส่วนวาจาที่ไม่ได้พูดในทางเสื่อมเสีย เช่น พูดเท็จ พูดคำหยาบ พูดส่อเสียด ดังนั้นความมีระเบียบวินัย หมายถึง การปฏิบัติตามระเบียบที่กำหนดขึ้นเพื่อเป็นแนวปฏิบัติร่วมกัน^{๑๒๕}

^{๑๒๒}ชูลีพร รัตนะเจริญธรรม, “การศึกษาจริยธรรมนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นโรงเรียนในสังคมสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาขอนแก่น”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔-๓๕.

^{๑๒๓}กัลยา ศรีปาน, “ศึกษาคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนระดับประถมศึกษา โรงเรียนบุญเลิศอนุสรณ์ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน จังหวัดสงขลา”, **วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๕.

^{๑๒๔}วิชิต คณิงสุขเกษม, **หนังสือประกอบการค้นคว้าและอ่านเพิ่มเติม ส.ล.น.๕**, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิชา, ๒๕๓๔), หน้า ๒๒.

^{๑๒๕}ประทีป ม. โกมลมาศ, **หนังสือส่งเสริมการอ่านจริยศึกษา เล่ม ๔**, (กรุงเทพมหานคร : อีรพวงษ์การพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๒๘.

จากความหมายข้างต้น สรุปว่า ความมีระเบียบวินัย หมายถึง การประพฤติปฏิบัติโดยควบคุมตนเองให้ตรงตามระเบียบ แบบแผน ข้อบังคับ กฎหมายของสังคม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และศีลธรรม อันนำไปสู่ความสันติสุขของตนและสังคมโดยรวม

๖. ความสามัคคี ความมีระเบียบวินัย หมายถึง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการร่วมงานกับผู้อื่น ทั้งนี้ผู้ให้ความหมายของความสามัคคี ไว้ดังนี้

จารุรัตน์ มั่งกะโรทัย ได้กล่าวว่าความสามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ร่วมมือกันกระทำการให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว^{๑๒๖}

ประภาศรี สีหอำไพ ได้ให้ความหมายของความสามัคคี ว่าหมายถึงความพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ร่วมมือกันกระทำการได้ลุล่วง ปรับตนเองเข้ากับผู้อื่นได้ดี รับผิดชอบ รักหมู่คณะ^{๑๒๗}

มารศรี จันทรมณี ได้กล่าวไว้ว่า ความสามัคคี หมายถึง การแสดงออกซึ่งการร่วมแรงร่วมใจกันเพื่อปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงอย่างมีประสิทธิภาพ ความสามัคคีต้องอาศัยความอดทน เสียสละ ความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน ตระหนักในปัญหาาร่วมกัน ทั้งนี้จะต้องมีการทำกิจการงานร่วมกันบ่อย ๆ จนเห็นผลดีของการร่วมมือมากกว่าการแยกทำอะไรอยู่เพียงคนเดียว ความสามัคคีจะก่อให้เกิดความรักใคร่ กลมเกลียว และสามารถปฏิบัติงานได้ทุกอย่างได้สำเร็จ^{๑๒๘}

วิทยาลัยครูธนบุรี ได้กล่าวว่า ความสามัคคี หมายถึง การพร้อมเพรียง เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ร่วมมือกันกระทำการให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว^{๑๒๙}

จากความหมายข้างต้น สรุปว่า ความสามัคคี หมายถึง การแสดงออกซึ่งความพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ร่วมกันทำงานโดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน

๗. ความอดสาหัส ความอดสาหัส หมายถึง ความพยายามในการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความสำเร็จลุล่วงตามเป้าหมาย ทั้งนี้ผู้ให้ความหมายของความอดสาหัส ไว้ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า อดสาหัส หมายถึง การทำงานอย่างแข็งขัน ไม่ปล่อยปละละเลยทำหรือประพฤติเป็นปกติสม่ำเสมอ ไม่เกียจคร้าน แข็งแรง เข้าที่^{๑๓๐}

^{๑๒๖} จารุรัตน์ มั่งกะโรทัย, “การศึกษาพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ วิทยาลัยอาชีวศึกษากาญจนบุรี สังกัดกองวิทยาลัยอาชีวศึกษา กรมอาชีวศึกษากระทรวงศึกษาธิการ”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗.

^{๑๒๗} ประภาศรี สีหอำไพ, *พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๖๕- ๖๖.

^{๑๒๘} มารศรี จันทรมณี, “การศึกษาจริยธรรมของครูและนักเรียนประถมศึกษา”, *วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕.

^{๑๒๙} วิทยาลัยครูธนบุรี, *ปัญหาจริยธรรมของครูอาจารย์โรงเรียนประถมศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๘), หน้า ๙.

^{๑๓๐} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒*, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๖.

จุฑาธิป เปี่ยมประถม ได้ให้ความหมายของ ความอดสาหะว่า หมายถึง ความพยายาม ความตั้งใจความอดทน ความพยายามอย่างเข้มแข็งที่จะปฏิบัติกิจกรรม หรืองานใดๆ เพื่อให้เกิดความสำเร็จในงาน^{๑๓๑}

กัลยา ศรีปาน ได้กล่าวว่า ความอดสาหะ หมายถึง ความมานะพยายามเอาใจใส่ต่อ งานด้วยความกระตือรือร้น ไม่นิ่งเฉยให้เวลาล่วงเลยไปโดยเปล่าประโยชน์ และมีได้ยอหื้อต่อ อุปสรรคต่างๆ เพื่อให้งานสำเร็จความมุ่งหมาย หรือ ความต้องการ^{๑๓๒}

สุพัตรา สุภาพ ได้ให้ความหมายของ ความอดสาหะ ไว้ว่า หมายถึง ความไม่ย่อหื้อต่อ อุปสรรคทั้งปวง ไม่ย่อหื้อต่อความยากลำบาก และมีความมานะอดทน^{๑๓๓}

จากความหมายข้างต้น สรุปว่า ความอดสาหะ หมายถึง ความพยายามความตั้งใจจริง ความอดทน ที่จะปฏิบัติกิจการงานต่างๆ ให้สำเร็จได้ด้วยดี โดยไม่ย่อหื้อต่อปัญหา และอุปสรรคต่างๆ

๘. ความยุติธรรม ความยุติธรรม หมายถึง การปฏิบัติด้วยความเที่ยงตรง สอดคล้องกับ ความเป็นจริงและเหตุผล ไม่มีความลำเอียง ทั้งนี้ผู้ให้ความหมายของความยุติธรรมไว้ดังนี้

ประภาศรี สีหอำไพ ได้กล่าวว่า ยุติธรรม หมายถึง การปฏิบัติด้วยความเที่ยงตรง สอดคล้องกับความเป็นจริงและเหตุผล ไม่มีความลำเอียง^{๑๓๔}

วิชิต คณิงสุเกษม และคนอื่น ๆ ได้กล่าวว่า ความยุติธรรม หมายถึง ความเที่ยงตรง ความชอบธรรม หรือความที่ชอบด้วยเหตุผล ความยุติธรรมต้องอาศัยเหตุผล และความถูกต้องเป็น เครื่องตัดสิน การที่จะตัดสินว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความถูกหรือผิดนั้น จะต้องอาศัยข้อเท็จจริง และเหตุผล ประกอบ จึงจะเกิดความยุติธรรม และผู้พิจารณาตัดสิน จะต้องเป็นคนที่เที่ยงตรง ไม่ลำเอียง โดยไม่ เห็นแก่ตนเอง พวกพ้องหรือเพราะความรักใคร่ ความกลัว ความเกลียดชัง^{๑๓๕}

จากความหมายข้างต้น สรุปว่า ความยุติธรรม หมายถึง การประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้อง เที่ยงธรรม และชอบด้วยเหตุผล ไม่ลำเอียง ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและพวกพ้อง

^{๑๓๑}จุฑาธิป เปี่ยมประถม, “จริยธรรมของนักเรียนโรงเรียนประถมศึกษา ตามความคิดเห็นของครูและ ผู้ปกครองสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา”, วิทยานิพนธ์การศึกษามหา บัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖.

^{๑๓๒}กัลยา ศรีปาน, “ศึกษาคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนระดับประถมศึกษา โรงเรียนบุญเลิศอนุสรณ์ สำนักงาน คณะกรรมการการศึกษาเอกชน จังหวัดสงขลา”, วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕.

^{๑๓๓}สุพัตรา สุภาพ, สังคมและวัฒนธรรมไทย คำนิยม สังคม ครอบครั้ว ประเพณี, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๒๕.

^{๑๓๔}ประภาศรี สีหอำไพ, พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม , (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๙.

^{๑๓๕}วิชิต คณิงสุเกษม, หนังสือประกอบการค้นคว้าและอ่านเพิ่มเติม ส.ล.น.๕(กรุงเทพมหานคร: คลังวิชา, ๒๕๓๔), หน้า ๔๐ – ๔๒.

๒.๓.๙ การพัฒนาจริยธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

๑. วัชชีปัตตสูตร

ชื่อสูตรนี้ตั้งตามชื่อของภิกษุชื่อวัชชีบุตร หมายถึงบุตรของวัชชีราชกุลสาระสำคัญของวัชชีปัตตสูตร คือ ภิกษุวัชชีปัตตสูตร คือ ภิกษุวัชชีบุตรรูปนี้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะทรงประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี แล้วกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า สิกขาบท ๑๕๐ สิกขาบทที่ยกขึ้นแสดงทุกกึ่งเดือน ข้าพระองค์ไม่สามารถศึกษาได้หมด พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามว่า เธอจักสามารถศึกษาในสิกขา ๓ คือ อธิสัสสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ได้หรือไม่ ภิกษุวัชชี บุตรกราบทูลรับแล้วปฏิบัติตามคำแนะนำของพระพุทธเจ้า ครั้นต่อมาเมื่อภิกษุวัชชีบุตรได้ศึกษาสิกขา ๓ แล้วก็สามารถละราคะ โทสะ และโมหะได้อันเป็นการทำให้ภิกษุวัชชีบุตรไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล ไม่ประพฤตสิ่งเลวทรามอีก^{๑๓๖}

บทสรุปของวัชชีปัตตสูตร กล่าวถึงการที่ภิกษุจักไม่นำอกุศลกรรมหรือสิ่งที่เลวทรามอีกด้วย การศึกษาไตรสิกขาหรือสิกขา ๓ คือ ๑) อธิสัสสิกขา ๒) อธิจิตสิกขา ๓) อธิปัญญาสิกขา ซึ่งเป็นกรณีกิจของภิกษุในพระพุทธศาสนา

๒. ตติยสิกขาสสูตร

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายสิกขาบท ๑๕๐ สิกขาบทนี้ยกขึ้นแสดงเป็นข้อๆ ทุกกึ่งเดือน สรุปลงในสิกขา ๓ ประการ คือ ๑) อธิสัสสิกขา ๒) อธิจิตตสิกขา ๓) อธิปัญญาสิกขาจากนั้นตรัสถึงภิกษุที่มีศีล สมาธิ ปัญญาบริบูรณ์ แม้จะละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง แต่สมทานศึกษาในสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์อย่างมั่นคง ทำเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ให้แจ้งสิ้นอาสวะกิเลสด้วยปัญญาจึงเข้าถึง (ปรินิพพาน) ในปัจจุบันหรือเมื่อละสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการ อันเป็นเหตุให้เข้าถึงอันตรاپริณิพพายีบ้าง อุปหัจจปริณิพพายีบ้าง อังขารปริณิพพายีบ้าง สสังขารปริณิพพายีบ้าง อุทังโสโท อกนิฏฐคามีบ้าง เมื่อละสังโยชน์ ๓ ประการได้และทำให้ราคะ โทสะ โมหะเบาบางจึงเป็นสกทาคามี เมื่อละสังโยชน์ ๓ ประการได้จึงเป็นเอกพีชีโสดาบันบ้าง เป็นโกลังโกลโสดาบันบ้าง เป็นสัตตักขัตตุปรมาโสดาบันบ้าง^{๑๓๗}

บทสรุปของพระสูตรนี้ กล่าวถึง ผลสำเร็จทางจริยธรรมที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุที่ศึกษาตามกระบวนการแห่งไตรสิกขา

๓. ทุตติยสิกขัตตสูตร

ในทุตติยสิกขัตตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับสิกขา ๓ ประการในลักษณะปจฺฉาวิสัชนาด้วยพระองค์เองว่า สิกขาบท ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑) อธิสัสสิกขา ๒) อธิจิตตสิกขา ๓) อธิปัญญาสิกขา ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล ฯลฯ สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายนี้เรียกว่าอธิสัสสิกขา ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามทั้งหลาย ฯลฯ บรรลุดุตถถานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธ์

^{๑๓๖} ๐.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๐-๓๑๑.

^{๑๓๗} ๐.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๙๑/๓๑๙-๓๒๐.

เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า อธิจิตตสิกขา ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติขั้นไม่มี อาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา^{๑๓๘}

จากเนื้อหาทั้งสามสูตรที่ยกมาจากพระไตรปิฎก สามารถสรุปได้ว่ากรณีกิจของภิกษุคือ การพัฒนาจริยธรรมเพื่อเข้าถึงเป้าหมายคือ นิพพาน โดยอาศัยขบวนการฝึกหัด ศีลาอบรม ที่เรียกว่า ไตรสิกขา ประกอบด้วย อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เป็นต้นที่รวมของสิกขาบท ๑๕๐ สิกขาบท

๒.๓.๑๐ การพัฒนาจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ประมวลทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับแนวคิด ที่สอดคล้องกับการพัฒนาจริยธรรมตามหลักไตรสิกขา ซึ่งประมวลได้ดังนี้

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ได้กล่าวถึงสิกขา ๓ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งสรุปความได้ดังนี้

ปริเฉทที่ ๑ สीलนิตฺเต แสดงถึงการรักษาศีลเป็นพื้นฐานเบื้องต้นว่า ศีล คือ ธรรม ทั้งหลายมีเจตนาเป็นต้นของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาต และของบุคคลที่บำเพ็ญวัตรปฏิบัติอยู่ ที่ชื่อว่าศีล เพราะมีความปกติ ความปกติเป็นลักษณะของศีล คุณคือความหาโทษมิได้เป็นรสของศีล ความสะอาดเป็นอาการปรากฏของศีล หิริและโอตตปปะ เป็นปทัฏฐานของศีล ความไม่เดือนร้อน เป็นต้น เป็นอานิสงส์ของศีล ศีลมี ๕ อย่างคือ ๑) ปหาน คือการประหารซึ่งปาณาติบาต เป็นต้น ๒) เวรมณี คือการงดเว้น ๓) เจตนา คือ ความตั้งใจ ๔) สังวร คือ ความระวัง ๕) อวิติกม คือ ความไม่ ล่วงละเมิด ความเศร้าหมองของศีลคือภาวะที่ขาดศีล ความผ่องแผ้วของศีลคือภาวะที่ไม่ขาดศีล^{๑๓๙}

ปริเฉทที่ ๒ สมาธินิตฺเต แสดงถึงวิธีการเจริญปฏิกุศลสัญญากรรมฐาน กับธาตุวัตถุ ๕ กัมมฐาน อัน เป็นกัมมฐานหมวดสุดท้ายของสมถกัมมฐาน ๔๐ ประการว่า ภิกษุที่หมั่นประกอบปฏิกุศลสัญญาใน อาหาร โดยอาการ ๑๐ อย่าง คือ โดยการไป โดยการแสวงหา โดยการบริโภค โดยที่อยู่ โดยหมักหมม โดยยังไม่ย่อย โดยย่อยแล้ว โดยผล โดยหลังไหลออก และโดยเปื้อน ย่อมมีสุดที่เป็นที่ไปในเบื้องหน้า และภิกษุที่เจริญธาตุวัตถุวิฐาน ย่อมมีปัญญาแก่กล้า พิจารณากายเป็นปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ^{๑๔๐}

ปริเฉทที่ ๒ ปัญญาภูมินิตฺเต แสดงถึงการพิจารณาปฏิจจนุปบาท ๑๒ ประการอัน เป็นภูมิหรืออารมณ์ของวิปัสสนากัมมฐาน ประกอบด้วย อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ^{๑๔๑}

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงไตรสิกขาไว้ดังนี้ ข้อปฏิบัติ ๓ ขั้น ที่เรียกว่าไตรสิกขาหรือ สิกขา ๓ ขั้นแรกที่สุดเรียกว่า สीलสิกขา ได้แก่การฝึกฝนอบรมให้มีการประพฤติปฏิบัติถูกต้อง ทั้งที่เกี่ยวข้อง แก่สังคม ครอบครัว สิ่งที่ไม่มีชีวิต สิกขาขั้นที่ ๒ ที่สูงขึ้นไปอีกเรียกว่า จิตตสิกขาได้แก่การฝึกฝนอบรม

^{๑๓๘} ๐.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๙๑/๓๑๙-๓๒๐.

^{๑๓๙} สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), คัมภีร์วิสุทธิมรรค, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรีนติ้ง , ๒๕๔๖), หน้า ๙ - ๘๒.

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

^{๑๔๑} อ้างแล้ว.

ให้มีความสามารถบังคับจิตใจให้อยู่ในอำนาจให้สงบเงียบเป็นสุขก็ได้ให้บริสุทธิ์สะอาดดีก็ได้ ให้สามารถ
คือมีสมรรถภาพพร้อมที่จะปฏิบัติงานใดๆ ต่อไปก็ได้ สิกขาขั้นที่ ๓ เรียกว่าปัญญาสิกขา ได้แก่การ
อบรมจนเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ถึงที่สุดสามารถถอดความยึดถือด้วย
อุปทาน คือ ถอนความเียงเลาต่างๆ ออกไปได้ จากใจ ซึ่งเป็นการถอนจิตใจให้หลุดออกมาเสียจากสิ่ง
ที่มันเคยเข้าใจไปผูกพันไว้แต่ต้นมา^{๑๔๒}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงรูปแบบการพัฒนาจริยธรรมตามหลัก
ไตรสิกขาไว้ว่า ไตรสิกขาเป็นระบบการศึกษาซึ่งพัฒนาชีวิตที่ดำเนินไปทั้งระบบ มีดังนี้ ๑) ศีล เรียก
เต็มว่า อธิศีลสิกขา คือ สิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกในด้านการสัมพันธ์ติดต่อกับสิ่งแวดล้อม
ทั้งทางวัตถุและทางสังคม ทั้งด้วยอินทรีย์ต่างๆ และด้วยพฤติกรรมทางกาย-วาจา พุทธอีกอย่างหนึ่งว่า
การมีวิถีชีวิตที่ปลอดภัยไร้การเบียดเบียน หรือการดำเนินชีวิตที่เกื้อกูลแก่สังคม และแก่โลก ๒) สมาธิ
เรียกเต็มว่า อธิจิตตสิกขา คือ สิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกในด้านจิต หรือระดับจิตใจ ได้แก่การพัฒนา
คุณสมบัติต่างๆ ของจิตใจทั้งในด้านคุณธรรม (คุณภาพของจิต) ด้านความสามารถของจิต
(สมรรถภาพของจิต) และด้านความสุข (สุขภาพของจิต) ๓) ปัญญา เรียกเต็มว่า อธิปัญญาสิกขา คือ
สิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ความจริงตามที่มันเป็นตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็น
สากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมของโลกและชีวิตที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระปลอดปัญหาไร้
ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์ การศึกษา ๓ ด้าน เมื่อขยายออกเป็นข้อปฏิบัติ ก็มาเป็นมรรคมี
องค์ ๘ นั้นเอง ในทำนองเดียวกันมรรคมีองค์ ๘ เมื่อสรุปก็เป็นไตรสิกขา กล่าวคือด้านศีล กระจาย
ออกเป็นสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ นี่คือการใช้กายและวาจาให้ถูกต้องดีงามทั้งใน
การกระทำทั่วไป ในการสื่อสารสัมพันธ์และในการเลี้ยงชีพให้ถูกต้อง ด้านจิตใจ มีตัวทำหน้าที่สำคัญ ๓
ตัว คือ ต้องมีความเพียรพยายาม เรียกว่า สัมมาวายามะ ต้องมีสติเป็นตัวคอยจับคอยกำหนดให้
ทำงานได้ และเป็นตัวเตือนให้ไม่เผลอพลาด และให้เดินหน้าตลอดเวลา เรียกว่าสัมมาสติ และต้องมี
สมาธิให้ชัดเจนแน่วแน่ มีความสงบ ดำเนินไปอย่างมั่นคง เรียกว่า สัมมาสมาธิ ด้านปัญญา แยกเป็น ๒ คือ
สัมมาทิฐิ มีความเห็นความเข้าใจถูกต้อง และสัมมาสังกัปปะ ดำริถูกต้อง คือ วางแนวความคิดที่
จะนำชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง พอเริ่มกระบวนการโดยมีความรู้ความเข้าใจที่ทำให้วางแนวความคิด
ถูกต้องทั้งเจตจำนง และความเพียรพยายามนั้น จึงดำเนินชีวิตไปด้วยการเรียนรู้และปฏิบัติต่อ
ประสบการณ์ และสถานการณ์ต่างๆ อย่างถูกต้องได้ผลดี ไตรสิกขาก็มาประสานกับมรรคไตรสิกขาก็
คือ การพัฒนามนุษย์ให้ดำเนินชีวิตดีงามถูกต้องทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค ส่วนมรรค กล่าวคือ ทาง
ดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงามของมนุษย์ ก็ต้องเป็นวิถีชีวิตแห่งการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาคน คือ
สิกขา มรรคกับสิกขาจึงประสานเป็นอันเดียวกัน^{๑๔๓}

การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมตามแนวไตรสิกขา มองในแง่ของชีวิตมนุษย์ ๓ ด้าน ชีวิต
มนุษย์ มี ๓ แดน คือ ๑) แดนติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอก (ศีล) ๒) แดนของจิตใจที่ออกทาง
เจตจำนง (สมาธิ) ๓) แดนของความรู้ความเข้าใจ (ปัญญา) ชีวิตทั้ง ๓ ด้านนี้ ทำงานตลอดเวลา ฉะนั้น
มนุษย์จะต้องพัฒนา ๓ ด้านนี้ เพื่อดำรงและดำเนินชีวิตให้ไปได้ดี การพัฒนาแดนที่สัมพันธ์กับ

^{๑๔๒} พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๗๑ - ๗๗.

^{๑๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐๐ - ๖๑๘.

สิ่งแวดล้อม เรียกว่า ศีล เริ่มด้วย อินทรีย์สังวร (การรู้จักใช้อินทรีย์) ปัจจัย ปฏิเสวนา (การรู้จักเสพบริโภค) สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง) และปาฏิโมกข์ (การปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักการกฎกติกา) การพัฒนาแดนของจิตใจเรียกว่า สมาธิ เริ่มด้วยเจตจำนงลงไปถึงคุณสมบัติในจิตใจเช่น คุณธรรมต่างๆ สมรรถภาพของจิตใจเช่น ความเข้มแข็งหนักแน่น เป็นต้น และความสุขความร่าเริง ผ่องใจของจิตใจ ทั้ง ๓ แดนนี้จะต้องพัฒนาไปด้วยกันเป็นระบบที่เรียกว่าบูรณาการ กล่าวคือการพัฒนาด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม แล้วก็ด้านจิตใจเจตจำนงและด้านปัญญาความรู้เข้าใจดำเนินประสานไปด้วยกันและส่งผลต่อกัน โดยเจตจำนงของจิตใจ แสดงตัวออกมาสู่พฤติกรรมและการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ปัญญาที่รู้เข้าใจก็มาพัฒนาพฤติกรรมทำให้มีผลดียิ่งขึ้น และทำให้จิตใจมีขอบเขต ขยายออกไปแล้วมีสภาพที่ดีขึ้น เช่นเมื่อรู้เข้าใจเหตุผล รู้ว่าคนอื่นเขาก็รักชีวิตของเขาเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรไปทำร้ายเขา แต่ควรจะมีเมตตากรุณา การพัฒนาเมตตากรุณาจึงต้องอาศัยปัญญาความรู้ความเข้าใจ เมื่อทั้งสามส่วนประสานกัน ไปมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ก็จะเป็นด้านที่สนองและป้อนเลี้ยงด้านจิตใจและด้านปัญญาส่งผลหนุนกันไป^{๑๔๔}

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงไตรสิกขา ซึ่งใช้เป็นกรอบความคิดในการกำหนดมาตรฐานการเรียนรู้สาระ การเรียนรู้พระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. ๒๕๔๔ ไว้ดังนี้ เมื่อวิเคราะห์หัดแล้ว เราจะพบว่ามาตรฐาน ส๑.๓ เป็นเรื่องของพฤติกรรมที่แสดงออกมาให้ปรากฏแก่บุคคลอื่น เทียบได้กับอภิสลสิกขา (Process) เป็นการฝึกอบรมในเรื่องศีล คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย มาตรฐาน ส๑.๒ เป็นการพัฒนาคณธรรมที่ดี เช่น สมาธิ ศรัทธา เทียบได้กับ อภิจิตสิกขา (Attitude) เป็นการฝึกอบรมในเรื่องจิตใจคือคุณสมบัติที่ดีภายในจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมาธิ มาตรฐาน ส๑.๑ เป็นการพัฒนาความรู้ความเข้าใจและโลกียสัมมาทิฐิเทียบได้กับ อภิปญญาสิกขา (Knowledge) เป็นการฝึกอบรมในเรื่องปัญญา อย่างไรก็ตามการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขานั้นสามารถจัดการฝึกอบรมศีล สมาธิ ปัญญาไปพร้อมกันได้ เช่น ในการนั่งกรรมฐานเจริญอานาปานสติ คือ กำหนดลมหายใจเข้า-ออก ความสำรวมกาย วาจา ในขณะนั้นเป็นอภิสลสิกขา สมาธิ ในขณะนั้นเป็นอภิจิตสิกขา และปัญญาในขณะนั้นเป็นอภิปญญาสิกขา^{๑๔๕}

สนิท ศรีสำแดง ได้กล่าวว่า พุทธศาสนาสอนให้มนุษย์เข้าใจตนเอง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ทณฺโต เสฏฺฐมฺมํ มนุสฺสํ”^{๑๔๖} ซึ่งแปลว่า ผู้ฝึกฝนอบรมดีแล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด^{๑๔๗} ซึ่งหมายถึง การรู้ชัดและเข้าใจตนเองอย่างถ่องแท้แน่นอน การศึกษาในพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๓ หลักใหญ่ๆ คือ ศีล (Morality) คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกกาย วาจา ได้แก่วินัย กฎหมาย ระเบียบกติกาต่างๆ ๒) สมาธิ

^{๑๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **สู่การศึกษาแนวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐ - ๑๘

^{๑๔๕} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **กรอบความคิดในการจัดทำสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในหลักสูตรใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๘-๙.

^{๑๔๖} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๗๔/๑๐๐.

^{๑๔๗} พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๙๑/๒๑๑

(Concentration) คือ เครื่องมือในการทำจิตใจให้หนักแน่น ทำให้รู้จักตัวเองมากขึ้น ๓) ปัญญา (Wisdom) คือ แนวทางที่ใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต^{๑๔๘}

จิตรกร ตั้งเกษมสุข ได้กล่าวถึงไตรสิกขาไว้ว่าไตรสิกขานี้ นับถือกันว่าเป็น “พหุธรรมมีกถา” คือ เป็นคำสอนที่สมเด็จพระบรมครู ทรงแสดงบ่อยที่สุด เพราะเป็นข้อสรุปสาระสำคัญของการประพฤติปฏิบัติธรรมทั้งหมดทีเดียว ดังนั้น การฝึกอบรมตนเองในทางพุทธศาสนาที่สมบูรณ์ซึ่งต้องฝึกอบรมทั้งในด้านศีล สมาธิและปัญญาพร้อมกันไป ทั้งนี้ก็เพราะศีลเป็นพื้นฐานของสมาธิ สมาธิเป็นพื้นฐานของปัญญา และปัญญานั้นเองก็จะช่วยสนับสนุนให้การฝึกอบรมในขั้นศีลและขั้นสมาธิก้าวหน้ามากขึ้นตามลำดับ

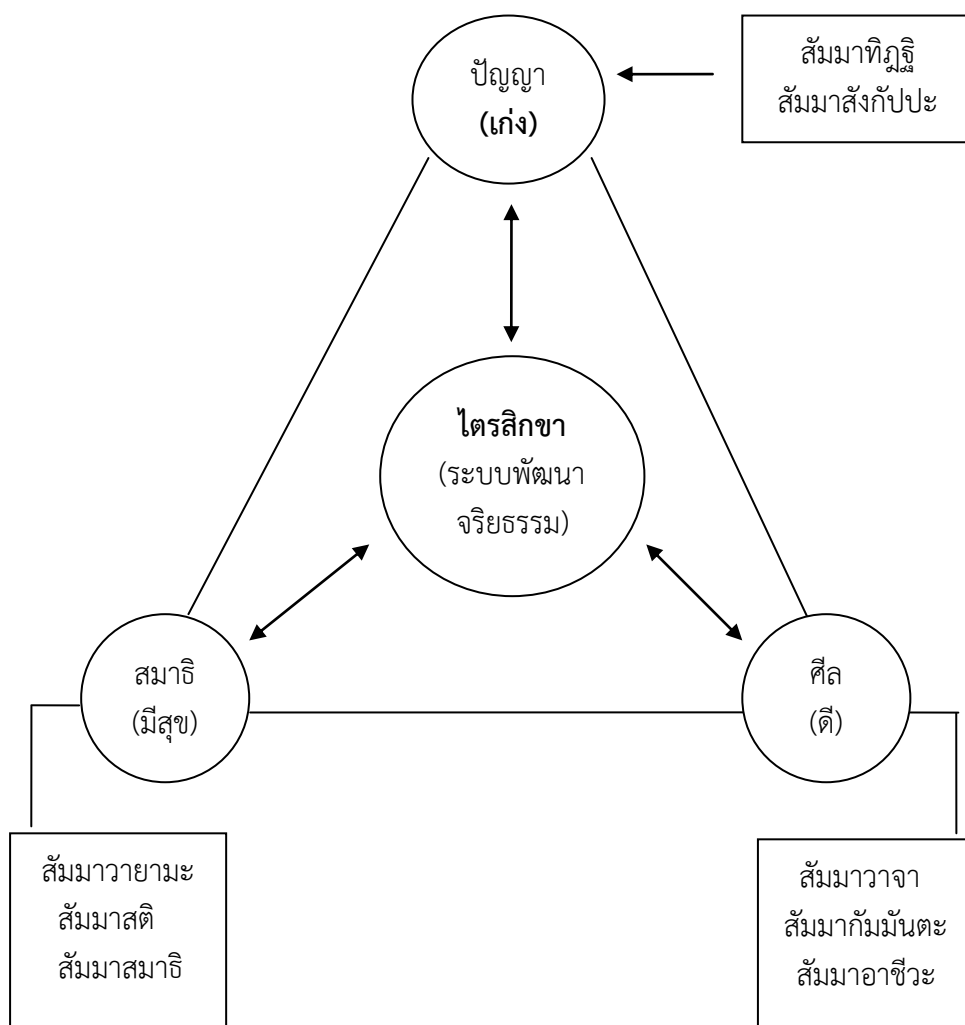
ประสิทธิ์ ทองอุ่น แสดงทัศนะเกี่ยวกับหลักไตรสิกขาไว้ว่า ไตรสิกขาเป็นระบบการศึกษาและระบบฝึกอบรมการศึกษาทำให้เกิดการดำเนินชีวิตที่ดี ในทางพระพุทธศาสนานั้น เมื่อฝึกตามหลักไตรสิกขาแล้ว มรรค คือ ข้อปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์ เรียกว่า อริยอัฏฐังคิกมรรคก็จะเกิดขึ้น การฝึกหรือการศึกษาไตรสิกขานี้มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิต สิกขามี ๓ ประการ คือ ๑) อธิศีลสิกขา หมายถึงการฝึกความประพฤติสุจริตทางกาย ทางวาจา และการประกอบอาชีพ ดำรงตนในสังคมแบบสาธุชน เป็นคนดีของสังคม เป็นคนมีระเบียบวินัยปฏิบัติหน้าที่ตามปทัสถานของสังคม มีความรับผิดชอบต่อสังคมเกื้อกูล รักษาและส่งเสริมสภาพแวดล้อมให้อยู่ในภาวะที่เอื้ออำนวยแก่ทุกคนในสังคมให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างดีงาม ๒) อธิจิตสิกขา หมายถึง การฝึกจิตสร้างคุณภาพและสมรรถภาพทางจิตให้เข้มแข็งมั่นคง แน่วแน่ควบคุมตนเองได้ดี มีสมาธิมีจิตที่สงบ บริสุทธิ์ ปราศจากสิ่งที่ทำให้เศร้าหมองอยู่ในสภาพพร้อมที่จะใช้ปัญญาอย่างลึกซึ้งและตรงตามสังขาร ๓) อธิปัญญาสิกขา หมายถึงการฝึกปัญญาให้เกิดความรู้ ความเข้าใจสรรพสิ่งตามความเป็นจริง มีจิตใจเป็นอิสระ มีปัญญาบริสุทธิ์ รู้แจ้งตามสภาพความเป็นจริง การฝึกปัญญาให้เป็นไปตามสภาพเช่นนี้ต้องอาศัยการฝึกจิตให้บริสุทธิ์เป็นพื้นฐานหลักความสัมพันธ์ของไตรสิกขานี้ ตามหลักวิชาการศึกษาทางตะวันตกจะครอบคลุมถึงการพัฒนาการทางสังคม พัฒนาการทางอารมณ์ และพัฒนาการทางปัญญา นั่นเอง เพียงแต่ว่าไตรสิกขานั้น ศึกษาเพื่อความรู้แจ้งจำเพาะตามแนวพุทธธรรม ซึ่งนำมาพัฒนาวิถีชีวิต คิดแก้ปัญหาและทำกิจกรรมฝึกต่างๆ ด้วยปัญญาอันบริสุทธิ์ เมื่อตลอดระบบไตรสิกขาแล้ว จะมีพฤติกรรมที่สุจริต ประพฤติเป็นคนดี มีสมาธิมั่นคง จิตใจแน่วแน่ มีปัญญา พิจารณาสภาพปัญหาเหตุปัจจัย สามารถจัดระบบดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมและถูกต้อง^{๑๔๙}

จากแหล่งเนื้อหาพระไตรปิฎก และแนวคิดจากเอกสารวิชาการของนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา จึงสรุปแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาจริยธรรมตามหลักไตรสิกขาได้ว่ารูปแบบการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมมีระบบการพัฒนาแบบบูรณาการที่เรียกว่า ไตรสิกขา คือ ๑) อธิศีลสิกขา (ศีล) การฝึกอบรมความสัมพันธ์ด้านสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ และด้านสิ่งแวดล้อมทางสังคม โดยพัฒนาทางสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ๒) อธิจิตสิกขา (สมาธิ) การฝึกอบรมด้าน

^{๑๔๘} สนิท ศรีสำแดง, พุทธศาสนากับหลักการศึกษาภาคทฤษฎีแห่งความรู้, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๕๔.

^{๑๔๙} ประสิทธิ์ ทองอุ่น, จิตวิทยาและพุทธศาสตร์, (สถาบันราชภัฏสุรินทร์ คณะครุศาสตร์ ภาควิชาจิตวิทยาและการแนะแนว, ๒๕๔๐), หน้า ๓๘.

จิตใจ เพื่อให้เกิดคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพ โดยพัฒนาทางสัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ ๓) อธิปัญญาศึกษา (ปัญญา) การฝึกอบรมเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจมองเห็นสิ่งหลายตามสภาวะที่เป็นจริง โดยพัฒนาทางสัมมาสังกัปปะ สามารถเขียนเป็นกรอบแนวคิดทฤษฎีรูปแบบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๑ แผนภูมิแสดงกรอบแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา

จากแผนภาพ ๒.๑ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของรูปแบบหรือกระบวนการในการพัฒนาจริยธรรมด้วยการเทียบกับมรรคมงคลแปด โดยเริ่มต้นที่ ปัญญา (เก่ง) ซึ่งประกอบด้วยปัจจัย สัมมาทิฐิคือการทำให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของจริยธรรม และปัจจัยสัมมาสังกัปปะคือการคิดที่จะสร้างจริยธรรม ศีล (ดี) ประกอบด้วยปัจจัยสัมมาวาจา คือ การใช้คำพูดที่ถูกต้องเหมาะสม ปัจจัย สัมมากัมมันตะคือการฝึกฝนลงมือปฏิบัติ ปัจจัยสัมมาอาชีวะคือการประพฤติตามกฎ ระเบียบ วินัย

วัฒนธรรมและประเพณี สมาธิ (มีความสุข) ประกอบด้วยปัจจัยสามวาทะคือการพยายามปฏิบัติให้เอื้อต่อหลักคุณธรรมจริยธรรมของสังคม ปัจจัยสามสติคือการระลึกถึงคุณธรรมจริยธรรมอยู่เสมอ และปัจจัยสามสมาธิคือการตั้งจิตมั่นต่อหลักคุณธรรมจริยธรรม

สรุปแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาจริยธรรมได้ว่าคุณธรรมจริยธรรมเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาทุกด้าน ทุกระดับชั้น ทั้งทางกาย วาจา และใจ ทั้งส่วนตัว ด้านสังคม อารมณ์ ด้านจิต ด้านปัญญา การดำเนินชีวิตหรือเป็นอยู่ทั้งระดับศีล ที่เราเรียกว่าศีลธรรม ทั้งระดับจิตใจคุณธรรมภายในหรือคุณภาพจิตใจ สมรรถภาพทางจิตและสุขภาพจิตที่มีสมาธิเป็นแกนกลางและทั้งระดับปัญญา ความคิด เหตุผล ความรู้เท่าทันความจริง ท่านเรียกว่า จริยธรรมทั้งสิ้น จริยธรรมกับชีวิตมนุษย์ ย่อมเป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานสำคัญ สำหรับพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในสังคมให้เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าเมื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แล้ว ทรัพยากรอื่นอันเป็นผลผลิตของมนุษย์ ก็จะมีพลอยมีค่าต่อมนุษยโลกอีกด้วย

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

จากการทบทวนเอกสารเกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ผู้วิจัยได้ทบทวนจากงานวิชาการแล้วพบว่านักวิชาการที่กล่าวถึงบทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม และสาระสำคัญไว้มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ บทบาทหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์ในสังคมไทย

เมื่อกล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ ในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันกระทั่งเป็นไปในอนาคต จะเห็นว่ามีมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตของพุทธบริษัทเป็นอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นศูนย์รวมศรัทธาของประชาชนผู้นับถือ และเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติ และอีกประการหนึ่ง พระพุทธศาสนาเป็นเหมือนรากเหง้าแห่งความเป็นชาติ และเป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิมของประเทศไทยทั้งด้านสังคม และวัฒนธรรม

ส่วนเหตุปัจจัยที่ทำให้พระสงฆ์ต้องมีการพัฒนาบทบาทของตนเอง เพื่อความเหมาะสมในสังคมนั้น ประกอบด้วย ๒ สาเหตุหลัก คือ

๑. **ปัจจัยภายนอก** ได้แก่ พระสงฆ์มีการเปลี่ยนแปลงบทบาท เนื่องจากชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ด้านการสื่อสารมวลชน ค่านิยมด้านความเชื่อดั้งเดิม รวมไปถึงการแทรกแซงของภาครัฐ นักการเมือง นักธุรกิจเอกชน

๒. **ปัจจัยภายใน** ได้แก่ องค์การของพระสงฆ์มีการเปลี่ยนแปลงบทบาท เนื่องจากปัจจัยภายในองค์กรเอง เช่น การเปลี่ยนแปลงการศึกษาของพระสงฆ์ กฎหมายคณะสงฆ์ การประชุมพระสังฆาธิการ และทัศนคติของพระสงฆ์ที่ได้รับการกล่อมเกลามาอย่างยาวนาน^{๑๕๐}

จากเหตุผลที่กล่าวมาในงานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์อาจกล่าวได้ว่าองค์กรสงฆ์และตัวของพระสงฆ์เอง เป็นกลไกขับเคลื่อนวิถีชีวิตของชาวพุทธให้เคลื่อนที่ไปอย่างมั่นคงแบบพุทธ

^{๑๕๐} จรินทร์ ยังสังข์, “บทบาทของพระสงฆ์ในกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖), หน้า ๘๐ – ๘๑.

ขณะเดียวกันกระแสทางสังคม บ้านเมือง เหตุการณ์ต่างๆ ก็มีส่วนกำหนดบทบาทให้พระสงฆ์ต้องพัฒนาและปรับกลยุทธ์ในการสั่งสอน และอบรมประชาชนทุกกลุ่มอย่างฉลาด และเป็นปัจจุบัน คือทันต่อเหตุการณ์ที่เคลื่อนไหวในสังคม เพื่อปรับท่าทีของตนให้กระชับขึ้น และพระสงฆ์จะต้องอาศัยศฤงคารเป็นอยู่ ขณะเดียวกันก็ต้องเข้ามามีบทบาทต่อชุมชน สังคมด้วยเหตุผล ๓ ประการ ดังนี้^{๑๕๑}

๑. การดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ต้องพึงพาปัจจัย ๔ จากพุทธศาสนิกชน
๒. สภาพและเหตุการณ์ในสังคมย่อมมีผลเกี่ยวกับข้อกับการบำเพ็ญสมณธรรม
๓. โดยคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา พระสงฆ์นั้น จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์

ความทุกข์

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ก็ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์นับแต่อดีต พระสงฆ์ ซึ่งผูกพันกับชาวบ้าน ถือเป็นแบบอย่างของความสัมพันธ์ที่ดี ระหว่างพระพุทธศาสนา กับสังคมมาโดยตลอด ว่าต้องพึงพาอาศัยซึ่งกันและกันในเกือบทุกด้านพอสรุปบทบาทของพระสงฆ์และวัด ดังต่อไปนี้^{๑๕๒}

๑. เป็นสถานศึกษาสำหรับชาวบ้าน ส่งบุตรหลานมารับใช้พระสงฆ์เพื่อรับการฝึกอบรมทางศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ รวมทั้งยังเป็นศูนย์รวมของเยาวชนด้วย
๒. เป็นสถานที่สงเคราะห์บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเล่าเรียน
๓. เป็นสถานพยาบาลผู้เจ็บป่วยตามภูมิรู้ของคนในสังคมในสมัยนั้น
๔. เป็นที่พักของคนเดินทาง
๕. เป็นสโมสรที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์
๖. เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลต่างๆ
๗. เป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาครอบครัว
๘. เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมต่างๆ
๙. เป็นคลังเก็บวัสดุของใช้ต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกัน
๑๐. เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการด้านพิธีกรรม
๑๑. เป็นศูนย์กลางบริหารหรือปกครอง

วัดและพระสงฆ์ สามารถแสดงบทบาทเหล่านี้ได้ เนื่องจากชาวบ้านเข้าใจว่าพระสงฆ์เป็นผู้มีความบริสุทธิ์ เป็นผู้เสียสละ และที่สำคัญที่สุด คือมีความรู้ดีกว่า พระสงฆ์เป็นผู้มีสติปัญญา รอบรู้วิชาการต่าง ๆ เหนือชาวบ้านทั่วไป สามารถให้คำปรึกษาแนะนำแก่ชาวบ้านในปัญหาต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ซึ่งเป็นความสำคัญที่ใกล้ชิดและมั่นคงเสมอมา เมื่อสังคมเปลี่ยนไป บุคคลจากภายนอกเข้ามา มีบทบาทต่อชุมชนในฐานะผู้ปกครอง พระสงฆ์จึงถูกลดบทบาทลงจากผู้นำในด้านต่างๆ เป็นเพียงผู้ประสานงานเชื่อมโยงระหว่างรัฐบาลกับประชาชน

^{๑๕๑} วัฒนา พัฒนพงศ์, พระสงฆ์กับบทบาททางการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖.

^{๑๕๒} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), การสัมมนาเรื่องพุทธศาสนากับสังคมไทยในปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร : พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๕), หน้า ๓๖.

ด้วยเหตุที่กล่าวมาแล้วนั้น จึงทำให้วัดและพระสงฆ์ ถูกลดบทบาทที่มีต่อการดำรงชีวิต และการพัฒนาของชาวบ้านลงอย่างมากมาย ปัจจัยอีก ๒ ประการ คือ^{๑๕๓}

๑. พระสงฆ์ไม่พยายามปรับปรุงตัวเองให้เข้ากับสังคมที่เปลี่ยนแปลง ไม่พยายามประยุกต์ความเจริญต่างๆ มาเสริมบทบาทของตนเองขึ้นใหม่
๒. การสูญเสียผู้นำทางปัญญาของพระสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์ไม่ศึกษาหาความรู้และเทคนิคใหม่ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชุมชนที่เคยแนบแน่นก็เริ่มห่างกันออกไป

๒.๔.๒ บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในอดีต

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้าน

พระพุทธองค์ทรงเห็นความสำคัญของพระสงฆ์ที่ผ่านการฝึกฝนตัวเองดีแล้วว่าน่าจะทำให้เกิดความสุขแก่ประชาชน ฉะนั้นจึงแสดงมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางที่จะนำไปสู่ความเป็นผู้เจริญ เป็นอารยธรรม เมื่อตนเองดับทุกข์ได้แล้ว ก็ควรเผยแผ่แจกจ่ายแนวทางนั้นแก่ผู้อื่นด้วย ดังนั้น จึงมีพุทธดำรัส ส่งพระสาวกออกประกาศศาสนาดังพระพุทธพจน์ ที่ว่า^{๑๕๔}

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์ และความสุขของคนจำนวนมากเพื่ออนุเคราะห์โลก จงประกาศพรหมจรรย์ อันมีความงามทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและ ผู้มีกิเลสคือรูปในดวงตาน้อย มีอยู่”

ในด้านสังคมและความเป็นอยู่ที่ผูกพันกับประชาชน คือ การเป็นอยู่ประจำวัน พระพุทธองค์ ก็ได้ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า “การบวชนี้ ต้องอาศัยชาวบ้านใส่บาตรเป็นอยู่ เธอพึงควรอุทิศหาในข้อนี้ตลอดชีวิต” “บรรพชิตต้องพิจารณาเนืองๆ ว่า ชีวิตเราเนื่องด้วยผู้อื่น จงทำตัวให้เป็นผู้ที่เลี้ยงง่าย”^{๑๕๕}

ในพหุการสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงการพึ่งพากันระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ด้วยการสงเคราะห์ด้วยการแสดงธรรมตอบแทนแก่พราหมณ์และคฤหัสถ์พวกนั้น ดังพระพุทธพจน์ว่า^{๑๕๖}

ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์ และคฤหบดีทั้งหลาย เป็นผู้อุปการะมากแก่เธอทั้งหลายบำรุงเธอทั้งหลายด้วยจิวร ปิณฑาต เสนาสนะ และยารักษาโรค แม้เธอทั้งหลาย ก็จะเป็นผู้มีอุปการะมากแก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะอันบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นเถิด

พระสงฆ์ต้องปฏิบัติหน้าที่ในฐานะเพื่อนมนุษย์ของโลกด้วยการอนุเคราะห์ ตามหลักทศ ๖ ในสังคาลสูตร ซึ่งพระพุทธองค์ ทรงแสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนไว้ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ

^{๑๕๓} อภิชัย พันธเสน, ความหวังทางออกและทางเลือกใหม่, ม.ป.ป., หน้า ๒๐๕ – ๒๐๗.

^{๑๕๔} วิ.มหา.(ไทย) ๔/๓๒/๓๒.

^{๑๕๕} วิ.มหา.(ไทย) ๔/๑๔๓/๑๕๘.

^{๑๕๖} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๙๒.

(ก) ข้อปฏิบัติสำหรับฝ่ายคฤหัสถ์ ดังพระดำรัสว่า ดูกรคฤหบดี สมณพราหมณ์ ผู้เป็นทิศเบื้องบน อันกุลบุตรพึงบำรงโดยฐานะ ๕ ดังนี้

๑. ด้วยกายกรรมประกอบด้วยเมตตา
๒. ด้วยวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา
๓. ด้วยมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา
๔. ด้วยความเป็นผู้ไม่มีปิตประตุ (เต็มใจต้อนรับ)
๕. ด้วยการจัดหาอามิสทานถวาย

(ข) ข้อปฏิบัติสำหรับฝ่ายบรรพชิต ดังพระดำรัสว่า สมณพราหมณ์ ผู้เป็นทิศเบื้องบน เมื่อได้รับการบำรง จากกุลบุตรโดยฐานะ ๕ อย่างแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรโดยฐานะ ๖ อย่าง ดังนี้^{๑๕๗}

๑. สอนให้ละเว้นจากความชั่ว
๒. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม
๔. สอนสิ่งที่ยังไม่เคยสดับเล่าเรียน
๕. ชี้แจงให้เข้าใจชัดเจนในสิ่งที่สดับเล่าเรียนแล้ว
๖. บอกทางสวรรค์ให้

เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนนั่นเอง จุดเน้น คือ ประชาชนบำรงพระสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ เป็นการให้วัตถุ พระสงฆ์ก็ตอบแทนประชาชนด้วยธรรม คือ แสดงธรรม ปฏิบัติธรรมให้ประชาชนเห็นเป็นตัวอย่าง

แต่ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับพระนั้น ต้องมีกรอบไม่เกินไปเลยพระวินัยซึ่งเป็นกรอบรักษาความสัมพันธ์ให้มั่นคง เช่น บทบัญญัติทางวินัยว่า ให้พระสงฆ์พิจารณาลงโทษปฏิสارانียกรรมแก่พระภิกษุที่ผิดต่อคฤหัสถ์^{๑๕๘} เช่น การขวนขวายเพื่อมิให้ลามมิใช่ประโยชน์ เพื่ออยู่ไม่ได้แห่งคฤหัสถ์ ต่ำว่า เปรียบเปรย ยุยงคฤหัสถ์ให้แตกแยกกัน รับคำเขาแล้ว ไม่ทำจริง เป็นต้น

จากความสัมพันธ์ที่พระองค์ได้แสดงแนวไว้ ได้ทรงทำเป็นตัวอย่าง และพระสงฆ์ได้สืบทอดเจตนารมณ์นั้นต่อ ๆ กันมา จึงทำให้พระสงฆ์กับคฤหัสถ์ถ้อยทีถ้อยอาศัยกันจวบเท่าพระพุทธศาสนาที่ตั้งมั่นในดินแดนไทยตลอด ๒๐๐ ปีที่ผ่านมา ทำให้เกิดความสัมพันธ์กันด้านอื่น ๆ ดังต่อไปนี้

๑. ความสัมพันธ์ด้านสังคม ประชาชน ได้ใช้วัดเป็นที่พบปะพูดคุย เป็นสถานที่จัดงานรื่นเริง งานบุญ เป็นสถานที่ปรับทุกข์เรื่องเดือนร้อนต่าง ๆ กับพระสงฆ์ วัดเป็นคลังเก็บวัสดุสำหรับชุมชน เป็นที่พักคนเดินทาง เป็นที่สงเคราะห์ผู้เจ็บป่วยด้วยการแพทย์โบราณเป็นที่สร้างผู้นำพัฒนาชุมชน เช่น การก่อสร้างโรงเรียน การชุดบ่อ ทำถนนหนทางสร้างสะพาน เป็นต้น

๒. ความสัมพันธ์ด้านการศึกษา พระสงฆ์กับคฤหัสถ์ได้ใช้วัดเป็นศูนย์การศึกษาของชุมชน

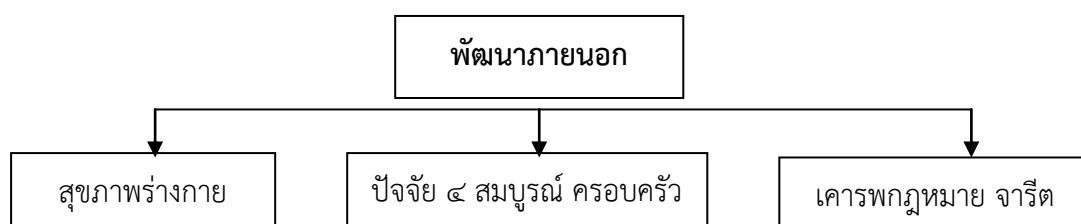
^{๑๕๗}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๔/๒๐๕.

^{๑๕๘}วิ.จู. (ไทย) ๖/๑๙๕/๖๘.

๓. ความสัมพันธ์ในด้านการผลิตศิลปกรรมและศิลปวัตถุ ทั้งพระสงฆ์และชาวบ้านต่างช่วยกันสร้างสรรค์งานศิลปวัตถุ เช่น ภูฏี วิหาร โบสถ์ ศาลาการเปรียญ หอไตร เป็นต้น เมื่อมีความสัมพันธ์อันดีแล้ว พระสงฆ์ก็สร้างบทบาทของตนต่อสังคมในทางสร้างสรรค์ ในฐานะผู้นำทางสติปัญญา

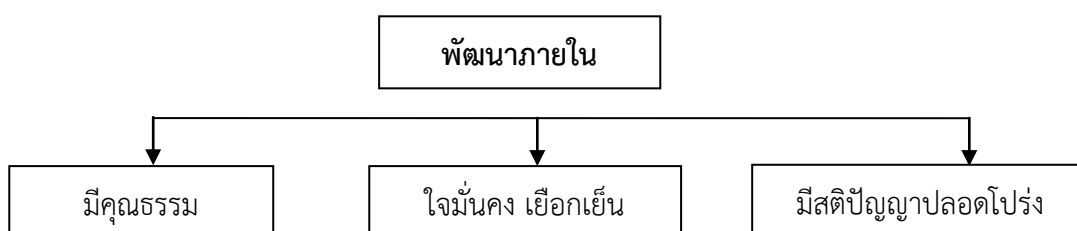
๒. บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาในอดีต

พระสงฆ์ในอดีตมีการพัฒนาศาสนิกชน ให้เกิดความเจริญงอกงาม เรียกว่า **“พัฒนา”** โดยแยก เป็น ๒ ลักษณะ คือการพัฒนาภายนอก และพัฒนาภายใน การพัฒนาภายนอกนั้น ได้รวมเอาการพัฒนาทางด้านร่างกาย ด้านปัจจัย ๔ การอยู่ดีกินดี และการอยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบวินัย และการเคารพกฎหมาย เป็นต้น ส่วนการพัฒนาภายในนั้น หมายถึง คุณธรรมทางจิตใจ และการพัฒนาความคิดสติปัญญาต่าง ๆ ให้มีคุณภาพที่ดี ซึ่งเขียนเป็นรูปภาพอธิบาย ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๒ การพัฒนาภายนอก

จากแผนภูมิที่ ๒.๒ การพัฒนาภายนอกนั้น หมายถึงการพัฒนาทางด้านร่างกาย ด้านปัจจัย ๔ การกินดีอยู่ดี และการอยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมาย

แผนภาพที่ ๒.๓ การพัฒนาภายใน

จากแผนภูมิที่ ๒.๓ การพัฒนาภายในนั้น หมายถึงคุณธรรมทางจิตใจ และการพัฒนาความคิดสติปัญญาต่าง ๆ ให้มีคุณภาพที่ดี

ในด้านเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ ที่มีหน้าที่ในการสร้างความเจริญทั้งภายนอก และภายในให้กับสังคมทุกระดับชั้นนั้น ในสมัยพุทธกาล พระราชาหรือผู้ปกครองอาณาจักรจะมีพระราชกรณียกิจ (คือ หน้าที่) ต่อพระสงฆ์ ๒ ประการ คือ ^{๑๕๙}

๑. ให้การอารักขาแก่พระสงฆ์ที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ให้ท่านอยู่เป็นสุข ดังหลักของวัชชีธรรมที่ว่า **“ให้ความคุ้มครองอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย โดยตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลาย ที่ยังมีได้มาสู่แว่นแคว้น และที่มาแล้ว พึงอยู่ในแคว้นนั้นโดยผาสุก”**

๒. การเข้าสอบถามปรึกษาปัญหาเกี่ยวกับพระสงฆ์ที่เรียกว่า สมณพราหมณปริปุจฉาอันเป็นข้อหนึ่งในจกัณทัตตัตตรของพระราชา เพื่อให้รู้ว่า อันใดดี อันใดชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง ^{๑๖๐}

ดังนั้น บทบาทของพระสงฆ์หลักจากได้รับการคุ้มครองดีแล้ว ก็มีหน้าที่ตอบแทนรัฐอยู่ ๒ ประการ คือ ^{๑๖๑}

๑. หน้าที่ในการแนะนำสั่งสอน (Educator) ให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจธรรมะที่ถูกต้อง เมื่อเข้าใจถูกต้อง ก็จะประพฤติอยู่ในศีลธรรม รู้จักฝึกอบรมจิตใจ ประชาชนอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ประพฤติดี ก็เป็นประโยชน์ต่อแผ่นดินไปเอง

๒. หน้าที่ในการเป็นผู้ให้คำปรึกษา (Advisor) ให้ความรู้ความเข้าใจแก่พระราชาในทางธรรม และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา แต่ไม่เข้าไปกุ่มอำนาจทางการเมืองอย่างนักบวชในบางศาสนา

บทบาทหลักของพระสงฆ์ ก็คือ การให้การศึกษาแก่ประชาชน ตามหลักพระพุทธศาสนาเรียกว่า บทบาทของครู บทบาทในฐานะครูเป็นบทบาทที่ถาวรตลอดมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน

บทบาทรองลงมา ได้แก่ การให้คำปรึกษา ในเรื่องสำคัญ ๆ ซึ่งคนในสังคมคาดหวัง โดยทั่วไปไม่กล้าตัดสินใจทำการอย่างใดอย่างหนึ่งลงไป ก็จะไปปรึกษาพระสงฆ์ในเรื่องนั้น ๆ

พระสงฆ์จึงต้องทำหน้าที่ช่วยในการตัดสินใจแก่ประชาชน บทบาทนี้แสดงให้เห็นความเป็นผู้นำในด้านภูมิปัญญา ในอดีตพระราชาหรือผู้นำประเทศ จะต้องสนับสนุนให้พระสงฆ์ มีการศึกษาอย่างเต็มที่ เพื่อให้พระสงฆ์มีความรู้ความสามารถ จะได้เป็นที่ปรึกษาของชาวบ้านได้อย่างถูกต้องดีงาม ^{๑๖๒}

๒.๔.๓ บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในปัจจุบัน

^{๑๕๙} สนิท สมักรการ, ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ชวนการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๑๔ – ๒๑๕.

^{๑๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕/๖๕

^{๑๖๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖

^{๑๖๒} สนิท สมักรการ, ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย, หน้า ๒๑๖.

พระสงฆ์ไทยในปัจจุบันมีบทบาทหน้าที่ทั้งทางโลกและทางธรรม พระสงฆ์มิใช่มีบทบาทและหน้าที่เฉพาะพิธีกรรมทางศาสนาอย่างเดียว ท่านยังมีความสามารถในการเป็นผู้นำด้านการบริหารและการช่วยเหลือสังคมเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก

๑. ปัจจัยที่ทำให้บทบาทของพระสงฆ์เปลี่ยนไป

เมื่อประเทศไทย ได้รับการพัฒนาประเทศให้เท่าทันกับอารยธรรมตะวันตก ในช่วง ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา แม้จะถือว่าเป็นผลดีแก่สังคม เพราะเป็นการทำให้เกิดความเจริญขึ้น แต่ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนออกจากวัด คนห่างพระสงฆ์ ถึงจะมีสถานบริการของรัฐตั้งอยู่ในบริเวณวัด แต่วัดและพระสงฆ์ก็ไม่มีบทบาทและไม่มีส่วนร่วมในการบริการหน่วยงานนั้น ๆ

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้บทบาทพระสงฆ์เปลี่ยนไป ก็คือ วัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ทั้งหลาย ไม่งดงามในสายตาของประชาชน เพราะพระสงฆ์บางรูป มีความประพฤติที่ย่อหย่อนในพระวินัย ประพฤติในสิ่งที่ขัดกับความรู้สึกรักของชาวบ้าน เช่น การเดินสูบบุหรี่ในที่สาธารณะ ขับขี่รถยนต์พาหนะด้วยตนเอง วัดสกปรกไม่ปิดกวาดทำความสะอาด เป็นต้น เมื่อพระสงฆ์มีความประพฤติเช่นนี้ ประชาชนก็เสื่อมศรัทธา ต่างหันหลังให้วัด คนจะเข้าวัดบ้าง ก็ในโอกาสทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา และในการประกอบพิธีที่เกี่ยวข้องกับพวกเขาโดยตรงเท่านั้น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ปกรณ์ คุณารักษ์ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับบทบาทที่ลดลงของพระสงฆ์ในปัจจุบันไว้ว่า มีสาเหตุมาจาก ความอ่อนแอของพระสงฆ์ เพราะไม่ได้สนใจเรื่องคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธองค์ แต่มัวไปยุ่งกับวัตถุมงคล เรื่องไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ ไม่ได้สอนให้ชาวบ้านแก้ปัญหาได้โดยวิถีพุทธ แต่ให้แก้ปัญหาโดยวิธีอื่น ๆ แบบผสมผสานซึ่งไม่ใช่เป้าหมายของพระพุทธศาสนาด้วยซ้ำไป^{๑๖๓}

๒. การฟื้นฟูบทบาทพระสงฆ์ในปัจจุบัน

เนื่องจากระบบเศรษฐกิจของประเทศไทย ได้เปลี่ยนจากการทำเพื่ออยู่ มาเป็นทำเพื่อขาย จึงส่งผลกระทบต่อชีวิต ชุมชน สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม อย่างรุนแรง ผลกระทบดังกล่าวมาจากปัจจัย ๔ ประการ คือ

๑. อารยธรรมตะวันตก
๒. การศึกษาแผนใหม่
๓. การพัฒนาแผนใหม่
๔. สื่อและการบันเทิงเพื่อการค้า ^{๑๖๔}

ปัจจัยทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นปัจจัยให้เกิดปัญหาขึ้นในสังคมปัจจุบัน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ จากการทำกินเอง ใช้เอง พึ่งตนเองได้ มาเป็นระบบซื้อขาย ทำให้เกิดความโลภ อันมีผลให้ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศต้องล้มละลายทางเศรษฐกิจ พึ่งตนเองไม่ได้ ธรรมชาติแวดล้อมส่วนใหญ่ถูกทำลายไป ชาวนาเป็นหนี้สินมากขึ้น ทำงานใช้หนี้กันไม่มีวันจบสิ้น

^{๑๖๓} ปกรณ์ คุณารักษ์, ปัญหาสังคม, (ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๐.

^{๑๖๔} สนิท สมักรการ , ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย หน้า ๒๒๒.

ครอบครัว ชุมชนและวัฒนธรรมแตกสลาย สุขภาพจิตเสื่อมโทรมมากขึ้น ชีวิตเคยเป็นไท ก็กลับกลายเป็นทาสของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่อย่างสลัดไม่หลุด

เมื่อสภาพสังคมเป็นเช่นนี้ องค์กรที่ผู้คนในสังคมนึกถึงว่า น่าจะมีทางออกให้กับสังคมก็คือสถาบันสงฆ์ ดังนั้นจึงได้มีแนวคิด ที่จะฟื้นฟูบทบาทของพระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ได้มีส่วนช่วยในการแก้ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นปัญหาที่ยากยิ่งนัก แต่ไม่เกินความสามารถที่จะแก้ไขได้ หากทุกคนในสังคมให้ความร่วมมือ และช่วยกันแก้ไข ถึงอย่างไรก็ตาม โดยที่แท้ความจริง พระสงฆ์เอง ท่านก็ได้ทำหน้าที่และมีบทบาทในเรื่องเหล่านี้ อย่างเต็มความสามารถมานานแล้ว ถึงแม้ว่าในปัจจุบันฝ่ายภาครัฐบาลจะไม่ได้ให้ความสนใจมากนักก็ตามแต่พระสงฆ์หลาย ๆ รูป ตัวอย่างเช่น

๑. พระพิศาลธรรมพาที (พระพยอม กลฺยาโณ) วัดสวนแก้ว จังหวัดนนทบุรี
๒. พระครูพิพิธประชานาถ (หลวงพ่อนาน สุทฺธสีโล) วัดสว่างสามัคคี จังหวัดสุรินทร์
๓. พระครูพิพิธธรรมรส (หลวงพ่อบัญญัติ อนุตฺตโร) วัดคัมมะฮู จังหวัดนครราชสีมา
๔. พระครูสุภาจารวัฒน์ (หลวงพ่อสือหา สุภาจาโร) อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร
๕. พระครูพิทักษ์นันทคุณ เจ้าคณะอำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน
๖. ครูพัฒนวิหการกิจ (หลวงพ่อดำ ธมฺมจาโร) วัดพัฒนาวนาราม จังหวัดสุรินทร์

พระสงฆ์ที่ยกตัวอย่างมานี้ ท่านได้มีเมตตาธรรม โดยพยายามชักชวนประชาชนให้หันหน้าเข้าหากันเพื่อร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันหาทางออก โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ช่วยให้คำแนะนำ ทั้งนี้ เพื่อให้ชาวบ้านรู้จักการพึ่งพาตนเอง คิดแก้ปัญหาด้วยตนเอง

๒.๔.๔ บทบาทที่อยู่ในความขัดแย้งทางทัศนคติทางสังคม

สถานการณ์ในปัจจุบันนี้ พระสงฆ์ ก็มีความลำบากใจอยู่มากต่อการวางตัวและแสดงบทบาทต่อสังคม เพราะท่าทีของคนในสังคมและพุทธศาสนิกชนที่มีต่อพระสงฆ์ ซึ่งพอจะแยกออกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มคอยคัดค้านหรือกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับการที่พระสงฆ์ลงมาทำงานพัฒนา ร่วมกับชาวบ้าน ๒) กลุ่มให้การสนับสนุน และ ๓) กลุ่มที่วางตัวเป็นกลางต่อบทบาทซึ่งพระสงฆ์แสดงออกไป

ตัวอย่างเช่น การสร้างโบสถ์ วิหาร ภูมิที่ใหญ่โตหรูหรา ชาวพุทธบางกลุ่มก็เห็นด้วยสนับสนุน บางกลุ่มก็ไม่เห็นด้วย เพราะเห็นว่าเป็นการฟุ่มเฟือย การดำเนินการศึกษาแบบใหม่ในรูปวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยสงฆ์ ชาวพุทธบางกลุ่มก็เห็นด้วย เห็นว่าเหมาะสมกับภาวะการณ์ปัจจุบันที่ต้องเปลี่ยนแปลงพัฒนาการไปตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่บางกลุ่มก็คัดค้าน การออกไปร่วมกันพัฒนาหมู่บ้าน ชาวพุทธบางกลุ่มก็เห็นด้วยแต่บางกลุ่มก็คัดค้าน^{๑๖๕}

จากตัวอย่างที่แสดงไว้ข้างต้น เป็นเรื่องที่สร้างความหนักใจให้แก่พระสงฆ์มากเพราะพระสงฆ์ในปัจจุบันอยู่ในลักษณะที่ถูกบีบทั้งสองด้าน ถ้าอยู่เฉยๆ ก็ว่าเอาไรต์เอาเปรียบฉฉฉฉแล้วก็เอาแต่จำวัด (นอน) ไม่เห็นทำประโยชน์อะไรแก่สังคมเลย แต่พอออกไปช่วยพัฒนาชุมชนสร้างถนน ช่วยรักษาผู้เจ็บป่วย ก็หาว่าประพฤติตนเกินขอบเขตวินัยสงฆ์ ไม่เหมาะสมกับสมณสาธูป พระภิกษุสามเณรในปัจจุบันจึงไม่รู้ว่าชาวบ้านจะเอาอย่างไรกับพระแน่ แม้ทางฝ่ายบ้านเมืองเองก็มีท่าทีเย็นชาต่อวงการ

^{๑๖๕} วัฒนา พัฒนพงษ์, พระสงฆ์กับบทบาททางการศึกษา, หน้า ๙๕.

ศาสนา บางทีอาจเป็นเพราะการยึดถือคำพึงเพยโบราณที่ว่า “ชั่วช่วงซี ดีช่วงสงฆ์ ” ก็ได้ เพราะปรากฏว่า ยังไม่ค่อยมีผลงานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในส่วนที่เกี่ยวกับความขัดแย้งหรือความสอดคล้องทางทัศนคติระหว่างชาวบ้านกับชาววัดเลย

ปัจจุบันนี้ ช่องว่างระหว่างสังคมวัด คือ พระสงฆ์ กับสังคมชาวบ้าน คือ คฤหัสถ์นั้นห่างกันมาก ช่องว่างนี้ยิ่งนานวันเข้าดูซึกจะห่างออกไปทุกที ภาพพจน์ของพระสงฆ์ที่ปรากฏอยู่ในสายตาของชาวบ้านก็มีแนวโน้มในทางลบอยู่เรื่อยๆ ประเพณีการทำบุญใส่บาตรพระ ทุกๆ เช้า ก็เริ่มลดลง สังเกตวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ จะพบว่า สมัยก่อน อาคารบ้านเรือนแน่นมีน้อย แต่ปรากฏว่ามีคนทำบุญตักบาตรกันมาก ซึ่งตรงกันข้ามกับปัจจุบัน ที่มีอาคารบ้านเรือนมากมาย แต่จำนวนประชาชนใส่บาตรกลับน้อยลงทุกวัน

พระสงฆ์ท่านมักจะมองโลกในแง่ดี ท่านคงไม่ทราบหรือกว่า ชาวพุทธบางประเภทนั้น เป็นชาวพุทธแต่เพียงในนาม บางทีทั้งปี่ทั้งชาติ ไม่เคยทำบุญตักบาตร อุบัติกรรมบำรุงพระสงฆ์ และศาสนาเลย แต่พวกนี้แหละ ที่ชอบตำหนิพระสงฆ์ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่ง ก็เอาแต่ทำบุญทำทานอย่างเดียว โดยไม่มองว่าการกระทำของตนนั้น ทำให้พระบางรูปเกิดกิเลส ซึ่งคนทั้งสองกลุ่มนี้ ต่างก็มีข้อบกพร่องด้วยกันทั้งคู่

กลุ่มแรก คือ จำพวกชาวพุทธที่ไม่เคยอุทิศบารุงศาสนา ไม่เคยถือศีล ฟังธรรมหรือพระนงหลวงวิชาการสมัยใหม่ ดูหมิ่นเหยียดหยามสถาบันสงฆ์โดยมิได้หวังดี เป็นกลุ่มที่น่าชิงชังน่าขยะแขยงอย่างยิ่ง เป็นเรื่องที่พระสงฆ์ทั้งหลายจะต้องพยายามดึงให้คนเหล่านี้ หันเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้องให้ได้ คนกลุ่มนี้จะต้องอาศัยพระภิกษุสามเณรที่มีการศึกษาสูงเท่านั้นจึงจะดึงมาได้

กลุ่มที่สอง คือ พวกเอาแต่ทำบุญทำทานอย่างเดียว โดยไม่พิจารณา เงินที่บริจาคให้พระหรือหน่วยงานของวัด ว่ามีความเหมาะสมหรือไม่ ลาภยศดังกล่าว จะแสดงบทบาทอันเป็นที่มาของรายได้ทรัพย์สินของท่านต่อไป ที่จริง ถ้ามีการสำรวจเงินบริจาคที่คฤหบดี เศรษฐีทั้งหลายถวายให้พระภิกษุสงฆ์บางรูปบางคนไปสร้างสิ่งอันไม่จำเป็นรับด่วน (บางครั้งยังขัดต่อสมณสาธูปเสียอีก) หรือใช้สอยส่วนตัว เช่น การสร้างกุฏิที่หรูหราเกินความจำเป็น การจัดการนุ่งส่วนตัวที่หรูหราเกินขอบเขตสมณสาธูปแล้ว จะเห็นว่าเป็นจำนวนเงินที่พระสงฆ์อีกกลุ่มหนึ่งสามารถนำไปสร้างโรงเรียน สงเคราะห์เด็กอนาถา สร้างที่พักและจัดซื้อยารักษาโรคแก่คนป่วย เป็นต้น ได้อย่างสบาย

๒.๔.๕ บทบาทของพระสงฆ์ในอนาคต

บทบาทในอนาคตของพระสงฆ์จะเป็นเช่นไรนั้น เป็นเรื่องที่ทำนายและคาดการณ์ได้ยาก แต่จะอย่างไรก็ตาม บทบาทในปัจจุบันของพระสงฆ์น่าจะมีส่วนสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทในอนาคตได้บ้าง เพราะฉะนั้น หากเราประสงค์ให้สถาบันสงฆ์ในอนาคตได้แสดงบทบาทในทางที่ถูกที่ควรและสอดคล้องกับทัศนคติ (ที่ชอบธรรม) ของสังคมแล้วไซ้ เราก็จะได้รับแรงดำเนินการต่อไปนี้ คือ

๑. ขจัดบทบาทที่ขัดต่อพระธรรมวินัย กฎหมาย และ ทัศนคติที่ดีงามของพุทธศาสนิกชน
๒. ปรับปรุงพัฒนามาบทบาทที่ดีและสอดคล้องกับพระธรรม วินัยและทัศนคติที่ดีงามของชาวบ้านในปัจจุบัน
๓. พัฒนาบทบาทที่ดีในอดีตบางบทบาท

๔. กำหนดบทบาทที่เห็นว่าน่าจะเหมาะสมกับยุคสมัย และสภาวะทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของไทยในปัจจุบัน

การดำเนินการดังกล่าวข้างต้นนั้น จะสัมฤทธิ์ผลได้ ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากหลายๆ ฝ่ายได้แก่ ภาครัฐบาล และภาคประชาชน ต้องพยายามปรับทัศนคติของตนที่ขัดแย้งกับทัศนคติส่วนใหญ่หรือขัดแย้งกับพระธรรมวินัย เพื่อให้พระสงฆ์ได้มีความปลอดภัยใจ ในการที่จะดำเนินศาสนกิจของท่าน ในส่วนแห่งการเกื้อกูลสังคมเพราะที่แล้ว ๆ มา แม้แต่ในปัจจุบัน พระสงฆ์ส่วนใหญ่ต้องกังวลกับเสียงคัดค้านเสียงวิพากษ์วิจารณ์ของชาวบ้านที่มีต่อการแสดงบทบาทของพระสงฆ์ ถ้าหากสามารถจัดความขัดแย้งทางทัศนคติเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ได้โดยเด็ดขาดแน่นอนแล้ว เชื่อกันว่าภาพพจน์ของสถาบันพระสงฆ์จะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี และทั้งยังช่วยเกื้อหนุนรัฐในทางการพัฒนาประเทศได้เป็นอย่างดีด้วย

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า การที่พระสงฆ์ซึ่งเป็นศาสนาทายาทหรือผู้สั่งสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ควรมีบทบาทที่เด่นชัดอยู่ ๒ อย่าง คือ (๑) เป็นผู้มีความสามารถในการสั่งสอนพุทธศาสนิกชน (๒) ความหลากหลายในระดับการพัฒนาพุทธศาสนิกชน นั้นหมายถึงว่าทั้งผู้สอนและผู้ปฏิบัติตาม ต้องเข้าใจบทบาทของแต่ละฝ่าย^{๑๖๖}

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาประเทศไทยเท่าที่เป็นอยู่ ได้เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมดังจะเห็นได้จากชื่อของแผนพัฒนาประเทศ ฉบับที่แล้วๆ มา โดยไม่ให้ความสนใจหรือให้ความสนใจน้อยมาก ต่อการพัฒนาทางจิตใจ ประเทศเกาหลี ซึ่งประสบความสำเร็จในการพัฒนาหมู่บ้านทั่วประเทศของเขานั้น ใช้ขั้นตอนการพัฒนาประเทศ โดยใช้การพัฒนาจิตใจให้อยู่ในอันดับที่หนึ่ง ส่วนการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ ถูกจัดไว้ในอันดับรอง

ประเทศไทยมีพระภิกษุสามเณรอยู่จำนวนมาก หากรัฐประสงค์ที่จะกำหนดแนวทางในการพัฒนาประเทศโดยเน้นความสำคัญของจิตใจแล้ว สามารถอาราธนาพระคุณเจ้าทั้งหลาย ออกไปปลุกเร้าชาวบ้านให้มีจิตสำนึกในคุณธรรมข้อต่าง ๆ เช่น ความรักในระเบียบวินัย ขยันหมั่นเพียร เป็นต้น และดูเหมือนจะหาบุคลากรในการปลุกเร้าชาวบ้านที่ดีเช่นนี้จากที่ไหนไม่ได้อีกแล้ว เพื่อไม่ให้เป็นการสายเกินแก้ เราจะต้องรีบเร่งฟื้นฟูและพัฒนาในทุกด้านอย่างถูกต้อง และเป็นระเบียบ โดยการพึ่งพาอาศัยพระสงฆ์เสียตั้งแต่บัดนี้ หากยังมัวรือร้ออยู่อาจจะสายเกินแก้ก็ได้

ส่วนในอนาคตบทบาทของพระสงฆ์ในด้านต่าง ๆ ผู้วิจัยเห็นว่าพระสงฆ์น่าจะมีบทบาทและเป็นฐานเสียงสำคัญในการช่วยให้ประชาชนตัดสินใจเรื่องต่างๆ ได้เป็นอย่างดี

บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์ มีดังต่อไปนี้

๑. บทบาทในการเป็นตัวอย่างที่ดีของสังคม

พระสงฆ์นอกจากมีบทบาทหน้าที่ในการอบรมสั่งสอน และ ปลุกฝังความมีคุณธรรมจริยธรรมให้แก่เด็กและเยาวชนแล้ว พระสงฆ์ยังต้องปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้เด็กเห็นด้วยซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการอบรมสั่งสอน เพื่อให้ผู้เรียนได้ซึมซับภาพลักษณ์แห่งความ

^{๑๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สถานการณ์พระพุทธศาสนาพลิกหน้าเป็นพัฒนา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖), หน้า ๓๙.

ดีความเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรมเป็นแนวทางที่จะนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ดังที่ วารุณี ธนวรานิข และคณะ ได้กล่าวว่า “แบบอย่างจะทำหน้าที่เป็นสิ่งเร้าให้เกิดกระบวนการเรียนรู้โดยการสังเกต ทำให้เกิดทัศนคติ ความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรมเปลี่ยนไปตามลักษณะ แบบอย่าง ที่สังเกต นอกจากกระบวนการสังเกต จะทำให้เกิดการเรียนรู้กฎเกณฑ์ของพฤติกรรมแล้ว บุคคลยังสามารถใช้กฎเกณฑ์เหล่านี้ ในการประเมินพฤติกรรมตนเอง ทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ ได้แก่ ความปิติ เมื่อสามารถทำตามมาตรฐานที่ตนตั้งไว้หรือเสียใจ ละอายใจ เมื่อกระทำผิดจากกฎเกณฑ์มาตรฐานที่กำหนดไว้”^{๑๖๗}

พระสงฆ์เมื่อได้รับการอุปสมบทถูกต้องตามพระธรรมวินัย จึงเป็นผู้ปฏิบัติตามพระธรรม คำสั่งสอน นำคำสั่งสอนนั้นมาสั่งสอนประชาชน และพระสงฆ์ก็เป็นผู้สืบทอดอายุของพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ในฐานะบุคลากรสำคัญของสถาบันพระพุทธศาสนาในสังคมไทย มีการเปลี่ยนแปลงบทบาท ต่อชุมชนหลายรูปแบบ แต่ในทางปฏิบัติก็ยังมีกระแสอนุรักษ์นิยมซึ่งพยายามเหนี่ยวรั้งด้วยการไม่ ส่งเสริมบทบาทใหม่ ๆ อันเป็นการเปลี่ยนแปลงของพระสงฆ์เป็นฝ่ายรักษาคุณภาพ หรือความสมดุล ของการเปลี่ยนแปลง ในขณะเดียวกัน กลุ่มผู้สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงก็ยังมีทัศนะที่แตกต่างกันบาง ประการ

๒. บทบาทด้านการเผยแผ่ศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นหัวใจหลักในการดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคง พระพุทธศาสนามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แผ่ขยายกว้างออกไป

พระกฤตพจน์ สุทธิจิตโต แสดงทัศนะเกี่ยวกับสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในปัจจุบันผ่านการปาฐกถาพิเศษของม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่อง “วิกฤติการณ์ในพระพุทธศาสนา” มีเนื้อหาครอบคลุมหลายประเด็น ส่วนเฉพาะที่เกี่ยวกับบทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมะของพระในปัจจุบันนั้น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เห็นว่า กลุ่มผู้เรียนรู้ธรรมะมีสองกลุ่ม ได้แก่ คนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ คนรุ่นเก่าต้องการรูปแบบการเผยแผ่แบบเก่า ได้แก่ การเทศน์ ด้วยถือว่าอาการที่นั่งฟังพระเทศน์นั้นได้บุญแล้ว ส่วนคนรุ่นใหม่มีแนวโน้มที่จะศึกษาในลักษณะวิชาการ ต้องการเหตุผลต้องการอธิบายละเอียดให้แจ่มแจ้ง และมีการซักถามได้ เช่น รูปแบบของการปาฐกถาการอภิปราย เป็นต้น^{๑๖๘}

๓. บทบาทด้านการให้การศึกษา

ในอดีตพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทโดยตรงในการใช้การศึกษาแก่ชุมชน ในปัจจุบันหน้าที่ในการจัดการศึกษาเป็นของกระทรวงศึกษาธิการ กล่าวไว้ว่าโรงเรียนได้ออกจากวัดมานานแล้วอย่างไร

^{๑๖๗} วารุณี ธนวรานิข และคณะ, “ผลการใช้เทคนิคแม่แบบที่มีต่อแรงจูงใจในการประกอบอาชีพอิสระของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบางกะปิ กรุงเทพมหานคร”, *วารสารการวิจัยทางการศึกษา*, (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๓๖) : ๑๘ – ๒๓.

^{๑๖๘} พระกฤตพจน์ สุทธิจิตโต, “บทบาทของเจ้าอาวาสที่มีต่อการพัฒนาสังคมจังหวัดสมุทรปราการ”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสารคาม), ๒๕๔๖, หน้า ๓๖.

ตาม พระและศาสนบุคคลอื่น ๆ ที่ยังมีบทบาทในการให้ความรู้เกี่ยวกับพุทธธรรมและจริยธรรมอันเป็นวิชาหรือความรู้พื้นฐานในการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสุขสงบ ทั้งในรูปแบบของการศึกษานอกระบบ เช่น ศูนย์การศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ห้องสมุดค่ายคุณธรรม อบรม ส่งเสริมอาชีพ เป็นต้น และการศึกษาในระบบ ได้แก่ การดูแลหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรสามัญศึกษา

ในส่วนที่เกี่ยวกับการดูแลหลักสูตรที่เป็นการศึกษาในระบบนั้น พระเทพเวที เห็นว่า

“สถาบันพระพุทธศาสนา และบุคคลที่รับผิดชอบต่อการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนา มีความบกพร่อง ย่อหย่อน ไม่เอาใจใส่ต่อศาสนกิจด้านการศึกษาเท่าที่ควร และมีได้ปรับปรุงระบบการศึกษาในความรับผิดชอบให้เหมาะสมกับยุคสมัย ดังนั้น ผู้ที่เกี่ยวข้องจะต้องหันมาทบทวนตรวจสอบข้อบกพร่องต่าง ๆ พร้อมทั้งมองกว้างไกลถึงสภาพความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปในสังคมและสภาพการจัดการศึกษาทางด้านพุทธศาสนา และศีลธรรมจรรยาในระบบการศึกษาของชาติ^{๑๖๙}

ส่วนการจัดการศึกษานอกระบบ รอบ รักษาพรหมณ์ ทำวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการจัดการกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนในจังหวัดนครศรีธรรมราช” ได้พบกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

๑. กิจกรรมด้านการให้การศึกษา และกิจกรรมพุทธศาสนา เช่น กิจกรรมเผยแผ่ธรรมะอบรมธรรมะในวัด
๒. กิจกรรมด้านการให้การศึกษาแก่เด็กก่อนวัยเรียน และนักเรียนในโรงเรียน เช่น การจัดอบรมค่ายคุณธรรม
๓. การจัดการศึกษานอกโรงเรียน ตามหลักสูตรของกรมการศึกษานอกโรงเรียน
๔. กิจกรรมในการให้การศึกษาอบรมแก่ประชาชนทั่วไป เช่น การออกเยี่ยมเยียนชาวบ้าน การจัดอบรมนอกวัด
๕. กิจกรรมการจัดสอนวิชาชีพ
๖. การจัดห้องสมุด และที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน^{๑๗๐}

อำนาจ บัวศิริ มีทัศนะว่า สถาบันศาสนาเป็นสถาบันที่บริการที่มีความสมบูรณ์แบบมากสำหรับสังคมไทย โดยเฉพาะในสมัยก่อน วัดนอกจากที่ทำหน้าที่ทางศาสนาแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นโรงเรียนของชุมชน เพราะพระสงฆ์เป็นครูสอนอย่างดีมีความเอาใจใส่เป็นพิเศษยิ่งกว่าครูอาชีพในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะเป็นคนในหมู่บ้าน เกิด และเติบโตขึ้นมาในสิ่งแวดล้อมเดียวกับนักเรียนเข้าใจปัญหาของชุมชน มีความผูกพันกับชุมชนอย่างลึกซึ้งจนแยกไม่ออก^{๑๗๑}

สรุปว่า พระสงฆ์ได้มีบทบาทสำคัญในด้านการศึกษาให้แก่นักเรียน นักศึกษา ซึ่งตรงตามหลักธรรมและคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์ต้องให้คำแนะนำ คำสั่งสอน แก่ผู้อื่นทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสงเคราะห์ทางจิต ซึ่งถือเป็นหน้าที่หลักของสงฆ์

^{๑๖๙} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธศาสนาในเอเชีย, หน้า ๗๕.

^{๑๗๐} พินิจ ลาภอนันต์, บทบาทของพระในการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๗๘.

^{๑๗๑} อำนาจ บัวศิริ, รวมข้อคิดเห็นและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ด้านการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘), หน้า ๒๗.

๔. บทบาทด้านเศรษฐกิจและการพัฒนาชุมชน

ในปัจจุบันพระสงฆ์นอกจากจะมีหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแล้ว พระสงฆ์ยังมีบทบาทในด้านเศรษฐกิจและการพัฒนาชุมชน ดังนี้

สมบุรณ์ สุขสำราญ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาตามแนวพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา” เป็นหนังสือที่เนื่องมาจากการศึกษา และวิจัยด้านศาสนากับการเมือง ศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการพัฒนา พบว่าพระนักพัฒนามีหลักการในพัฒนาแตกต่างกัน จัดเป็น ๔ ลักษณะได้แก่

๑. การพัฒนาโดยเน้นทางวัตถุ
๒. การพัฒนาโดยเน้นจิตใจ
๓. การพัฒนาโดยเน้นทั้งวัตถุ และจิตใจไปพร้อมๆ กัน
๔. การพัฒนาตามแต่สภาพความเหมาะสมของชุมชน^{๑๗๒}

จากผลงานเรื่องนี้ สมบุรณ์ สุขสำราญ สรุปว่า “งานพัฒนาของพระสงฆ์ช่วยให้พระสงฆ์รักษาสถานภาพ และบทบาทของตนไว้ในสภาพการที่สังคมการเมือง ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว และมีข้อเสนอแนะว่าข้าราชการควรเข้าสนับสนุนงานสังคมพัฒนา โดยให้มีการประสานงานกันอย่างแท้จริง”

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาสำหรับพระสงฆ์สามเณร และประชาชน ตามหลักสูตรของสถาบันนี้ หลักจากนักศึกษาเรียนจบภาคทฤษฎี ๔ ปี แล้วต้องปฏิบัติงาน เรียกว่าปฏิบัติศาสนกิจ ๑ ปี การปฏิบัติศาสนกิจมีวัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อให้พระสงฆ์ และสามเณรผู้มีความรู้ในระดับปริญญาตรี ได้นำความรู้ออกไปพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะชนบทห่างไกลอย่างน้อย ๑ ปี พระปริชา ธมมปุณฺณ(สัมภาษณ์) กล่าวถึงลักษณะการพัฒนาปฏิบัติศาสนกิจว่ามีได้กำหนดรูปแบบที่แน่นอนเพราะว่าบัณฑิตที่จบการศึกษาแล้วไปทำงานพัฒนาชุมชนในลักษณะจัดกิจกรรมโครงการอบรมการริเริ่มจัดตั้งศูนย์พัฒนา หรือ พัฒนาโดยเน้นการเผยแผ่ธรรมะก็ได้ หลักการของสถาบันนี้จึงมีลักษณะตามข้อที่ ๔ คือ การพัฒนาตามความเหมาะสมของสภาพพื้นที่

สรุปว่า งานของสงฆ์นอกจากจะมีหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแล้ว ยังมีส่วนช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจและพัฒนาชุมชน และงานพัฒนานั้นยังช่วยให้พระสงฆ์รักษาสถานภาพ และบทบาทของตนไว้ในสภาพที่สังคม สภาพเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

๕. บทบาทด้านการอนุรักษ์สภาวะแวดล้อมและทรัพยากร

วัดในปัจจุบันนี้ บางที่ตั้งอยู่ในเมือง บางที่ตั้งอยู่ในกลางป่า ซึ่งแวดล้อมไปด้วยธรรมชาติ ผืนป่า และนั่นคือบทบาทสำคัญของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์สภาวะแวดล้อมและทรัพยากรให้คงที่และพัฒนาไปให้ร่มรื่นและดียิ่งขึ้น

ร้อยตรีประสพสุข พันธุ์ประยูร ได้ให้ข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า พระสงฆ์ วัดและป่าเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เหตุที่วัดต้องมีป่า หรืออย่างน้อยต้องมีต้นไม้ใหญ่

^{๑๗๒} สมบุรณ์ สุขสำราญ, การพัฒนาตามแนวพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา, ม.ป.ป, หน้า ๔๖.

เพราะเป็นส่วนประกอบสำคัญในการปฏิบัติธรรม วัดมี ๒ ลักษณะคือวัดป่าและวัดในเมือง วัดป่านั้นส่วนมากตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นป่ามาก่อน ส่วนวัดในเมืองซึ่งตั้งในบริเวณที่โล่งแจ้ง เมื่อตั้งวัดแล้วต้องมีการปลูกต้นไม้ เพื่อสร้างเป็นป่าใหม่ ร้อยตรีประสพสุขเห็นว่ารัฐควรร่วมมือกับทางวัดในการอนุรักษ์และสร้างป่า เพราะประชาชนจะไม่กล้าเข้าไปทำลายป่าที่อยู่ในเขตวัด นอกจากนี้ยังเสียค่าใช้จ่ายน้อย เนื่องจากอาศัยพระสงฆ์เป็นผู้ดูแลรักษาให้อีกด้วย^{๑๗๓}

พระสมนึก นาโถ มีวิธีการในการอนุรักษ์ป่าอย่างน่าสนใจ “ท่านมีอุบายวิธีที่ทำให้ชาวบ้านช่วยกันรักษาป่า โดยสอนให้ชาวบ้านเห็นว่าต้นไม้ทุกต้นเป็นยา เมื่อต้นไม้ทุกต้นเป็นยาแล้วจึงตัดทิ้งไม่ได้ ต้องรักษาไว้ (เผื่อยามเจ็บป่วย) และยังมีการจัดกิจกรรม การอบรมหมอแผนโบราณ ซึ่งเป็นการดึงชาวบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าโดยไม่รู้ตัวเพิ่มขึ้นอีก^{๑๗๔}

สรุปว่า ทั้งสองประการมีความสำคัญต่อการพิทักษ์ป่า พระสมนึก มีประสบการณ์เฉพาะตัวที่น่าสนใจ และเป็นตัวอย่างที่ดี และพัฒนาสภาพแวดล้อมให้ดียิ่งขึ้น

๖. บทบาทในการธำรงวัฒนธรรมและความเป็นไทย

แม้ว่าพระพุทธศาสนามีได้กำเนิดในประเทศไทย มิได้มีศาสดาเป็นคนไทย และมีใช้มีเพียงประเทศไทยที่นับถือพระพุทธศาสนา แต่จากข้อเท็จจริงที่ปรากฏในส่วนหนึ่งของเหตุที่พระพุทธศาสนา “เป็นรากเหง้าของภูมิปัญญา และวัฒนธรรมไทย ในส่วนของผลของพระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นศาสนาพลเมือง หรือศาสนาชาติ (Civic Religion) ของชาวไทย คือ เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในการรวมความรู้สึกความเป็นไทย”^{๑๗๕} ดังนั้น พระพุทธศาสนา จึงมีฐานะเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมไทย

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้บรรยายพิเศษเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์กับปรัญรงค์วัฒนธรรมไทย ” ท่านได้ปรารภเหตุที่ปี พ.ศ.๒๕๓๗ เป็นปีทองการศึกษาของสงฆ์ และเป็นปรัญรงค์วัฒนธรรมไทยด้วย จึงกล่าวถึงความสัมพันธ์ของพระกับวัฒนธรรมไทย ท่านมีทัศนะเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ต่อวัฒนธรรม ดังนี้

๑. ตรวจสอบเนื้อหาสาระวัฒนธรรม พระสงฆ์ควรได้รับการศึกษา และมีหน้าที่ในการตรวจสอบวัฒนธรรมไทย ว่ามีความสัมพันธ์ทั้งในแง่บวกและแง่ลบ กับคำสอนของพระพุทธศาสนา คือพระธรรมวินัยอย่างถูกต้องก่อน

๒. ปรับบทบาทการเผยแผ่ธรรมะให้เข้าสู่สมัยและท้องถิ่น (ให้ถูกกาลเทศะ) พระสงฆ์ควรได้รับการศึกษาให้รู้เท่าทันสถานการณ์โลกปัจจุบัน เป็นการพัฒนาให้พระสงฆ์มีความรู้ความสามารถในการประกอบการเผยแผ่ หรือสื่อสารธรรมะให้เข้าถึงประชาชนได้อย่างเหมาะสมแก่กาลสมัย

^{๑๗๓} ประสพสุข พันธุ์ประยรู, บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ทางภาคเหนือของ ไทย, รายงานการวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕ – ๑๗.

^{๑๗๔} พระสมนึก นาโถ, ก่อนธารน้ำจะหยุดไหล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๖๙.

^{๑๗๕} อมรา พงศาพิชญ์, วัฒนธรรมศาสนาและชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา, ม.ป.ป., หน้า ๑๑๗ – ๑๑๙.

๓. บูรณาการทางศาสนา และวัฒนธรรมไทย ควรให้พระสงฆ์ได้รับการศึกษาให้ตระหนักถึงภาวะของตนในพระพุทธศาสนา และภาวะของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย เพื่อให้มีกรอบความคิดที่เด่นชัดในการเผยแผ่ตลอดจนทิศทางการกำหนดบทบาทต่างๆต่อชุมชน^{๑๗๖}

แนวความคิดของพระธรรมปิฎกในผลงานฉบับนี้ แม้ว่าจะเกี่ยวกับข้อกังขาเป้าหมายของการให้การศึกษาแก่พระสงฆ์ แต่ก็เป็นการสะท้อนให้เห็นทัศนะของท่านต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์วัฒนธรรม

ประมวล เพ็งจันทร์ กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา สังคมและวัฒนธรรมว่าการที่พระสงฆ์ในฐานะเป็นศาสนบุคคลจะมีคุณค่าต่อสังคมไทยอยู่หรือไม่ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไข ๓ ประการ คือ

๑. สถาบันสังคมต้องเกื้อกูลต่อการประพุดิพรหมจรรย์ ตามแนวทางที่ถูกตั้งตามคติแห่งพระธรรมวินัย

๒. สถาบันสงฆ์ต้องมีพลังอำนาจในการชี้แนะ และชักนำสังคมไทย ไปในทิศทางที่ถูกตั้ง

๓. สถาบันสงฆ์ต้องส่งเสริมเกื้อหนุนอุดมคติ และวิถีชีวิตตามแนวพุทธให้แก่สังคมไทย และได้ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ว่า สิ่งที่สำคัญที่สามารถมองเห็นว่าคณะสงฆ์ยังมีคุณค่า เป็นสถาบันทางพระพุทธศาสนา ทางสังคม และทางวัฒนธรรมอยู่หรือไม่ อยู่ที่ว่าสังคมไทยยังไว้น้อมเชื่อใจให้คณะสงฆ์เป็นเสาหลัก เป็นธงชัยแห่งพระพุทธศาสนาหรือไม่ ถ้าเมื่อใดภาพปรากฏว่าคฤหัสถ์สามารถประพุดิพรหมจรรย์ได้ดีกว่าพระภิกษุสงฆ์ คฤหัสถ์สามารถเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตได้ดีกว่าพระภิกษุสงฆ์ ก็ขอให้ พึงตระหนักเถิดว่า สถาบันสงฆ์กำลังเสื่อมแล้วในสังคมไทย^{๑๗๗}

วิจิตร เกิดวิสิษฐ์ และปรีชา ช้างขวัญยืน ได้แบ่งหน้าที่ของพระสงฆ์ไว้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ^{๑๗๘}

๑. หน้าที่ต่อพระพุทธศาสนา เช่น หน้าที่ศึกษาหาความรู้คำสอนของพระพุทธเจ้า ในพระไตรปิฎก หน้าที่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยบัญญัติ หน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาและหน้าที่รักษาและป้องกันพระพุทธศาสนาจากการดูหมิ่น เป็นต้น

๒. หน้าที่ต่อสังคมมนุษย์ชาติ เช่น หน้าที่สั่งสอนหลักธรรมหน้าที่สั่งสอนการนำหลักธรรมไปใช้ หน้าที่ให้บริการต่าง ๆ แก่สังคมเท่าที่จะทำได้ เป็นผู้นำสังคม และการเผยแผ่ สิ่งที่ได้ปฏิบัติดีแล้วไปนานาประเทศ เป็นต้น

นอกจากนี้ บทบาทของพระสงฆ์ที่มีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์แก่สังคม พอสรุปได้ ๔ ประการ ดังนี้^{๑๗๙}

^{๑๗๖} พระธรรมปิฎก, **สืบสานวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗), หน้า ๒๒.

^{๑๗๗} ประมวล เพ็งจันทร์, “พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ : ควรต่อเติมหรือสร้างใหม่”, **วารสารปัญญา**, ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๖ (ตุลาคม ๒๕๓๙) : ๗ – ๙.

^{๑๗๘} วิจิตร เกิดวิสิษฐ์ และปรีชา ช้างขวัญยืน, **หนังสือเรียนพระพุทธศาสนา ส.๐๑๑๒ - ส.๐๑๑๓**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓), หน้า ๖๘ – ๗๐.

^{๑๗๙} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **คู่มือครูจริยศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ เล่ม ๙**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๒), หน้า ๒๖.

๑. ในฐานะผู้นำทางวิญญาณเป็นที่พึ่งทางจิตใจเป็นกัลยาณมิตรของประชาชน
๒. ในฐานะเป็นผู้ให้การศึกษาโดยตรง
๓. ในฐานะเป็นผู้ส่งเสริมการพัฒนาประเทศ
๔. ในฐานะเป็นผู้ประสานทำให้เกิดความมั่นคงต่อรัฐ

สรุปว่า พระสงฆ์นอกจากมีบทบาทหน้าที่ในการอบรมสั่งสอน และ ปลุกฝังความมีคุณธรรมจริยธรรมให้แก่เด็กและเยาวชนแล้ว พระสงฆ์ยังต้องปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้เด็กเห็นด้วยซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการอบรมสั่งสอน เพื่อให้ผู้เรียนได้ซึมซับภาพลักษณ์แห่งความดีความเป็นผู้มีคุณธรรมจริยธรรมเป็นแนวทางที่จะนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน พระสงฆ์ในฐานะบุคลากรสำคัญของสถาบันพระพุทธศาสนาในสังคมไทย มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทต่อชุมชนหลายรูปแบบ แต่ในทางปฏิบัติก็ยังมีกระแสนุรักษ์นิยม งานพัฒนาของพระสงฆ์ช่วยให้พระสงฆ์รักษาสถานภาพ และบทบาทของตนไว้ในสภาพการที่สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๕.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวกับบทบาท

ในการวิจัยเรื่องบทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาจริยธรรมในโรงเรียนมัธยมศึกษาผู้วิจัยได้สืบค้นงานวิจัยที่ได้มีผู้ดำเนินการวิจัยเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้วเพื่อนำมาเสนอประกอบการกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยโดยประเด็นนี้ได้้นำการสืบค้นนั้นได้มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

พระครูชินวรานุวัตร (คำยวง) ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของวัดต่องานด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ : กรณีศึกษาชุมชนบ้านฆ้องน้อย จังหวัดราชบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ๑) บทบาทของวัดต่องานด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าด้านการพัฒนาจิตใจ ประชาชนมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมาก ส่วนในด้านการพัฒนาท้องถิ่น อยู่ในระดับปานกลาง และด้านการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม พบว่า ประชาชนมีความคิดเห็นอยู่ในระดับปานกลาง ๒) บทบาทของวัดต่องานด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ จำแนกตามสถานสภาพส่วนบุคคลโดยรวม ประชาชนที่มีอาชีพ และประสบการณ์ในการเข้าวัดที่แตกต่างกัน มีความคิดเห็นต่อบทบาทของวัดในงานด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ แตกต่างกัน ซึ่งยอมรับสมมติฐานที่ตั้งไว้ สำหรับประชาชนที่มีเพศ อายุ และระดับการศึกษาที่แตกต่างกัน มีความคิดเห็นต่อบทบาทของวัดในงานด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ไม่แตกต่างกัน ซึ่งปฏิเสธสมมติฐาน ที่ตั้งไว้ ๓) ปัญหาส่วนใหญ่ของวัดในการดำเนินงานด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ คือ ปัญหาการ นโยบายการทำงานขาดแผนงานการจัดการที่เหมาะสมกับงานและการกระจายงานการอนุเคราะห์ ส่งเสริมในด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ทั้ง ๓ ด้านให้แก่ชุมชนไม่ทั่วถึงครอบคลุมทุกพื้นที่ ขาดการจัดกิจกรรมการด้านส่งเสริมในงานการสาธารณสุขสงเคราะห์ให้แก่ชุมชน และการดำเนิน งานหรือดำเนินกิจกรรมขาดความต่อเนื่องและเป็นรูปธรรม และขาดกำลังทุนสนับสนุนและขาดการประสานร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานเอกชน และขาดการส่งเสริมสนับสนุนจากคณะสงฆ์และประกอบกับการทำงานต่างวัดต่างทำขาดความร่วมมือกันทำงาน ทำให้การทำงาน ไปคนละทิศไม่สอดคล้องกันทำให้งานด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ไม่ก้าวหน้า ตลอดจนขาดบุคลากรที่มีคุณภาพและประสิทธิภาพในการทำงานและรองรับการปฏิบัติงานในอนาคตเป็น

จำนวนมาก ดังนั้น วัดและคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรีผู้หน้าที่รับผิดชอบงานในด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ทุกระดับ ควรมีการเพิ่มบุคลากรให้เพียงพอและควรเสริมเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติหน้าที่ให้มากยิ่งขึ้น และควรมีการกระจายอำนาจหน้าที่กระจายการปฏิบัติงานอย่างครอบคลุมทุกพื้นที่ทุกวัดของจังหวัดราชบุรีอย่างเหมาะสม ประกอบกับควรทำงานอย่างมีระบบเป็นแนวทางเดียวกัน และมีเครือข่ายร่วมมือกัน โดยการใช้ความรู้ความสามารถของบุคลากรให้เต็มศักยภาพ ตลอดจนมีความประพฤติงามด้วยศีลาจารวัตรตามหลักพระธรรมวินัย มีความอดทน เสียสละทุ่มเทอย่างจริงจัง เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา^{๑๘๐}

พระครูธรรมธาสายัณห์ จิตปัญโญ (คงวัณณะ) ได้วิจัยเรื่อง “ความคิดเห็นของครูและนักเรียนที่มีต่อบทบาทพระสอนธรรมศึกษาในโรงเรียนอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ” พบว่า ครูและนักเรียน มีความคิดเห็นต่อบทบาทพระสอนธรรมศึกษาในโรงเรียน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ โดยรวม แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ครูและนักเรียน มีความคิดเห็นต่อบทบาทพระสอนธรรมศึกษา ในด้านคุณธรรมและจริยธรรมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ และด้านความสามารถในการสอนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ นอกจากนี้ในด้านความสามารถในการสอน เมื่อพิจารณาเป็นด้านย่อย พบว่า ครูและนักเรียนมีความคิดเห็นแตกต่างกันในด้านการเตรียมการสอน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ และด้านการดำเนินการสอน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ส่วนด้านการวัดผลและการประเมินผล การเรียน ครูและนักเรียนมีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน ผลการศึกษาปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะ พบว่า ปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อบทบาทพระสอนธรรมศึกษาในโรงเรียนอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ ได้แก่ จำนวนครูพระสอนธรรมศึกษาที่ไม่เพียงพอ การเดินทางของครูพระสอนธรรมศึกษา การจัดเวลาในการเรียน การจัดทำแผนการสอน ค่าตอบแทน รวมไปถึงสื่อการสอนและการพัฒนาสื่อการสอนของครูพระสอนธรรมศึกษาที่ยังไม่ทันสมัย และความไม่มีเอกภาพในการวัดผลและประเมินผล ข้อเสนอแนะเพื่อแก้ไขปัญหา ได้แก่ การเพิ่มจำนวนครูพระสอนธรรมศึกษา การจัดให้มีรถรับส่ง การจัดเวลาเรียนให้เหมาะสม การจัดประชุมร่วมกันของครูพระสอนธรรมศึกษาและผู้บริหารโรงเรียน การเพิ่มค่าตอบแทน การจัดหาสื่อและวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ที่ทันสมัย^{๑๘๑}

พระครูวิชัยพัฒนาภรณ์ (วิชา วิชโย) ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ๑) บทบาทพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านอยู่ในระดับมากทุกด้าน ๒) ผลการเปรียบเทียบบทบาทพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี จำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล ทดสอบสมมติฐานโดยการวิเคราะห์

^{๑๘๐} พระครูชินวรานุวัตร (คำยวง), “บทบาทของวัดต่องานด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ : กรณีศึกษาชุมชนบ้านฆ้องน้อย จังหวัดราชบุรี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๑๘๑} พระครูธรรมธาสายัณห์ จิตปัญโญ (คงวัณณะ), “ความคิดเห็นของครูและนักเรียนที่มีต่อบทบาทพระสอนธรรมศึกษาในโรงเรียนอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

ความแตกต่างระหว่างตัวแปร พบว่า สถานภาพส่วนบุคคลด้านอายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษาทางธรรม และวุฒิการศึกษาเปรียญธรรม ไม่มีผลทำให้ความคิดเห็นต่อบทบาทพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานข้อที่ต้งไว้ ๓) ข้อเสนอแนะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี จำแนกตามรายด้านของการวิจัย คือ (๑) ด้านจริยวัตรผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา ควรอบรมให้พระสงฆ์ที่ปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาหนุ่มให้เรียบร้อย เป็นปริณมทล (๒) ด้านรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ควรปรับปรุงรูปแบบในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เป็นลักษณะของความร่วมมือทำงานเป็นทีม (๓) ด้านเทคนิคการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คณะสงฆ์ควรจัดให้มีการอบรมเทคนิคในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่พระสงฆ์ ซึ่งอาจจัดเป็นชั่วโมงเรียนหรืออบรมในหลักสูตรพัฒนาศักยภาพ และ (๔) ด้านรูปแบบของการสื่อสาร คณะสงฆ์ควรให้ทุนในการสนับสนุนการจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในระดับอำเภอ^{๑๘๒}

พระมหานิคม ญาณโสภโณ (สมเสนาะ) ได้วิจัยเรื่อง "บทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี" ผลการวิจัยพบว่า ๑) บทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า บทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี อยู่ในระดับมากทุกด้าน โดยค่าเฉลี่ยสูงสุดอยู่ที่ด้านเป็นศูนย์รวมจิตใจ ๒) ผลการเปรียบเทียบบทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนใน อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี จำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล พบว่า ผู้ตอบแบบ สอบถาม ที่มีวุฒิการศึกษาต่างกัน มีความคิดเห็นต่อบทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรีแตกต่างกัน ซึ่งยอมรับสมมติฐานที่ต้งไว้ ส่วนสถานภาพ เพศ อายุ ตำแหน่ง/หน้าที่ อาชีพ ประสบการณ์การทำงาน เงินเดือน/นิตยภัต ผู้ตอบแบบสอบถาม มีความคิดเห็นต่อบทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรีไม่แตกต่างกัน ซึ่งปฏิเสธสมมติฐานที่ต้งไว้ ๓) ปัญหาเกี่ยวกับบทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี คือ แหล่งเรียนรู้ไม่เพียงพอ ขาดป้ายนิทรรศการสำคัญทางพระพุทธศาสนา ขาดบุคลากรทดแทน ข้อเสนอแนะ คือ ควรมีการทำงานอย่างเป็นระบบ มีการวางแผนกลยุทธ์ เป้าประสงค์ การประเมินผล การปรับปรุงแก้ไข และให้องค์กรส่วนท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมมากขึ้น ควรเพิ่มแหล่งเรียนรู้ให้เพียงพอ ควรจัดเจ้าหน้าที่ดูแลแหล่งเรียนรู้ ควรดูแลรักษาอาคารเสนาสนะให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด สวยงาม มั่นคงแข็งแรง และใช้ประโยชน์ได้อย่างคุ้มค่า รวมทั้งควรกำหนดพื้นที่สงฆาวาสและพุทธาวาสอย่างเหมาะสม^{๑๘๓}

^{๑๘๒} พระครูวิชัยพัฒนารณ (วิชา วิชโย), "บทบาทพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี", *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๕๔).

^{๑๘๓} พระมหานิคม ญาณโสภโณ (สมเสนาะ) "บทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี", *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

วิเชียร เจนจบเขต ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสังฆาธิการในการพัฒนาวิถีชีวิตไทยใน จังหวัดนครปฐม” พบว่า บทบาทหลักธรรมและกุศโลบายของพระสังฆาธิการ ที่นำมาใช้ทางด้านการศึกษาในการพัฒนาวิถีชีวิตไทยในจังหวัดนครปฐม ส่วนใหญ่จะเน้นการศึกษาด้านปริยัติธรรม แผนกธรรม ควบคู่ไปกับการปกครองบุคลากรภายในวัด อีกทั้งยังใช้ความเพียรเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนด้วยกิจกรรมทางการเทศน์ การอบรม การประชุมแก่ประชาชน อุบาสก อุบาสิกา ทำการสงเคราะห์ด้านสาธารณูปการด้วยการก่อสร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ และยังให้การสาธารณสงเคราะห์เป็นที่พอใจแก่ประชาชน^{๑๘๔}

วิเชียร สีหาบุตร ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ศึกษากรณีพระธรรมมหาวิราณวัตร วัดไร่ขิงอำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม” ผลจากการวิจัยพบว่าพระธรรมมหาวิราณวัตร เป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทเกื้อกูลต่อการพัฒนาสังคมไทย โดยบทบาทด้านการปกครอง การศึกษา และการศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ ด้านสาธารณูปโภค และสาธารณสงเคราะห์ การฟื้นฟูและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และการทำนุบำรุงสิ่งแวดล้อม และแก้ปัญหาความยากจน เป็นที่ยอมรับของสังคมไทยทั่วไป ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาสังคมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม^{๑๘๕}

พระมหากำพล คุณงกโร ได้วิจัยเรื่อง ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการอบรมจริยธรรมแก่เยาวชนในอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี พบว่า กลุ่มผู้ปกครอง ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุระหว่าง ๓๑-๔๐ ปี มีอาชีพเป็นพนักงานบริษัทเอกชน สถานภาพสมรสอยู่ด้วยกัน มีระดับการศึกษาปริญญาตรีขึ้นไป และมีรายได้ต่อเดือนระหว่าง ๒,๐๐๐-๓,๐๐๐ บาท ความคิดเห็นของกลุ่มผู้ปกครองที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอบรมทางจริยธรรม คือ ด้านภาวะผู้นำ ด้านการเผยแผ่ธรรม ด้านการให้การศึกษา ด้านการให้ความรู้ ด้านการปกครองและด้านสาธารณูปโภคและระบบนิเวศ พบว่า กลุ่มผู้ปกครองมีความคิดเห็นต่อบทบาทของพระสงฆ์ ในด้านการอบรมทางจริยธรรม โดยภาพรวมและรายด้านอยู่ในระดับมากทุกด้าน กลุ่มเยาวชนผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุ ๑๗ ปี มีระดับการศึกษา ม.๖/ปวช. ที่เยาวชนเคยเข้าร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์คือ ด้านกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา จำนวนร้อยละของเยาวชนที่เคยได้รับการอบรมตามบทบาทของพระสงฆ์ ด้านกิจกรรมทางพระพุทธศาสนามากที่สุด และความถี่ในการทำกิจกรรมมีจำนวน ๕-๑๐ ครั้งต่อปี ความคิดเห็นของกลุ่มเยาวชนที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอบรมทางจริยธรรมคือ ด้านภาวะผู้นำ ด้านการเผยแผ่ธรรม ด้านการให้การศึกษา ด้านการให้ความรู้ด้านการปกครองและด้านสาธารณูปโภคและระบบนิเวศ พบว่า กลุ่มเยาวชนมีความคิดเห็นต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอบรมทางจริยธรรม โดยภาพรวมและรายด้านอยู่ในระดับมากทุกด้าน^{๑๘๖}

^{๑๘๔} วิเชียร เจนจบเขต, “บทบาทของพระสังฆาธิการในการพัฒนาวิถีชีวิตไทยใน จังหวัดนครปฐม”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, ๒๕๔๗).

^{๑๘๕} วิเชียร สีหาบุตร, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ศึกษากรณีพระธรรมมหาวิราณวัตรวัดไร่ขิง อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม”, **วิทยานิพนธ์ศึกษามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๗).

^{๑๘๖} พระมหากำพล คุณงกโร, **ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการอบรมจริยธรรมแก่เยาวชนในอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

สรุปว่า พระสงฆ์เป็นผู้ที่มีบทบาทเกื้อกูลต่อการพัฒนาสังคมไทย โดยบทบาทด้านการปกครอง การศึกษา และการศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ ด้านสาธารณูปโภค และสาธารณสงเคราะห์ การฟื้นฟูและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และการทำนุบำรุงสิ่งแวดล้อม และแก้ปัญหาภาวะ จนเป็นที่ยอมรับของสังคมไทยทั่วไป ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาสังคมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม พระสงฆ์นั้นจึงควรให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนามากขึ้นเพราะประชาชนนั้น มีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลาซึ่งปรากฏอยู่ในรูปของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นความเชื่อและค่านิยมเกี่ยวกับประเพณีต่างๆ ของชุมชน เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน ส่วนรวม ที่ก่อให้เกิดความสำนึกร่วมกันทางสังคม ทำให้สังคมมีจุดหมายร่วมกันในการพัฒนาชุมชน การพัฒนาด้านจิตใจ มีการรณรงค์ต่อต้านอบายมุข และเสริมสร้างความสามัคคี ให้แก่ประชาชนในชุมชน โดยพระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในด้านการเป็นผู้สนับสนุนให้คำปรึกษา และประสานงานกับหน่วยงานของทางราชการ และองค์กรเอกชนต่างๆ เนื่องจากมีปัจจัยสนับสนุน ให้พระสงฆ์มีบทบาทในการพัฒนาชุมชน เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนส่วนรวม เพราะพระสงฆ์เป็นสื่อบุคคลที่ก่อให้เกิดความสำนึกร่วมกันทางสังคม ทำให้สังคมมีจุดหมายร่วมกันในการพัฒนาชุมชน

๒.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ซึ่งมีผู้สนใจศึกษาค้นคว้างานวิจัยในเรื่องนี้จำนวนมากซึ่งสามารถสรุปได้ ดังนี้

ฐิตินันท์ ภควัฒนการ ได้วิจัยเรื่อง “คุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนโรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม ” พบว่า ระดับความรู้ในเรื่องคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนโรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม โดยภาพรวมและรายด้าน ได้แก่ ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ ความมีน้ำใจเสียสละ และความประหยัด พบว่าอยู่ในระดับสูงเช่นเดียวกัน ระดับพฤติกรรมคุณธรรมจริยธรรมโดยภาพรวมและรายด้าน ก็อยู่ในระดับสูง เมื่อเปรียบเทียบพฤติกรรมคุณธรรมจริยธรรมตามตัวแปรเพศ ระดับช่วงชั้น การศึกษาของบิดาและมารดา และอาชีพของผู้ปกครอง พบว่า มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐ .๐๕ ยกเว้นรายได้ของผู้ปกครองไม่พบความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ^{๑๘๗}

พระธรรณัท ขยายินโน (จินหนู) ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิธีการถ่ายทอดหลัก พุทธจริยธรรมแก่เยาวชนของสถาบันครอบครัว ศึกษากรณี ครอบครัวผู้ประกอบอาชีพทำสวนยางอำเภอเขาพนม จังหวัดกระบี่” พบว่า มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องคือ ขนาดของครอบครัว ความรู้ของ ผู้นำครอบครัว

^{๑๘๗} ฐิตินันท์ ภควัฒนการ, “การศึกษาคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียนโรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม”, วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, ๒๕๕๐).

รายได้ของครอบครัว และด้านทัศนคติที่มีต่อหลักพุทธจริยธรรมของผู้นำครอบครัว เป็นปัจจัยที่สำคัญ นอกจากนี้พบว่า การถ่ายทอดหลักพุทธหลักจริยธรรมนั้น เป็นลักษณะตาม จารีตประเพณีวัฒนธรรม คือในลักษณะที่การสอนนั้นเป็นไปเพื่อสั่งคมรอบข้าง หรือทำตาม ๆ กันมาไม่ใช่สอนเพื่อให้ปฏิบัติและนำไปใช้กับชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้องเช่น หลักเบญจศีล เบญจธรรม มีการสอนเรื่องการห้ามลักทรัพย์มากที่สุด เพราะคนที่ลักทรัพย์ของผู้อื่นย่อมเป็นบุคคลที่สังคมไม่ยอมรับ ซึ่งโดยความเป็นจริง หลักเบญจศีลเบญจธรรม ข้อที่ควรสอนมากที่สุด คือ การห้ามดื่มสุราเพราะสุราเป็นเหตุให้ทำผิดในข้ออื่นๆ ได้ทุกข้อ^{๑๘๘}

พระมหาเดชศักดิ์ ธีรปญโญ (โพธิ์ชัย) ได้วิจัยเรื่อง “จริยศึกษาเพื่อพัฒนาจริยธรรมแก่นักเรียนตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา” ผลการศึกษาพบว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ส่วนใหญ่ที่ใช้สอนนักเรียนค่อนข้างยากทำให้นักเรียนไม่เข้าใจในหลักธรรม อาจเป็นเพราะว่า ทักษะการสอนของครูไม่พัฒนาขึ้น เด็กขาดแรงจูงใจ ครูผู้สอนไม่เข้าใจอย่างลึกซึ้งในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาบางประเด็นซึ่งเป็นแนวความคิดด้านพุทธปรัชญา และปัจจุบันการสอนหลักธรรมในสถานศึกษาเน้นให้ความรู้ได้มากกว่าการสอนภาคปฏิบัติ ส่วนด้านคุณธรรมและจริยธรรม จะต้องดำเนินการให้นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง เพื่อพัฒนาตนเองและสังคม ในฐานะที่เป็นสมาชิกของครอบครัวและประเทศชาติ^{๑๘๙}

พระประกาศิต ปณณารโธ (ยามประโคน) ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนาในการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนโรงเรียนวัดบ้านสะแกข่า ตำบลสะแกข่า อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์”, ผลการวิจัย พบว่าครู เป็นผู้มีบทบาทต่อนักเรียนทั่วไปในด้านการจัดการเรียนการสอน การเลือกเนื้อหาให้เหมาะสมกับนักเรียน การใช้เทคนิคและวิธีการสอน นอกจากนั้น ครูยังเป็นผู้ช่วยพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียน โดยมุ่งหวังพัฒนาให้ศิษย์เป็นคนดี คนเก่ง มีทักษะความคิด และการปฏิบัติตนให้ถูกต้อง ในด้านเทคนิค และวิธีการสอนวิชาพระพุทธศาสนาของโรงเรียนวัดบ้านสะแกข่า พบว่า ครูใช้กิจกรรมต่างๆ สำหรับการสอน เพื่อพัฒนานักเรียนทั้งในด้านพฤติกรรมทางกาย วาจาและจิตใจ ปลุกเร้าให้มีส่วนร่วม ให้โอกาสและเห็นความสำคัญ มีการฝึกทักษะใหม่ให้นักเรียน จัดสถานที่ให้เหมาะสมแก่นักเรียน สร้างบรรยากาศและมีการจัดกิจกรรมที่หลากหลาย ส่วนวิธีการสอนวิชาพระพุทธศาสนาที่สำคัญคือ แบบบรรยาย แบบสาธิต ทำกิจกรรมกลุ่ม การแสดงบทบาทของนักเรียน แนวทางการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียนพบว่า ครูและโรงเรียนได้จัดกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ กิจกรรมไหว้ครู กิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา กิจกรรมวันพบผู้ปกครอง กิจกรรมเสวนาธรรมกิจกรรมเดินจงกรมเพื่อสุขภาพ กิจกรรมต้นไม้พูดได้ กิจกรรมนั่งสมาธิ โครงการค่ายพุทธบุตร การสวดมนต์ทุกวันศุกร์ และการสวดสวดนามหลวง ฯลฯ

^{๑๘๘} พระธรรณัท ขยาภินโน (จันทู), “ศึกษาวิธีการถ่ายทอดหลักพุทธจริยธรรมแก่เยาวชนของสถาบันครอบครัว : ศึกษากรณี ครอบครัวผู้ประกอบอาชีพทำสวนยางอำเภอเขาพนม จังหวัดกระบี่”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย๒๕๔๔)

^{๑๘๙} พระมหาเดชศักดิ์ ธีรปญโญ (โพธิ์ชัย), “จริยศึกษาเพื่อพัฒนาจริยธรรมแก่นักเรียนตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

กิจกรรมดังกล่าวเป็นการส่งเสริมให้นักเรียน เกิดจิตสำนึก และเป็นการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมในทางอ้อม ที่แสดงถึงความสามัคคี ความเสียสละ การประพฤติตนตามหลักพระพุทธศาสนา^{๑๙๐}

วิโรจน์ ธาระพุม ได้วิจัยเรื่อง “การปฏิบัติหน้าที่ต่อสังคมด้านการพัฒนา คุณธรรม จริยธรรมของพระธรรมวิทยากร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย” ผลการศึกษาพบว่า ๑) วิธีการสร้างความร่วมมือเพื่อให้เกิดความร่วมมือขึ้นระหว่าง บ้าน วัด และโรงเรียน ที่พระธรรมวิทยากรนำมาใช้ ได้แก่ การติดต่อสื่อสารและการประสานงาน ๒) สำหรับปัญหาอุปสรรคที่พบคือ ปัญหาด้านบุคลากร ด้านเงินทุน ด้านวัสดุอุปกรณ์ ด้านวิชาการ ด้านนิเทศงาน และด้านความร่วมมือ และประสานงาน ๓) การแก้ไขปัญหาที่พระธรรมวิทยากรต้องการ คือ การพัฒนาบุคลากร การสนับสนุนด้านทรัพยากร การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่การมีผู้เชี่ยวชาญและคณะที่ปรึกษา และการสร้างความร่วมมือ และประสานงาน และมีข้อเสนอแนะว่าแผนกพระธรรมวิทยากรควรร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐที่ทำงาน ด้านการเผยแพร่และพัฒนา คุณธรรม จริยธรรมทั่วประเทศให้มีวิธีการปฏิบัติเป็นรูปแบบเดียวกันทั้งประเทศ^{๑๙๑}

สรุปว่า การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเป็นสิ่งจำเป็นและเร่งด่วนเพื่อพัฒนาคนให้มีความสมบูรณ์พร้อมทั้งทางกายและจิตใจ เพื่อให้เป็นคนดีมีคุณธรรมสามารถเพื่อร่วมกันพัฒนาประเทศต่อไป ทั้งนี้บทบาทยังเป็นสิ่งจำเป็นที่แสดงออกของมนุษย์ เพราะบทบาทแสดงให้เห็นถึงความตั้งใจ ความพึงพอใจ ความเบื่อหน่าย ความอดสาหัสว่าจะทำงานหรือไม่ทำ แต่บทบาทนั้นก็ต้องมีปัจจัยอื่นที่สนับสนุนเพื่อให้งานที่ทำนั้นออกมาอย่างราบรื่น

๒.๕.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ซึ่งมีผู้สนใจศึกษาค้นคว้างานวิจัยในเรื่องนี้มีหลายท่าน ดังต่อไปนี้

ปริญญา ตรีธัญญา ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาจริยธรรมของเยาวชนนั้นควรได้รับความร่วมมือจากทั้งภาครัฐ เอกชน สามารถทำงานร่วมกันอย่างบูรณาการ ด้านบทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของเยาวชน พระสงฆ์ควรนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน เช่น การปฏิบัติสมาธิ เพื่อให้เยาวชนมีจิตใจสงบและโอภาสอารีต่อผู้อื่น พระสงฆ์ควรเป็นแบบทางสังคมด้านความประพฤติที่ดี ควรประพฤติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ให้เยาวชนสามารถนำไปใช้ใน ชีวิตประจำวันได้ และในการสอนต้องคำนึงถึงช่วงวัยของเยาวชนด้วย พระสงฆ์ควรเตือนให้เยาวชนรู้จัก ความประมาท และควรกล่าวถึงโทษของความประมาท โดยนำเหตุการณ์ปัจจุบันมาแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรม พระสงฆ์ควรส่งเสริมให้ครอบครัวเข้ามามีส่วนร่วมในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และควร

^{๑๙๐} พระประกาศิต ปญญาโร (ยามประโคน), “บทบาทของครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนาในการส่งเสริม จริยธรรมของนักเรียนโรงเรียนวัดบ้านสะแกข่า ตำบลสะแกข่า อำเภอมะนัง จังหวัดบุรีรัมย์” **วิทยานิพนธ์พุทธ ศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๑๙๑} วิโรจน์ ธาระพุม, “การศึกษาการปฏิบัติหน้าที่ต่อสังคมด้านการพัฒนาจริยธรรมของพระธรรมวิทยากร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย”, **วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต**, (คณะสังคมสงเคราะห์ ศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔.).

จัดกิจกรรมควบคู่ไปกับการให้ความรู้ เช่นการจัดค่ายคุณธรรม และต้องนำสื่อมัลติมีเดียมาประกอบการสอน เพื่อเป็นการจูงใจให้เยาวชนสนใจ พระสงฆ์ควรมีบทบาทเป็นผู้นำเยาวชนในการอนุรักษ์ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและประเพณี ให้เยาวชนเกิดความรักหวงแหน และรู้จักช่วยเหลือสังคมโดยการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ตามความเหมาะสม^{๑๙๒}

พรพานิ ทับทิมโต ได้วิจัยเรื่อง “การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในเยาวชน” ผลการศึกษาพบว่า โรงเรียนทอสีเป็นโรงเรียนที่สอนตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงประถมศึกษา ซึ่งเรียกได้ว่ามีเยาวชนของชาติศึกษาอยู่ที่นี่เป็นจำนวนมาก โรงเรียนทอสีได้ทำการปลูกฝังให้เด็กนักเรียนมีคุณธรรมจริยธรรมควบคู่ไปกับการศึกษาเล่าเรียนทางด้านวิชาการด้วย อีกทั้งนโยบายหรือแก่นหลักของโรงเรียนก็เน้นให้นักเรียนนั้นมีคุณธรรมจริยธรรม ความดีงามอยู่ในตัวเอง โรงเรียนมีการพัฒนาเด็กนักเรียนทางด้าน พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งเป็นหลักในการพัฒนา มิใช่เพียงแต่เด็กนักเรียนเท่านั้นที่ได้รับการพัฒนาทางด้านนี้ แต่รวมทั้งครู ผู้บริหารทั้งหลายก็ได้รับการพัฒนาครั้งนี้ด้วย ซึ่งทำให้โรงเรียนนี้มีการพัฒนาคนอย่างแท้จริง และที่สำคัญโรงเรียนทอสีนั้นยังเป็นโรงเรียนวิริยพยุหะ ซึ่งแตกต่างจากโรงเรียนทั่วไป กล่าวคือ เป็นโรงเรียนที่ใช้หลักพุทธธรรมของพระพุทธเจ้า นำมาประยุกต์ใช้กับการเรียนการสอน เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจถึงหลักพุทธธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไปพร้อมๆกับการรู้ถึงวิชาการ ความรู้ทั้งหลายที่โรงเรียนสั่งสอนให้ แต่ที่สำคัญไปกว่านั้นก็คือ โรงเรียนเน้นที่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นหลักความจริงของสรรพสิ่งทั้งหลายที่โรงเรียนเรียกว่าวิชาชีวิต มากกว่าทางด้านวิชาการที่โรงเรียนทั่วไปสั่งสอนได้ ดังนั้นจากจุดนี้จะเห็นได้ว่าโรงเรียนทอสีไม่ได้เน้นการปลูกฝังให้นักเรียนมีความรู้ทางด้านวิชาการเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังปลูกฝังคุณงามความดี ศีลธรรม คุณธรรมและจริยธรรมลงสู่เด็กด้วยการปฏิบัติที่จะนำผู้เรียนเข้าใจถึงหลักธรรมคำสอนทั้งหลายได้ ซึ่งจุดนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมลงสู่เด็กและเยาวชนไทย ให้มีจิตใจที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความดีงาม คุณธรรมจริยธรรม เพื่อให้เยาวชนไทยทั้งหลายกลายเป็นทรัพยากรที่ดีของชาติ และพัฒนาประเทศให้ก้าวสู่ความเจริญทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจสืบต่อไป^{๑๙๓}

พระครูสังฆรักษ์พรหมลิขิต ยโสธโร (คำเกษ) ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมจริยธรรมของนักเรียน : กรณีศึกษาโรงเรียนศรีวิชัยวิทยา อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม” การวิจัยพบว่า ๑) นักเรียนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับ บทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมจริยธรรมของนักเรียน : กรณีศึกษาโรงเรียนศรีวิชัยวิทยา อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณารายละเอียดในแต่ละข้อพบว่า นักเรียนมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากทุกข้อ ๒) ผลการเปรียบเทียบบทบาทพระสงฆ์ในการส่งเสริมจริยธรรมของนักเรียน : กรณีศึกษาโรงเรียนศรีวิชัยวิทยา อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม ทดสอบสมมติฐานโดยการวิเคราะห์ความแตกต่างตัวแปร เพศ อายุ ระดับการศึกษาและระดับผลการเรียน มีผลให้ความคิดเห็นของนักเรียนที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมจริยธรรมไม่แตกต่างกัน จึงเป็นการปฏิเสธสมมติฐานการวิจัยที่ตั้งไว้ ส่วนอาชีพผู้ปกครอง

^{๑๙๒} ปริญญา ตรีธัญญา , “บทบาทพระสงฆ์ต่อการพัฒนาจริยธรรมของเยาวชน” **วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต**, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๗).

^{๑๙๓} พรพานิ ทับทิมโต , “การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในเยาวชน ”, **วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐).

นั้น แตกต่างกันอย่างมีนัย สำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ และ ๓) ผลการศึกษาปัญหาอุปสรรค และแนวทางในการแก้ปัญหา บทบาทพระสงฆ์ในการส่งเสริมจริยธรรมของนักเรียน : กรณีศึกษาโรงเรียน ศรีวิชัยวิทยา อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม พบว่า ปัญหาที่สำคัญได้แก่ เด็กหนีเรียนบ่อยและไม่เอาใจใส่ในการเรียน แนวทางในการแก้ไขปัญหา ได้แก่ ควรตั้งกฎระเบียบข้อบังคับในการลงโทษนักเรียน อย่างหนักในเรื่อง หนีเรียน และส่งเสริมเด็กที่มีความขยันเรียนโดยมีทุนเรียนดีและทุนสำหรับผู้ขยันแต่ขาดทุนทรัพย์ในการเรียน^{๑๙๔}

พระมหาสิงห์ชัย ธมฺมชโย (เขียวสุก) ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการอบรม จริยธรรมเยาวชน ในตำบลศรีดงเย็น อำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่” จากผลการวิจัย พบว่า บทบาทของพระสงฆ์ตามความคาดหวังของกลุ่มผู้ปกครอง มีความเห็นว่า พระสงฆ์ทำบทบาทในด้าน สาธารณูปโภคและระบบนิเวศเป็นอันดับหนึ่ง และคาดหวังให้พระสงฆ์แสดงบทบาทในการอบรม เยาวชนให้ตั้งอยู่ในจริยธรรมให้มากขึ้น และการเป็นตัวอย่างที่ดีของเยาวชน เพื่อสร้างความเข้มแข็ง ให้กับชุมชนและครอบครัวเนื่องจากผู้ปกครองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพนอกบ้าน ทำให้การอบรมเลี้ยง อบรมหลานทำได้ไม่เต็มที่^{๑๙๕}

ระพีณ ชูชื่น ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริม คุณธรรม จริยธรรมของ นักเรียน ในโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดกรุงเทพมหานคร” พบว่า ด้านการสั่งสอนอบรมทางด้าน คุณธรรม จริยธรรมของนักเรียนในสถานศึกษา พระสงฆ์ส่วนมากเคยเข้ามาสั่งสอนอบรมด้าน คุณธรรม จริยธรรม ให้นักเรียนมากกว่าสัปดาห์ละ ๑ ครั้ง โดยส่วนมากเป็นครูสอนจริยศึกษาประจำโรงเรียน มากที่สุด รองมาคือ เป็นวิทยากรรับอาราธนามาแสดงธรรมเทศนา หรือแสดงปาฐกถาธรรม ส่วน เนื้อหาที่สั่งสอนคือ เรื่องความเมตตา กรุณา มากที่สุด รองลงมาคือเนื้อหาเกี่ยวกับความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และเสียสละ นอกจากนี้พระสงฆ์ส่วนมากยังเคยมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรม ในวันสำคัญร่วมกับ โรงเรียน โดยเป็นผู้ให้ความร่วมมือกับคณะครูอาจารย์มากที่สุด ส่วนการ จัดกิจกรรมภายใน สถานศึกษา พระสงฆ์ส่วนมากมีส่วนร่วมในการจัดรายการตอบปัญหาทางจริยธรรมในโอกาสพิเศษ ของโรงเรียนมากที่สุด รองมาคือ โครงการอบรมศีลธรรมนักเรียนภาคฤดูร้อน ด้านการให้คำแนะนำ ปรึกษาปัญหาจริยศึกษาในโรงเรียน พระสงฆ์ส่วนมากเคยให้คำแนะนำแก่นักเรียนในเรื่องความกตัญญู กตเวทิตา มากที่สุด รองลงมาคือ ความเมตตา กรุณา อุเบกขา และด้านการเป็นสื่อกลางระหว่างโรงเรียน กับชุมชน พระสงฆ์ส่วนมากเคยมีส่วนร่วมในการชักชวนสมาชิกในชุมชนให้เข้าร่วมกิจกรรมทาง จริยธรรมที่โรงเรียนจัดขึ้น โดยกิจกรรมวันสำคัญทางศาสนา ที่พระสงฆ์ชักชวนแก่สมาชิกในชุมชนมาก

^{๑๙๔} พระครูสังฆรักษ์พรหมลิขิต ยโสธโร (คำเกษ), “บทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมจริยธรรมของนักเรียน : กรณีศึกษาโรงเรียนศรีวิชัยวิทยา อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิต วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๑๙๕} พระมหาสิงห์ชัย ธมฺมชโย (เขียวสุก), “บทบาทของพระสงฆ์ในการอบรมจริยธรรมแก่เยาวชน ในตำบล ศรีดงเย็นอำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

ที่สุด ได้แก่ กิจกรรมวันวิสาขบูชา มากที่สุด รองลงมาคือ วันมาฆบูชา สำหรับกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนพิธีของโรงเรียนที่พระสงฆ์ ให้การชักชวนมากที่สุดคือ การตักบาตร รองลงมาคือ การฟังเทศน์^{๑๙๖}

พระกิตติศักดิ์ ยโสธโร ได้วิจัยเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พบว่า ในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ท่านมีวิธีเผยแผ่ในลักษณะ ให้คำแนะนำปรึกษา สนทนาตอบปัญหาข้อข้องใจและการแสดงธรรมเมื่อได้ฟังจากพระบรมศาสดาแล้วนำไปถ่ายทอดแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาและบุคคลทั่วไปให้เข้าใจหลักธรรมอันลึกซึ้งด้วยวิธีการบรรยายขยายความ เปรียบเทียบและตอบปัญหาธรรมเป็นต้น เป็นที่ไว้วางพระทัยของพระพุทธเจ้าทำให้บุคคลทั่วไปศรัทธาเลื่อมใสแล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนากันอย่างแพร่หลาย มีบางส่วนท่านนั้นที่ได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา เพราะยึดติดอยู่กับลัทธิเดิมอย่างแรงกล้าถึงกระนั้นก็ตาม ก็ได้หันมาอยู่ก็มีซึ่งเท่ากับได้สร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกลุ่มความเชื่อต่างๆ นับเป็นตัวอย่งการประกอบศาสนกิจดำเนินชีวิตและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี^{๑๙๗}

สรุปได้ว่า พระสงฆ์ถือเป็นหลักในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแก่สังคม เพราะพระสงฆ์เป็นผู้กำหนดรูปแบบและวิธีการ ซึ่งในปัจจุบันจะเห็นว่ามีจำนวนมากจากการศึกษางานวิจัยก็ได้มีผู้วิจัยศึกษาเรื่องนี้ไว้มากเช่นกัน ซึ่งผลการวิจัยแต่ละเล่มก็มีความใกล้เคียงกันในด้านเนื้อหาและบทสรุป ดังนั้น จึงสรุปจากการทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมได้ว่า พระสงฆ์มีบทบาทอย่างมากในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแก่สังคม ซึ่งพระสงฆ์จะเป็น ผู้ชักนำและชี้ทางให้กับประชาชนในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านการบริหาร ด้านการปกครอง ด้านการสาธารณสุขหรือด้านอื่นๆ พระสงฆ์จึงมีบทบาทอย่างมากในการดำเนินการใน เรื่องดังกล่าว บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์เป็นรูปแบบหนึ่งของวิถีปฏิบัติแบบพุทธศาสนาชาวบ้านระหว่างพระสงฆ์และชาวบ้านในท้องถิ่น ปัจจัยภายในท้องถิ่นมีอิทธิพลที่เด่นชัดต่อแรงจูงใจและการตัดสินใจแสดงบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ โดยปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนคือแรงจูงใจสำคัญศักยภาพและความสามารถของพระสงฆ์ที่จะส่งเสริมกิจกรรมการพัฒนาต่างๆมีส่วนเกี่ยวเนื่องกับความสัมพันธ์ทางศาสนาและสังคมระหว่างพระสงฆ์และชาวบ้านในชุมชนถ้าพระสงฆ์ไม่มีความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวบ้านและได้รับความศรัทธาจากชาวบ้าน พระสงฆ์ก็จะไม่สามารถส่งเสริมกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ในชุมชนได้

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาท แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาท แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมนั้น จะเห็นว่ามีผู้แสดงแนวคิดและมีทฤษฎีมากมายที่ได้กล่าวถึงเรื่องดังกล่าว จากการศึกษามาแล้ว จึงทำให้ทราบและเข้าใจในเรื่องบทบาทเป็นอย่างดีและจะนำไปสู่การศึกษาว่าการอบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่เยาวชนของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม ว่ามีบทบาทเช่นไร ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยไว้ดังนี้

^{๑๙๖} ระพิน ชูชื่น “บทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมจริยธรรมของนักเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร ”, *วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต* , (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐).

^{๑๙๗} พระกิตติศักดิ์ ยโสธโร, “บทบาทของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ข.

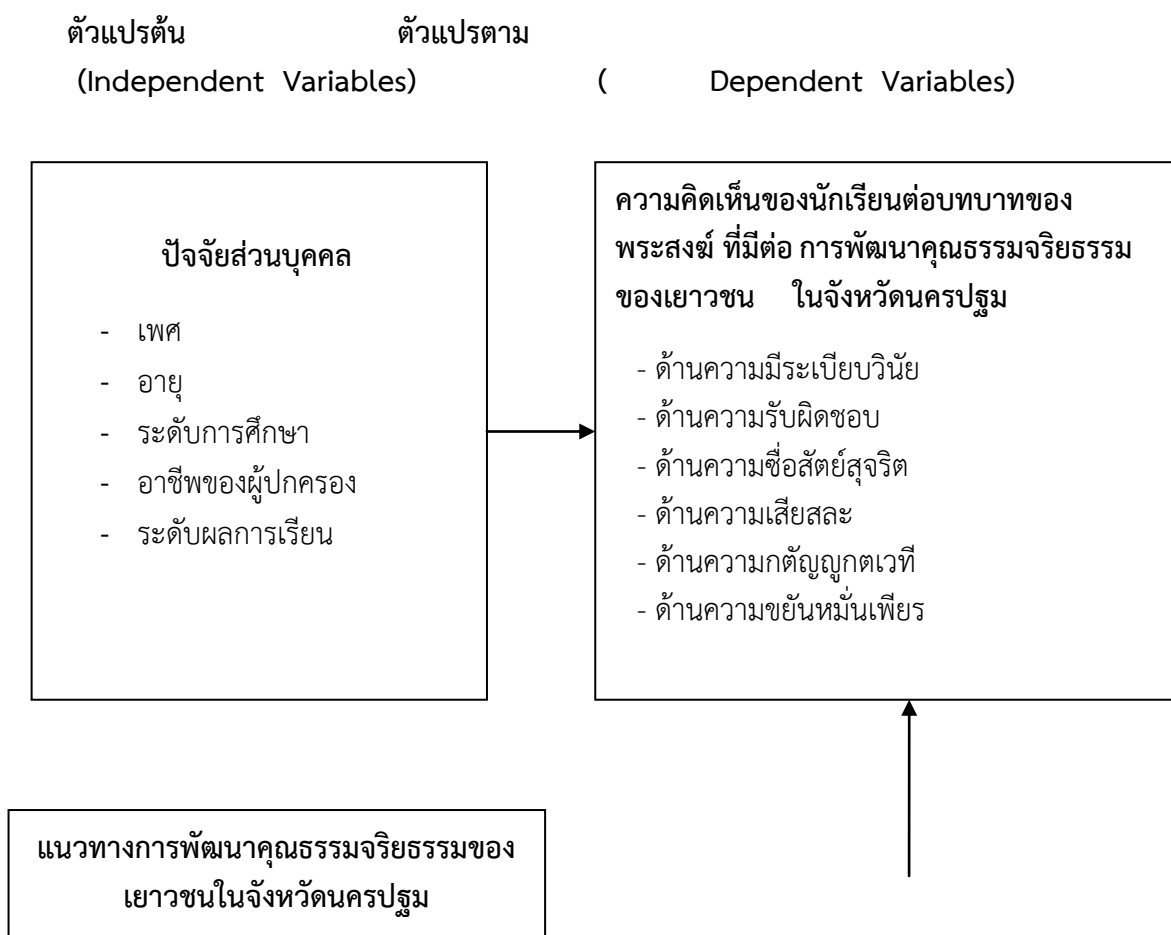
๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน ในจังหวัดนครปฐม” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยนำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework) ประกอบด้วยตัวแปรต้น (Independent Variables) และตัวแปรตาม (Dependent Variables) ดังนี้

ตัวแปรต้น (Independent Variables) คือ เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพของผู้ปกครองและระดับผลการเรียน

ตัวแปรตาม (Dependent Variables) คือ ความคิดเห็นของนักเรียนต่อบทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน ในจังหวัดนครปฐม โดยจัดเป็น ๖ ด้าน ได้แก่ ด้านความมีระเบียบวินัย ด้านความรับผิดชอบ ด้านความซื่อสัตย์สุจริต ด้านความเสียสละ ด้านความกตัญญูต่เวที และด้านความขยันหมั่นเพียร

นอกจากนั้นผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักเพิ่มเติมจำนวน ๒ รูป / ๓ คน ในประเด็นเกี่ยวกับ บทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน ในจังหวัดนครปฐม

แผนภาพที่ ๒.๔ กรอบแนวคิดในการวิจัย